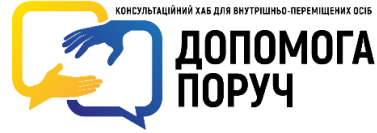

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

**КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ ХАБ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
«ДОПОМОГА ПОРУЧ»**

***РЕАЛІЗАЦІЯ І ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД
ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ
ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД***

Довідник

Хмельницький

2023

УДК 342.72/.73(477):342.78

О-92

Ця публікація здійснена за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Справедливість для всіх». Погляди авторів, викладені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.

О-92 Реалізація і захист прав та свобод громадян в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період: довідник / упорядн. д.ю.н., проф. А.М. Івановська. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова (в рамках проекту «Консультаційний хаб для внутрішньо переміщених осіб «Допомога поруч»), 2023. 352 с.

ISBN 978-617-7572-68-7

У довіднику розміщено актуальну інформацію з активними посиланнями на нормативно-правову базу щодо особливостей реалізації і захисту прав та свобод громадян в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, яка буде корисною для фахівців, залучених до надання правової допомоги, посадових осіб органів публічної адміністрації, практикуючих юристів та широкої аудиторії.

Зміст збірника є виключною відповідальністю Консультаційного хабу для внутрішньо переміщених осіб «Допомога поруч».

Консультаційний хаб для внутрішньо переміщених осіб «Допомога поруч»

Адреса для листування: м. Хмельницький, вул. Володимирська, 77

Тел.: +380684410596. E-mail: nk@univer.km.ua

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	8
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	9
1.1. Поняття воєнного стану (Р. Гаврік).....	9
1.2. Здійснення повноважень органами публічної адміністрації в умовах воєнного стану.....	19
1.2.1. Здійснення повноважень вищими органами державної влади та їх посадовими особами в умовах воєнного стану (І. Литвиненко, І. Рижук).....	19
1.2.2. Особливості порядку здійснення повноважень органів виконавчої влади й місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб.....	30
1.2.3. Особливості здійснення повноважень у період воєнного стану судовими та правоохоронними органами (Р. Гаврік).....	43
РОЗДІЛ 2. ОХОРОНА ПРАВ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	52
2.1. Охорона громадянських прав особи в умовах воєнного стану.....	52
2.1.1. Свобода пересування в умовах воєнного стану (Р. Гаврік, А. Токар, А. Кірик).....	52
2.1.2. Порядок переміщення дітей у межах України та за кордон у період воєнного часу (І. Сердечна, Л. Грицишина).....	70
2.2. Смерть під час війни, її юридичні наслідки.....	74
2.2.1. Особливості оформлення спадкових прав (Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська).....	74
2.2.2. Встановлення факту смерті особи під час війни та оголошення особи померлою в судовому порядку (Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська).....	84
2.3. Здійснення політичних прав особи в умовах воєнного стану (О. Галус)....	94
2.3.1. Право громадян обирати і бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування	95

2.3.2. Право брати участь у референдумах	96
2.3.3. Право на звернення	98
2.3.4. Заборона діяльності політичних партій як захід правового режиму воєнного стану	103
2.4. Охорона економічних прав особи в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.....	107
2.4.1. Відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану (<i>Ж. Чорна</i>).....	107
2.4.2. Особливості здійснення прав на землю в умовах воєнного стану (<i>І. Костяшкін</i>).....	114
2.4.3. Охорона прав особи у фінансовій сфері в умовах воєнного стану (<i>І. Сторожук</i>).....	122
2.4.3.1. Особливості правового регулювання банківських відносин в умовах воєнного стану.....	123
2.4.3.2. Основні податкові зміни в умовах воєнного стану.....	125
2.5. Охорона соціальних прав особи.....	131
2.5.1. Особливості реалізації трудових прав в умовах воєнного стану (<i>А. Андрушко</i>).....	131
2.5.1.1. Прийняття на роботу, переведення на іншу роботу, дистанційна робота.....	131
2.5.1.2. Особливості робочого часу та часу відпочинку, надання відпусток.....	134
2.5.1.3. Призупинення та розірвання трудового договору, гарантії оплати праці.....	136
2.5.2. Окремі питання соціального захисту в умовах воєнного стану (<i>А. Кірик, К. Кузь</i>).....	140
2.6. Право на охорону здоров'я (<i>І. Сторожук</i>).....	146
2.6.1. Право на отримання первинної медичної допомоги внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану.....	146

2.6.2. Право на отримання медичної допомоги постраждалими внаслідок військової агресії російської федерації проти України	148
2.6.3. Право на отримання медичної допомоги військовослужбовцями в умовах воєнного стану	150
2.7. Здійснення права на освіту в умовах воєнного стану (О. Черняк).....	151
2.8. Охорона інформаційних прав людини в умовах воєнного стану (І. Сторожук).....	155
2.8.1. Зміст інформаційних прав і свобод	155
2.8.2. Обмеження інформаційних прав в умовах воєнного стану	159
2.9. Надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану (О. Буханевич, А. Івановська).....	164
2.10. Особливості здійснення нотаріальних дій в умовах воєнного стану (М. Гарієвська).....	181
2.11. Тимчасовий прихисток осіб, постраждалих від воєнних дій, на території інших держав (О. Черняк).....	189
2.12. Міжнародно-правовий захист прав та інтересів особи в умовах воєнного стану (О. Черняк).....	194

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....200

3.1. Захист прав військовослужбовців Збройних сил України.....	200
3.1.1. Поняття правового статусу військовослужбовців (С. Гринько).....	200
3.1.2. Порядок мобілізації та підстави звільнення від мобілізації (О. Омельчук, А. Івановська).....	203
3.1.3. Особливості цивільно-правового захисту особистих немайнових прав військовослужбовців (С. Гринько, М. Левицький).....	212
3.1.3.1. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців на особисту свободу та недоторканність	212

3.1.3.2. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців, що забезпечують їхню індивідуалізацію	223
3.1.3.3. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців на честь і гідність.....	229
3.1.3.4. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців на життя та здоров'я.....	232
3.2. Соціальний захист військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань (І. Михайлова).....	237
3.3. Додаткове матеріальне забезпечення військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у воєнних діях (І. Михайлова).....	252
3.4. Захист прав військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у воєнних діях (І. Михайлова).....	258
3.5. Захист прав добровольців сил територіальної оборони Збройних Сил України (І. Михайлова).....	262

РОЗДІЛ 4. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....265

4.1. Особливості розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану (О. Трач).....	265
4.2. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів (С. Якимчук).....	268
4.3. Особливості адміністративної відповідальності в період воєнного стану (А. Токар, А. Данілова).....	282
4.4. Особливості кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану....	289
4.4.1. Криміналізація діянь під час воєнного стану в Україні (В. Захарчук, Ю. Туровець).....	289
4.4.2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (В. Налуцишин, Н. Плисюк).....	294

4.4.3. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (<i>В. Налуцішин, Д. Виговський</i>).....	306
4.4.4. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (<i>С. Крушинський</i>).....	317
4.4.5. Кримінальна відповідальність за військові кримінальні правопорушення (<i>Т. Нікіфорова, Д. Виговський</i>).....	324
4.4.6. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (<i>В. Налуцішин, Т. Нікіфорова</i>).....	332
4.4.7. Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності в період воєнного стану (<i>С. Крушинський</i>).....	340

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ.....	346
---------------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

Запровадження воєнного стану на території України суттєво вплинуло на усі напрямки державної політики, нормативно-правову основу й інституційний механізм її здійснення, форми та методи роботи органів публічної адміністрації. Законодавство під час війни є динамічним, оскільки війна породила велику кількість юридичних питань, а відслідкувати всі зміни, правильно розібратись без допомоги фахівців фактично неможливо. Сьогодні громадяни як ніколи потребують якісної та доступної правової допомоги, систематизації ключових та найактуальніших питань. У довіднику розміщено актуальну інформацію з активними посиланнями на нормативно-правову базу щодо особливостей реалізації і захисту прав та свобод особи в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період. Зокрема, щодо здійснення повноважень органами публічної адміністрації в умовах воєнного стану; реалізації і захисту прав мирного населення; переліку та порядку надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану; тимчасового прихистку осіб, постраждалих від воєнних дій, на території інших держав та особливостей міжнародно-правового захисту прав та інтересів особи в умовах воєнного стану; правового статусу та захисту прав військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у воєнних діях та добровольців сил територіальної оборони Збройних Сил України; особливостей юридичної відповідальності в умовах воєнного стану. При цьому слід мати на увазі, що в умовах війни нормативна база може швидко змінюватися, тому викладені в цьому довіднику матеріали можуть потребувати перегляду та оновлення, через що користувачі мають спостерігати в постійному режимі за цими змінами і керуватись актуальними текстами нормативно-правових актів, які розміщені на офіційних вебсайтах органів публічної адміністрації.

Систематизована інформація, представлена у довіднику, може бути корисною для фахівців, залучених до надання правової допомоги, посадових осіб органів публічної адміністрації, практикуючих юристів та широкої аудиторії, в тому числі волонтерів.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття воєнного стану

24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна РФ проти України. Російські війська атакували кордони в областях, які межують з російською федерацією, Білоруссю, окупованими районами Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим. Росія завдала повітряних ударів по об'єктах критичної інфраструктури та воєнного призначення в багатьох регіонах України. Після термінового засідання Ради національної безпеки та оборони Президент Володимир Зеленський подав до Верховної Ради Указ про введення воєнного стану. Указ Президента підтримали 300 народних депутатів – в Україні введено режим воєнного стану. Виникає питання: що це за режим та які обмеження він несе? Як поводитись під час воєнного стану громадянам?

Що таке воєнний стан та чим він регулюється?

Основним нормативно-правовим актом, яким врегульовано введення воєнного стану та його наслідки, є Закон України від 12 травня 2015 року «Про правовий режим воєнного стану». Ним визначено зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Відповідно до статті 1 цього Закону воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення

загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Вперше рішення щодо запровадження воєнного стану в 10 областях України з 26 листопада 2018 року на 30 днів було прийнято 26 листопада 2018 року, у зв'язку з актом збройної агресії російської федерації в районі Керченської протоки проти кораблів Військово-Морських сил Збройних сил України, наявною загрозою широкомасштабного вторгнення в Україну збройних сил російської федерації.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України воєнний стан на всій території України було введено Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. В подальшому строк воєнного стану продовжувався Указами Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022, від 18 квітня 2022 року № 259/2022, від 17 травня 2022 року № 341/2022, від 12 серпня 2022 року № 573/2022, від 7 листопада 2022 року № 757/2022, від 6 лютого 2023 року № 58/2023, від 1 травня 2023 року № 254/2023, від 26 липня 2023 року № 451/2023 і на даний час його продовжено до 15 листопада 2023 року.

Який порядок введення воєнного стану?

Порядок введення воєнного стану визначений ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Рада національної безпеки і оборони України подає на розгляд Президентові України пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях; Президент України в разі прийняття відповідного рішення видає Указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, у якому зазначаються обґрунтування необхідності введення воєнного стану; межі території, на якій вводиться воєнний стан, час введення і строк, на який він вводиться; завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо запровадження і здійснення заходів правового режиму

воєнного стану; завдання суб'єктам забезпечення цивільного захисту щодо приведення єдиної державної системи цивільного захисту, її функційних та територіальних підсистем у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період; вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Далі Президент України негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону; Верховна Рада України протягом двох днів розглядає його та приймає рішення. Затверджений Указ негайно оголошується через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб.

Коли відбувається припинення правового режиму воєнного стану?

Закон не встановлює максимального чи мінімального періоду, на який можна вводити воєнний стан. Воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено. До закінчення строку, на який було введено воєнний стан, та за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності Президент України може прийняти Указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації (стаття 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Зважаючи на положення Указу Президента України від 26 липня 2023 року № 451/2023, воєнний стан в Україні буде припинено 15 листопада 2023 року, якщо не буде продовжено воєнний стан. Однак він може припинитися й раніше, до закінчення строку, на який було введено воєнний стан, за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності – в такому випадку Президент України може прийняти указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її

місцевостях, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації.

Що змінюється з введенням воєнного стану?

На територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Військові адміністрації населених пунктів можуть бути утворені лише в тих населених пунктах, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження (у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску). Військову адміністрацію населеного пункту очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади президентом за пропозицією Генерального штабу Збройних сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Військові забезпечують правопорядок самостійно або із залученням органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. Якщо в регіоні починаються активні бойові дії, то влада повністю перекладається на військове командування і військові адміністрації.

Районні та обласні військові адміністрації утворюються шляхом набуття їх статусу відповідно районними і обласними державними адміністраціями, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій. Військові адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту. Нині працюють 24 обласних військових адміністрації, а також 15 військових адміністрацій окремих населених пунктів, переважно в Донецькій, Луганській, а також у Житомирській, Запорізькій, Київській областях.

Військові адміністрації здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органами місцевого самоврядування, в тому числі в аспекті встановлення тарифів на комунальні послуги, встановлення ставок місцевих податків і зборів, управління об'єктами комунальної власності, скасування актів виконавчих органів відповідної ради, які не відповідають Конституції, законам України, іншим актам законодавства, рішенням відповідної ради, прийнятим у межах її повноважень тощо.

Які права та свободи громадян можуть обмежуватися за воєнного стану?

На період дії воєнного стану тимчасово можуть підпадати під обмеження конституційні права та свободи людини і громадянина, а також права та законні інтереси юридичних осіб. Так, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, з 24 лютого 2022 року тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією України, а саме: недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України), свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33 Конституції України), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України), участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст.38 Конституції України), право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України), право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України), право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України), право на працю, заборона використання примусової праці, право на своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43 Конституції України), право

на страйк (ст. 44 Конституції України), право на освіту (ст. 53 Конституції України).

Також військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самотійно або із залученням органів виконавчої влади, місцевого самоврядування вводити тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, в тому числі:

1) встановлювати (посилювати) охорону об'єктів державного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їхньої роботи;

2) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану, з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб;

3) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

4) примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму

воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

5) запроваджувати комендантську годину (заборону перебування в певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

6) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

7) перевіряти документи в осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

8) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

9) порушувати в порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

10) встановлювати в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

11) регулювати роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення

роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

12) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати в підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- й аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

13) забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними й отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

14) встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

15) вилучати в підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини й матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

16) забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку в Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби;

17) встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

18) встановлювати порядок використання фонду захисних споруд цивільного захисту;

19) проводити евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України;

20) запроваджувати в разі необхідності у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами;

21) вживати додаткових заходів щодо посилення охорони державної таємниці;

22) інтернувати (примусово оселяти) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України;

23) здійснювати обов'язкову евакуацію затриманих осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; підозрюваних, обвинувачених осіб, стосовно яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, які перебувають у слідчих ізоляторах; етапування засуджених осіб, які відбувають такі покарання, як: арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне ув'язнення, з установ виконання покарань, розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості.

Хто належить до осіб, які уповноважені такі обмежувальні заходи?

Військовим командуванням, якому згідно з цим Законом надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, видавати з цього приводу обов'язкові до виконання накази і директиви, є Головнокомандувач Збройних сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних сил України, командувачі (начальники) органів військового

управління, командири з'єднань, військових частин Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (стаття 3 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Які права людини не можуть бути обмежені під час воєнного стану?

Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України, в тому числі заборона обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; заборона позбавлення громадянства і права змінити громадянство України, громадяни України не можуть бути вигнані за межі України або видані іншій державі; право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканість; право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування; право на житло; право на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі та сім'ї; рівність дітей у своїх правах, незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі або поза ним; право на захист прав і свобод у суді та право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; право на відшкодування коштом держави або органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади; право знати свої права й обов'язки; безповоротність зворотної дії закону; право на професійну юридичну допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження або накази; заборона притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення; презумпція невинності; право на захист і відмову свідчити або давати пояснення стосовно себе, членів сім'ї або близьких родичів; гарантія дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний строк відпустки та час відпочинку між змінами на час залучення громадян до виконання трудової повинності та відшкодування вартості майна в разі його примусового відчуження.

Що заборонено під час воєнного стану?

В умовах воєнного стану забороняються зміна Конституції України; зміна Конституції Автономної Республіки Крим; проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій. Також під час воєнного стану неможливо припинити повноваження Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування.

1.2. Здійснення повноважень органів публічної влади та їхніх посадових осіб в умовах воєнного стану

1.2.1. Здійснення повноважень вищими органами державної влади та їх посадовими особами в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану значний обсяг повноважень здійснює Президент України, оскільки він як глава держави згідно зі статтею 102 Конституції України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 106 Конституції України закріплює безпосередні повноваження Президента України у сфері національної безпеки, оборони, військової політики:

- є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- очолює Раду національної безпеки і оборони України;

- вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та в разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;
- приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;
- приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;
- присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини.

У статті 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» конкретизуються ті конституційні повноваження Президента України, які він здійснює в умовах воєнного стану. Зокрема, Президент України:

- 1) здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану;
- 2) приймає за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України рішення щодо залучення Збройних сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану;
- 3) здійснює стратегічне керівництво Збройними силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних сил України;
- 4) визначає порядок проходження військової служби.

Крім того, Президент України в період дії воєнного стану може прийняти рішення про відсторонення від обійманої посади посадової особи, призначення на посаду та звільнення з посади якої віднесено до його повноважень, та покладення на відповідний період виконання обов'язків на іншу особу. Особа,

на яку покладається виконання таких обов'язків, повинна відповідати вимогам, визначеним законом для обіймання відповідної посади, з урахуванням положень цього Закону.

У разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану.

За будь-яких умов повноваження Президента України, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені.

Як Верховний Головнокомандувач Збройних сил України Президент України згідно зі статтею 7 Закону України «Про Збройні сили України» в особливий період керівництво Збройними силами України та іншими військовими формуваннями здійснює через Ставку Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави в цей період, робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних сил України.

Президент України згідно зі статтею 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» приймає рішення про утворення на територіях, на яких введено воєнний стан, тимчасових державних органів – військових адміністрацій, які покликанні забезпечувати разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних сил України або відповідної обласної державної адміністрації.

Важливим аспектом для реалізації прав та обов'язків громадян в умовах воєнного часу є питання мобілізації. Значний перелік повноважень у сфері мобілізації також здійснює Президент України. Згідно зі статтею 11 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Президент України:

- здійснює загальне керівництво у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації держави;
- визначає мету, завдання, вид, обсяги, порядок і строки проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації;
- забезпечує через Раду національної безпеки і оборони України координацію діяльності органів виконавчої влади, інших державних органів, Збройних сил України, інших військових формувань у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації;
- визначає структуру та затверджує мобілізаційний план України на особливий період, Положення про мобілізаційну підготовку Збройних сил України, інших військових формувань, Положення про порядок проведення мобілізації в Україні;
- надає (позбавляє) право на звільнення від призову на військову службу в разі мобілізації та у воєнний час громадянам або окремим категоріям громадян;
- визначає порядок оголошення мобілізації;
- приймає рішення про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію та про демобілізацію із внесенням їх на затвердження Верховною Радою України;
- встановлює режим роботи органів державної влади, інших державних органів під час мобілізації та у воєнний час;
- видає акти з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Тобто вид, обсяги, порядок і строк проведення мобілізації визначаються Президентом України в рішенні про її проведення.

Для здійснення повноважень у сфері національної безпеки, оборони, військової політики, які визначені Конституцією та законами України, Президент України видає укази і розпорядження. Як Верховний Головнокомандувач Збройних сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони, в тому числі з питань оперативного

доукомплектування в особливий період Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

У сфері національної безпеки і оборони при Президентові України діє також координаційний орган – Рада національної безпеки і оборони України (ст. 107 Конституції України). Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. За посадою до її складу входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України». РНБО вносить пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони, здійснює загальну координацію і контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України.

Вищим органом державної влади, що також здійснює повноваження в умовах воєнного стану, є Кабінет Міністрів України. Згідно зі статтею 12¹ Закону «Про правовий режим воєнного стану» Кабінет Міністрів України в разі введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях:

1) працює відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану;

2) розробляє та вводить в дію План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України з урахуванням загроз та особливостей конкретної ситуації, яка склалася;

3) організовує та здійснює керівництво центральними та іншими органами виконавчої влади в умовах воєнного стану;

4) після початку збройного конфлікту здійснює заходи щодо створення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права безпечних зон, організованих у спосіб, який дає змогу забезпечити захист цивільних осіб;

5) визначає особливості здійснення оборонних та публічних закупівель із забезпеченням захищеності державних замовників і замовників від воєнних загроз.

Питання здійснення повноважень Кабінетом Міністрів України в умовах воєнного стану потребувало додаткового нормативного регулювання. Розглядалась можливість внесення законодавчих змін щодо наділення Кабінету Міністрів України додатковими повноваженнями для ухвалення швидких рішень нагального характеру в умовах воєнного стану, зокрема: надати право уряду в умовах воєнного стану розглядати невідкладні питання забезпечення обороноздатності держави, відсічі збройної агресії проти України, запобігання гуманітарній катастрофі, інші питання, пов'язані з ліквідацією або мінімізацією загрози життю чи здоров'ю населення; приймати в окремих випадках рішення про відсторонення міністра від виконання обов'язків до припинення чи скасування воєнного стану та покладення на відповідний період виконання обов'язків міністра на іншу особу. Але такі зміни реалізовані не були.

Важлива роль в умовах воєнного стану належить Верховній Раді України. Стаття 85 Конституції України містить перелік повноважень парламенту, серед яких важливе місце займають повноваження у сфері зовнішньої політики, оборони та безпеки, зокрема національний парламент уповноважений:

- оголошувати за поданням Президента України стан війни і укласти мир;
схвалювати рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
затверджувати загальну структуру, чисельність, визначати функції Збройних сил України, Служби безпеки України, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

- ухвалювати рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

- затверджувати протягом двох днів від моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; про загальну або часткову мобілізацію.

Окрім того, особливості функціонування Верховної Ради України в умовах воєнного стану закріплено у статті 12 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яка передбачає, що національний парламент у разі введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях працює в сесійному режимі.

У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану. Повноваження Верховної Ради України, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені.

У період дії воєнного стану Верховна Рада України може прийняти рішення про звільнення посадової особи з посади, призначення на яку та звільнення з якої віднесено до повноважень Верховної Ради України, крім підстав, передбачених спеціальними законами, також у разі висловлення недовіри такій посадовій особі (за винятком посадових осіб, призначення на посади та звільнення з посад яких здійснюється Верховною Радою України за поданням Президента України або Кабінету Міністрів України).

Питання про висловлення недовіри може бути ініційовано Головою Верховної Ради України або не менш як однією четвертою народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Таке питання розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України невідкладно згідно з Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», без урахування процедур, передбачених спеціальними законами, що визначають правовий статус відповідних посадових осіб. Рішення про висловлення недовіри вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість від

конституційного складу Верховної Ради України. Висловлення Верховною Радою України недовіри має наслідком звільнення посадової особи із обійманої посади.

Основним змістом законодавчої функції Верховної Ради України є, звичайно, прийняття законів. Із змісту Конституції України випливає, що Верховна Рада України може приймати закон з будь-якого питання за винятком тих, які вирішуються лише всеукраїнським референдумом та належать до повноважень інших органів державної влади. В умовах воєнного стану Верховною Радою України розглядаються надважливі законодавчі ініціативи, серед яких виділяються головні напрями роботи законотворчості парламенту: обороноздатність країни, економічний блок, соціальний блок, покарання колаборантів, диверсантів, мародерів.

Обороноздатність. Серед найважливіших ухвалених законопроектів є:

1. № 7120 – дозволяється видача цивільним особам та іноземцям зброї, її застосування на час воєнного стану для відбиття збройної агресії Росії.
2. № 7145 – закріплення поняття «бойового імунітету». Суть бойового імунітету в тому, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України.
3. № 7149 – можливість скасування запобіжного заходу або тримання під вартою для призову на військову службу. Це не стосується осіб, обвинувачених у державній зраді, вбивстві, злочинах, пов'язаних з насильством, згвалтуванням, організованою злочинністю, військовими злочинами.
4. № 7130 – прискорення набуття чинності закону щодо військового капеланства.
5. № 7161 – збільшення в особливий період загальної чисельності Державної прикордонної служби України на 7000 військовослужбовців.
6. № 7167 – збільшення на 67 млрд грн видатків на армію та обмеження використання коштів дорожнього фонду.
7. № 7157 – Президент та РНБО будуть визначати, які території є окупованими і відповідно на які території поширюються положення Закону «Про

забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

8. № 7180 – спрощення процедури призначення командирів добровольчих формувань територіальної оборони, збільшення призовного віку, збільшення повноважень органу влади, що організує рух опору та соціальних гарантій учасників такого руху.

9. № 7229 – встановлення винагороди за техніку, що добровільно передається ЗСУ. Всього встановлено винагороди за 11 категорій техніки. Найбільше – за літак чи корабель. За їхню здачу російські військові зможуть отримати по \$1 млн.

Економічний блок. Серед найважливіших ухвалених законопроектів є:

1. № 7137д – додаткові податкові стимули для підтримки бізнесу під час війни. Діє під час воєнного та надзвичайного стану. У цілому більше ніж 40 новацій. Деякі з них: можливість фізичним особам-підприємцям та юридичним особам з оборотом до 10 млрд грн сплачувати єдиний податок з обороту в обсязі 2% за правилами, зі звільненням від податку на прибуток, ПДВ та інших платежів; для фізичних осіб-підприємців 1-ї та 2-ї груп сплата єдиного податку є добровільною; зменшення ПДВ до 7% та звільнення від акцизу з пального; звільнення споживачів від відповідальності перед кредитором за протермінування виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит; звільнення від оподаткування ПДФО допомоги постраждалим від військової агресії рф.

2. № 7038д – збільшення ренти на видобуток газу на час воєнного стану та надзвичайного стану.

3. № 7178 – спрощення доступу аграріям до оренди комунальної та державної землі, яка використовується для ведення сільського господарства.

4. № 7190 – митна реформа, зокрема звільнення від митних зборів та ПДВ імпорту для деяких категорій товарів.

5. № 7234 – податкові та митні новації, зокрема звільнення від митних платежів товарів для ЗСУ.

Соціальний блок. Серед найважливіших ухвалених законопроектів є:

1. № 7151 – добровольці Сил територіальної оборони ЗСУ зможуть визнаватися учасниками бойових дій та особами з інвалідністю внаслідок війни.

2. № 7133 – в умовах воєнного стану вчителі не звільняються з роботи, їм гарантується заробітна плата та інші гарантії. Також гарантії держави щодо організації освітнього процесу у формі, найбільш безпечній для життя і здоров'я людей.

3. № 7160 – на час воєнного стану Закон встановлює особливе регулювання трудових відносин між роботодавцями та працівниками. Для відвернення або ліквідації бойових дій передбачено можливість переведення працівника на іншу роботу без його згоди, встановлено право працівника розірвати трудовий договір за власною ініціативою без попередження роботодавця у двотижневий строк у зв'язку з веденням бойових дій та загрозою для життя і здоров'я; скасовано більшість обмежень щодо роботи в нічний час, залучення до нічних і надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові і неробочі дні, направлення у відрядження; встановили, що у випадку неможливості виплати заробітної плати через воєнні дії така виплата може бути призупинена до моменту відновлення можливості підприємства здійснювати основну діяльність; передбачили можливість призупинення трудового договору та тимчасового звільнення роботодавця від обов'язку забезпечувати працівника роботою і тимчасове звільнення працівника від обов'язку виконувати роботу за трудовим договором тощо.

4. № 7185 – щодо статусу ветеранів війни та їхніх соціальних гарантій.

5. № 5583 – щодо системи соціального захисту ветеранів.

6. № 6417 – щодо пенсій сім'ям загиблих захисників України.

7. № 7220 – забезпечення допоміжними засобами реабілітації населення, постраждалого від збройної агресії російської федерації

Покарання колаборантів, диверсантів, мародерів. Серед найважливіших ухвалених законопроектів є:

1. № 5143 – особи, які засуджені за колабораційну діяльність, не матимуть права обіймати переважну кількість посад в органах, що займаються організацією виборів, нести військову службу, а партії, в яких ці особи обіймають посади, будуть ліквідовані.

2. № 5144 – вводиться нова стаття в кримінальному кодексі – «Колабораційна діяльність». За колабораційну діяльність передбачено покарання до 15 років ув'язнення, заборону на обіймання частини посад та спеціальний порядок досудового розслідування.

3. № 5101 – вводиться заборона щодо виправдання агресії, глорифікацію збройних формувань агресора, встановлення санкцій для політичних партій, громадських об'єднань та релігійних організацій за діяльність з порушення суверенітету України.

4. № 7116 – встановлює, що особи, засуджені за державну зраду чи диверсію, отримують максимальне покарання у вигляді 15 років або довічного ув'язнення. Амністія до таких осіб не буде застосовуватися.

5. № 7124 – визначає воєнний стан як кваліфікуючу обставину для низки злочинів (крадіжки, грабїж, розбій, вимагання, привласнення чужого майна). За мародерство підвищується мінімальна межа покарання у виді позбавлення волі з трьох до п'яти років.

6. № 7189 – введення кримінальної відповідальності (до 12 років) за публікацію інформації про місцезнаходження української збройних сил.

В цілому, національним парламентом прийнято понад 100 законодавчих актів, які безпосередньо спрямовані на протидію збройній агресії російської федерації. Окрім того, Верховна Рада України прийняла всі необхідні закони для виконання рекомендацій Європейської Комісії щодо заявки України на членство в ЄС.

Важливим напрямом роботи Верховної Ради України також стали візити керівництва Парламенту України до країн Європи та світу з метою наближення Перемоги України, зокрема, інформування та просування таких питань як: рух України до членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі,

створення спеціального трибуналу для російських воєнних злочинців і вищого керівництва РФ, відшкодування росією збитків, завданих Україні, виключення країни-агресора з міжнародних організацій, а також продовження надання військової, фінансової та гуманітарної допомоги.

Передбачається, що наведені законодавчі новели сприятимуть належному та безперебійному функціонуванню органів державної влади в умовах воєнного стану.

1.2.2. Особливості порядку здійснення повноважень органів виконавчої влади й місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб (А. Токар, О. Галус)

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування є важливими елементами в механізмі держави особливо в умовах воєнного стану. Організаційні та правові засади діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади в умовах воєнного стану визначаються законами України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації», «Про військово-цивільні адміністрації», «Про оборону», «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Повноваження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади конкретизуються у відповідних положеннях затверджених постановами Кабінету Міністрів України.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який повинен забезпечувати та безпосередньо реалізовувати державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період, є *Міністерство оборони України* (далі – Міноборони). Міноборони належить до органів військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України (далі – ЗСУ) та Держспецтрансслужба, також є уповноваженим органом у галузі державної авіації.

Міноборони координує діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони.

Значний обсяг повноважень Міноборони спрямовані на забезпечення мобілізації та мобілізаційної підготовки. Так, Міноборони подає до Кабінету Міністрів України проєкт мобілізаційного плану ЗСУ, інших військових формувань; забезпечує проведення мобілізації та демобілізації у Збройних силах України і бере участь у забезпеченні мобілізації та демобілізації в інших військових формуваннях; забезпечує формування військово-технічної політики та пропозицій щодо мобілізаційних завдань (замовлень) на створення, виробництво та ремонт озброєння, військової техніки, інших матеріально-технічних засобів; контролює стан мобілізаційної готовності в ЗСУ та готовність підприємств, установ і організацій до виконання мобілізаційних завдань для задоволення потреб ЗСУ, інших військових формувань; укладає договори (контракти) на виконання мобілізаційних завдань (замовлень); подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо потреб ЗСУ на особливий період, інших військових формувань та інші повноваження.

Такі повноваження, як: розробка схеми мобілізаційного розгортання ЗСУ та спеціальних формувань; розробка проєкту мобілізаційного плану ЗСУ, інших військових формувань; визначення потреб ЗСУ на особливий період; підготовка пропозицій щодо мобілізаційних завдань (замовлень) на створення, виробництво та ремонт озброєння, військової техніки, інших матеріально-технічних засобів; забезпечення функціонування системи військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів; розробка проєктів законів та інших нормативно-правових актів з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації у ЗСУ, інших військових формуваннях; планування і здійснення заходів щодо мобілізації та демобілізації у ЗСУ, інших військових формуваннях та інші повноваження – Міноборони здійснює їх через Генеральний штаб ЗСУ.

Генеральний штаб ЗСУ є головним органом військового управління, який відповідно до «Положення про Генеральний штаб ЗСУ» здійснює стратегічне керівництво силами та засобами ЗСУ, інших складових сил оборони, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, а також

забезпечує здійснення безпосереднього військового керівництва ЗСУ Головнокомандувачем Збройних сил України.

На посаду начальника Генерального штабу ЗСУ може бути призначений Президентом України за поданням Міністра оборони України лише військовослужбовець.

Начальник Генерального штабу Збройних сил України підпорядковується Головнокомандувачу Збройних сил України.

Генеральний штаб ЗСУ безпосередньо бере участь у підготовці проєкту типового плану запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях; розробляє та вносить на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо залучення інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Також Генеральний штаб ЗСУ на території, на якій введено воєнний стан, організовує діяльність військових адміністрацій, командувань видів ЗСУ, управлінь оперативних командувань, командувань військових з'єднань та частин ЗСУ.

Місцеві державні адміністрації для належного забезпечення мобілізації та мобілізаційної підготовки на території областей, районів здійснюють такі заходи: розробляють мобілізаційні плани та програми мобілізаційної підготовки у відповідних регіонах; планують, організовують і контролюють мобілізаційну підготовку та переведення економіки на функціонування в умовах особливого періоду; керують мобілізаційною підготовкою на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, контролюють стан мобілізаційної готовності підприємств, установ і організацій, які залучаються ними до виконання мобілізаційних завдань (замовлень); визначають можливості адміністративно-територіальних одиниць щодо задоволення потреб ЗСУ, інших військових формувань, сил цивільного захисту, національної економіки та забезпечення життєдіяльності населення в умовах особливого періоду; утворюють мобілізаційні підрозділи; визначають потреби (обсяги) у фінансуванні заходів з мобілізаційної підготовки; доводять (встановлюють)

мобілізаційні завдання (замовлення) до органів місцевого самоврядування, а в разі потреби – також до місцевих органів виконавчої влади нижчого рівня з передачею їм необхідних фінансових ресурсів; організують під час мобілізації здійснення комплексу заходів щодо переведення підприємств, установ і організацій, які залучаються ними до виконання мобілізаційних завдань (замовлень), на роботу в умовах особливого періоду; інші, передбачені законодавством заходи.

Місцеві державні адміністрації активно співпрацюють з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, регіональними органами Служби безпеки України, відповідними підрозділами Служби зовнішньої розвідки України щодо забезпечення функціонування системи військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів; організації бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час; надання звітності з питань бронювання військовозобов'язаних; забезпечення відомостями про реєстрацію, банкрутство (ліквідацію) підприємств, установ і організацій; здійснюють інші заходи.

Водночас слід враховувати, що в умовах воєнного стану на базі місцевих державних адміністрацій можуть бути утворені *військові адміністрації*. Так, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №68/2022 обласні, Київська міська та районні державні адміністрації та голови цих адміністрацій набули статусу відповідних військових адміністрацій та начальників цих військових адміністрацій. Військові адміністрації населених пунктів утворюються лише в тому випадку, якщо сільські, селищні, міські ради або виконкоми не здійснюють свої повноваження чи припинили їх. Начальника військової адміністрації населеного пункту призначає Президент України за поданням Генерального штабу ЗСУ або обласної військової адміністрації.

Повноваження військових адміністрацій визначені ст.15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» і є значно ширшими за повноваження місцевих державних адміністрацій, адже вони можуть запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану: використання

підприємств й організацій для потреб оборони, зміна режиму роботи, та умов праці; примусове відчуження та вилучення майна для потреб держави; запровадження комендантської години та встановлення спецрежиму світломаскування; встановлення особливого режиму в'їзду та виїзду; обмеження свободи пересування та руху транспортних засобів; перевірка документів, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; порушення питання про заборону діяльності політпартій, громадських об'єднань; заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання; регулювання роботи засобів масової інформації; заборона торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, алкоголем тощо; встановлення особливого режиму у виробництві та продажі ліків із сильнодіючими речовинами; зобов'язання громадян розташувати військовослужбовців, евакуйованого населення тощо. Начальник військової адміністрації, окрім представницьких та управлінських функцій щодо призначення та звільнення з посад посадових і службових осіб, інших працівників відповідної військової адміністрації, видає накази та розпорядження, здійснює також розпорядження бюджетними коштами. Таке повноваження деталізоване постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252, відповідно до якої військовій адміністрації уповноважені вносити зміни до рішень про місцеві бюджети (за поданням місцевих фінансових органів); передавати бюджетні призначення від одного головного розпорядника до іншого, перерозподіляти видатки та надавати кредити, включно з резервним фондом, додаткові дотації та субвенції, а також збільшувати видатки розвитку за рахунок зменшення інших видатків — без погодження відповідною комісією місцевої ради; перераховувати кошти з місцевого бюджету до державного; затверджувати місцеві (цільові) програми і вносити до них зміни; передавати кошти між місцевими бюджетами без укладення договорів та інші повноваження.

В умовах воєнного стану особа, уповноважена на виконання функцій місцевого самоврядування, не несе відповідальність, у тому числі кримінальну, за рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком, за умови, що такі дії (бездіяльність) були необхідні для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту.

У період дії воєнного стану *сільський, селищний, міський голова* територіальної громади, на території якої *не ведуться бойові дії* та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), лише для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин щодо:

1) звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд, у тому числі тих, що були встановлені, але не введені в експлуатацію у встановленому законодавством порядку;

2) обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій;

3) демонтажу будівель і споруд, які, за результатами обстеження, визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей (крім об'єктів оборонного і спеціального призначення, об'єктів культурної спадщини та об'єктів, на які поширюється дія Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»). Розпорядження про демонтаж таких будівель і споруд вносяться до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва.

У період дії воєнного стану *сільський, селищний, міський голова* територіальної громади, на території якої *не ведуться бойові дії* та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), винятково для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення щодо:

1) передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану;

2) створення спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правничої допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників цих установ, залучення фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правничої допомоги;

3) боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;

4) поводження з небезпечними відходами.

У разі наявності фактів *порушення сільським, селищним, міським головою* відповідної територіальної громади під час реалізації повноважень, начальник обласної військової адміністрації за погодженням з Генеральним штабом Збройних сил України *порушує перед Президентом України питання про утворення військової адміністрації населеного пункту* (населених пунктів).

Рішення, прийняті сільським, селищним, міським головою, набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо цими рішеннями не встановлено пізніший термін набрання ними чинності, та невідкладно доводяться до відома жителів відповідних територіальних громад.

Договори, укладені під час дії воєнного стану сільським, селищним, міським головою від імені ради з питань, зазначених вище (якщо вони належать до виняткової компетенції сільської, селищної, міської ради), не потребують затвердження відповідною сільською, селищною, міською радою, якщо строк дії таких договорів не перевищує один рік з дня припинення чи скасування воєнного стану. У разі, якщо строк дії таких договорів перевищує один рік з дня припинення чи скасування воєнного стану, сільська, селищна, міська рада протягом 30 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану приймає рішення про затвердження таких договорів та строк їх дії.

У разі затвердження сільським, селищним, міським головою тимчасової структури виконавчих органів сільської, селищної, міської ради для працівників, посади яких не включені до тимчасової структури, оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду. Рішення про затвердження тимчасової структури виконавчих органів сільської, селищної, міської ради втрачає чинність не пізніше ніж через 30 днів з дня припинення чи

скасування воєнного стану, якщо ним не встановлено більш ранній строк втрати чинності.

У період дії воєнного стану *сільський, селищний, міський голова може призначати осіб на посади та звільняти з посад* в органах місцевого самоврядування, керівників комунальних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління відповідного органу місцевого самоврядування.

У разі утворення *військової адміністрації населеного пункту* (населених пунктів) Верховна Рада України за поданням Президента України може прийняти рішення про те, що в період дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування:

1) начальник *військової адміністрації* здійснюватиме повноваження сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, сільського, селищного, міського голови; може затвердити тимчасову структуру виконавчих органів сільської, селищної, міської ради (для працівників, посади яких не включені до тимчасових штатних розписів, оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду);

2) апарат сільської, селищної, міської ради та її виконавчого комітету, інші виконавчі органи, комунальні підприємства, установи та організації відповідної територіальної громади підпорядковуються начальнику відповідної *військової адміністрації*.

У разі утворення *обласної та/або районної військової адміністрації* на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування, у разі тимчасової окупації або оточення адміністративного центру області або в разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України відповідного рішення:

1) повноваження такої *обласної та/або районної ради* здійснюють відповідні обласні та районні *військові адміністрації*;

2) виконавчий апарат такої *районної та обласної ради* підпорядковується начальнику відповідної *військової адміністрації*;

3) відповідні *районні та обласні ради* не здійснюють свої повноваження;

4) комунальні підприємства, установи та організації, засновані на базі майна спільної власності територіальних громад району або області, підпорядковуються відповідній військовій адміністрації;

5) управління об'єктами спільної власності територіальних громад таких району та/або області здійснюється начальником відповідної районної та/або обласної військової адміністрації;

6) призначення осіб на посади та звільнення з посад, які здійснюються начальником районної військової адміністрації, погоджуються з начальником відповідної обласної військової адміністрації;

7) начальник обласної військової адміністрації, начальник районної військової адміністрації за погодженням з начальником відповідної обласної військової адміністрації може звільняти від виконання посадових обов'язків працівників виконавчого апарату такої районної та/або обласної ради (для таких працівників оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду).

У разі усунення загроз для безпеки і правопорядку на території області за поданням Президента України Верховна Рада України може прийняти рішення про поновлення роботи органів місцевого самоврядування на території відповідної області до закінчення 30-денного строку, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану.

Якщо протягом 30-денного строку після припинення або скасування воєнного стану виникнуть визначені законом підстави для призначення позачергових виборів відповідної місцевої ради, начальник військової адміністрації, відповідна обласна та/або районна військова адміністрація продовжують здійснювати повноваження до обрання нового складу відповідних органів місцевого самоврядування, якщо Президент України не прийняв рішення про утворення на цій території військово-цивільної адміністрації.

У період дії воєнного стану *особи призначаються на посади в органах місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ, організацій сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті,*

обласної ради, начальником відповідної військової адміністрації без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад, а також за наявності у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік. За таких умов ці посадові особи не можуть бути переведені на інші посади в органах місцевого самоврядування.

Ця норма не застосовується при призначенні на посади державної служби, за якими спеціальним законом встановлено порядок виконання обов'язків у разі відсутності керівника державного органу (у тому числі у разі припинення його повноважень чи звільнення з посади), крім випадків, якщо встановлений спеціальним законом порядок неможливо застосувати через відсутність осіб, на яких може бути покладено виконання обов'язків керівника державного органу.

Особа, яка претендує на зайняття політичної посади, посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування, посади керівника суб'єкта господарювання державного сектору економіки, посади керівника комунального підприємства, установи, організації, у період дії воєнного стану *не подає документ про підтвердження рівня володіння державною мовою* відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Особи, призначені у період дії воєнного стану на політичні посади, а також відповідно на посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування, посади керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, посади керівників комунальних підприємств, установ, організацій, подають документ про підтвердження рівня володіння державною мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування

української мови як державної» протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, у разі якщо такий документ не був поданий ними раніше.

Особи, призначені на посади у період дії воєнного стану, для забезпечення проведення спеціальної перевірки, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», а також перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади», подають документи, передбачені частиною другою статті 57 Закону України «Про запобігання корупції», не пізніше 31 січня 2024 року, у разі якщо такі декларації та/або документи не були подані ними раніше, або протягом 90 календарних днів з дня припинення обставин, визначених абзацами другим і третім частини восьмої статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Після припинення чи скасування воєнного стану, але не пізніше шести місяців з дня його припинення чи скасування, на посади в органах місцевого самоврядування, посади керівників комунальних підприємств, установ, організацій, на які особи призначені в умовах воєнного стану, оголошується конкурс. Граничний строк перебування особи на посаді становить 12 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану.

*Спеціальна перевірка, передбачена Законом України «Про запобігання корупції», стосовно осіб, які претендують на обіймання посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища та посад з підвищеним корупційним ризиком, перелік яких затверджується Національним агентством з питань запобігання корупції, а також перевірка, передбачена Законом України «Про очищення влади», стосовно осіб, які претендують на обіймання посад, щодо яких здійснюються заходи з *очищення влади (люстрації)*, під час дії воєнного стану не проводяться у разі:*

1) знаходження органу, який відповідає за організацію спеціальної перевірки або перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади», на територіях, на яких ведуться активні бойові дії, або на тимчасово окупованих

територіях України, перелік яких визначається в установленому законодавством порядку;

2) виконання особами, які призначені на відповідну посаду у період дії воєнного стану, завдань в інтересах національної безпеки і оборони України, безпосередньої участі у веденні воєнних (бойових) дій, перебування у районі проведення воєнних (бойових) дій та отримання додаткової винагороди, призначеної для військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських на період дії воєнного стану, та/або на тимчасово окупованій території України.

Проведення спеціальної перевірки, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», а також перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади», стосовно осіб, призначених у період дії воєнного стану, щодо яких такі перевірки у цей період не проводилися, здійснюється протягом 30 днів з дня завершення строку для подання документів, необхідних для проведення спеціальної перевірки, крім випадків звільнення такої особи до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» або закінчення проведення зазначених перевірок під час дії воєнного стану.

Спеціальна перевірка не проводиться стосовно осіб, які призначаються на посади за результатами конкурсу на таку саму посаду, за умови що стосовно таких осіб вже проводилася спеціальна перевірка під час дії воєнного стану.

Особи, призначені у період дії воєнного стану без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, підлягають *звільненню* із займаної посади *протягом трьох робочих днів* з дня виникнення будь-якої з таких обставин:

неподання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої статтею 45 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до пункту 2-7 розділу XIII «Прикінцеві

положення» Закону України «Про запобігання корупції» (якщо таку декларацію не подано раніше);

неподання документа про підтвердження рівня володіння державною мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (особами, для яких подання такого документа є обов'язковим).

Особи, призначені на посади, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, або на посади з підвищеним корупційним ризиком, перелік яких затверджується Національним агентством з питань запобігання корупції, підлягають *звільненню* із займаної посади *протягом трьох робочих днів* з дня виникнення будь-якої з таких обставин:

неподання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої статтею 45 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до пункту 2-7 розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону України «Про запобігання корупції» (якщо таку декларацію не подано раніше);

неподання документів, передбачених частиною другою статті 57 Закону України «Про запобігання корупції», крім декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, після завершення встановлених строків;

непроходження або відмова від проходження спеціальної перевірки, передбаченої статтями 56 і 57 Закону України «Про запобігання корупції».

Особи, звільнені з посад державної служби та служби в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану, протягом одного року після припинення чи скасування воєнного стану можуть бути прийняті на рівнозначні або нижчі посади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування *без проведення конкурсу*.

Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану здійснює *Рада національної безпеки і оборони України*.

1.2.3. Особливості здійснення повноважень у період воєнного стану судовими та правоохоронними органами

Які зміни спричиняє воєнний стан на систему судів загальної юрисдикції та на здійснення правосуддя?

Формально введення воєнного стану не впливає на процес здійснення судочинства. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України; скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Водночас на практиці забезпечити безперебійну роботу судів у період війни вкрай важко.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, веденням активних бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій, низка судів у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській та Херсонській областях призупинили свою діяльність, внаслідок чого відповідними розпорядженнями Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, територіальну підсудність судових справ, що розглядались у цих судах, було змінено. Так, було змінено підсудність справ з окремих місцевих судів Донецької області на відповідні суди міста Дніпра; Запорізької та Луганської областей – на відповідні суди Дніпропетровської області; Житомирської області – на Корецький районний суд Рівненської області; Київської області – на відповідні

суди Київської або Житомирської областей; Харківської області – на відповідні суди Полтавської та Дніпропетровської областей; Чернігівської області – на відповідні суди Київської та Черкаської областей; Херсонської області – на відповідні суди Дніпропетровської та Одеської областей; Миколаївської області – на відповідні суди Кіровоградської та Одеської областей; Сумської області – на відповідні суди Черкаської та Полтавської областей (всього 121 суд). Відповідне положення випливало із положень ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів».

Зараз же суди, які знаходяться на деокупованих територіях, поступово починають відновлювати свою роботу. Так, вже відновлено територіальну підсудність судових справ низки судів, у яких є належні умови для здійснення правосуддя: Житомирської, Київської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, областей, а також Красноармійський міськрайонний суд Донецької області. В той же час, значна частина приміщень цих судів пограбовані або зазнали пошкоджень.

02 березня 2022 року Рада суддів України опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану:

1) особливості роботи суду визначаються виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні; під час визначення умов роботи суду у воєнний час необхідно керуватися реальними поточними обставинами, що склалася в регіоні;

2) у кожному суді визначається відповідальна особа, яка має забезпечити актуальний облік працівників апарату та суддів, з урахуванням визначеної форми роботи суду (дистанційної тощо);

3) усі доступні працівники суду, за можливості, переводяться на дистанційну роботу. Визначається мінімальна кількість осіб, які повинні

перебувати у приміщенні суду упродовж робочого дня. Організується чергування суддів та працівників апаратів судів;

4) громадянам роз'яснюється можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із воєнними діями та можливість розгляду справ у режимі відеоконференції;

5) обмежується допуск у судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань;

6) розгляд справ, за можливості, відкладається (за винятком невідкладних судових розглядів), зважаючи на те, що значна кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя. Справи, які не є невідкладними, розглядаються лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження;

7) процесуальні строки, за можливості, продовжуються щонайменше до закінчення воєнного стану. Зосередитись необхідно винятково на проведенні невідкладних судових розглядів (взяття під варту, продовження строків тримання під вартою);

8) якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може прибути в судові засідання, суд може допустити участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою будь-яких інших технічних засобів, у тому числі і власних;

9) у разі, якщо провадження розглядається колегіально і колегія суддів не може зібратись в одному приміщенні, то допустимий розгляд справ з різних приміщень судів, у тому числі з використанням власних технічних засобів.

Слід додати, що для запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу в період воєнного стану доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду» тимчасово призупинено. Тому дату та час судових засідань учасники справи можуть дізнаватись в оперативному порядку за телефонами суду чи з використанням інших засобів зв'язку.

26 квітня 2022 року у Верховній Раді України зареєстровано Законопроект про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) № 7316. Він покликаний унормувати судочинство в умовах воєнного стану:

1) під час дії воєнного стану передбачається можливість дистанційної роботи секретаря та надання його повноважень іншим працівникам апарату суду, за умови наявності в них відповідної вищої освіти за спеціальністю «Правознавство» або «Правоохоронна діяльність» за освітньо-кваліфікаційним рівнем, не нижче від молодшого спеціаліста. Можливе ведення протоколу судового засідання в режимі відеоконференції (дистанційно);

2) під час воєнного стану суд викликає або повідомляє учасників судового процесу про дату, час і місце судового засідання у справі будь-якими можливими засобами (телефонограма, смс-повідомлення, лист електронною поштою, повідомлення в месенджерах тощо), за обов'язкового опублікування відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень та оголошення на офіційному вебпорталі судової влади України з посиланням на відповідну ухвалу суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Отримавши повідомлення, учасник справи має негайно підтвердити суду отримання/ознайомлення із відповідним викликом. Він також може використовувати для цього засоби електронної пошти, телефонограми, СМС-повідомлення, повідомлення у месенджерах тощо. Текст такого підтвердження роздруковується, а телефонне підтвердження записується відповідним працівником апарату суду, приєднується секретарем до справи та вважається належним повідомленням учасника судового процесу. Саме з моменту підтвердження буде вважатися, що учасник справи є належно повідомленим про судові засідання;

3) протягом воєнного стану підготовче провадження та/або судовий розгляд повинні бути проведені протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи;

4) пропонується розширити сферу застосування письмового провадження у судах всіх юрисдикцій через надання суду приймати відповідне рішення за власною ініціативою щодо справ, розгляд яких здійснюється в порядку загального провадження, крім випадків подання стороною клопотання про розгляд справи в режимі відеоконференції або про розгляд справи у порядку загального провадження в приміщенні суду;

5) перегляд судових рішень в умовах воєнного стану пропонується здійснювати через його розгляд лише в порядку письмового провадження;

6) в умовах воєнного стану суд за заявою учасників справи поновлює процесуальні строки, встановлені нормами процесуальних кодексів, якщо визнає причини їх пропуску поважними і зумовленими обмеженнями, впровадженими у зв'язку з дією воєнного стану;

7) якщо за закріпленим порядком вручення судового рішення учасникам справи, які не мають офіційної електронної адреси, є неможливим, то вони повідомляються про ухвалення відповідного судового рішення шляхом розміщення інформації на офіційному вебпорталі судової влади з посиланням на веб адресу такого судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Поточна редакція Законопроєкту № 7316 не є остаточною. Тому є вірогідність її редагування та доповнення.

Які зміни спричиняє воєнний стан на повноваження поліції?

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» за рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію в установленому порядку Указом Президента України, утворені відповідно до законів України військові формування залучаються разом із правоохоронними органами до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, згідно з їх призначенням та специфікою діяльності. Особливих повноважень працівників правоохоронних органів, крім тих, які визначені у ст. 8 Закону, в законодавстві не містилося.

Водночас 01 травня 2022 року набули чинності зміни, передбачені Законом України від 15 березня 2022 року, які будуть чинними на весь період воєнного стану. Цим Законом на період воєнного стану поліцію наділено новими повноваженнями.

Так, Національна поліція безоплатно зможе отримувати інформацію від держорганів, місцевої влади, державних юридичних осіб щодо військовополонених. Відповіді за запитом повинні надходити протягом трьох днів.

Також поліція отримує право на конвоювання затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, та право утримання в ізоляторах осіб, затриманих за кримінальні або адміністративні правопорушення. До них буде застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Правоохоронці отримують повноваження здійснювати розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень.

Також поліція отримує можливість організувати роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт; здійснювати техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху; здійснювати збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання; здійснювати низку інших повноважень щодо взаємодії із Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом) та Європейським поліцейським офісом (Європолом).

Правоохоронцям дозволили офіційно й без обмежень можливості використовувати підручні засоби під час відбиття нападу, що загрожує життю чи

здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки за крайньої необхідності або затримання особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір, а також збільшити кількість підстав для зупинки транспортних засобів.

Розширено підстави для перевірки поліцейським документів особи та зупинення транспортного засобу, а саме: якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи, або особи, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених; якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

Який встановлюється порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану?

Перевірка документів в осіб, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян здійснюється лише після введення воєнного стану в межах території та у строки, зазначені в Указі Президента України про введення воєнного стану, на підставі наказу військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення).

Право на проведення перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, Служби безпеки України, Національної гвардії, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Державної митної служби та Збройних сил України, які визначені в наказі коменданта.

Під час проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян уповноважена особа може застосовувати технічні прилади та технічні засоби, що мають функції виявлення вибухонебезпечних предметів та речей (речовин), обіг яких заборонено чи обмежено, фото-, аудіо- і відеофіксації. Аудіо- і відеофіксація житла громадян та

їхніх особистих речей здійснюється уповноваженими особами за згодою громадян.

Уповноважена особа має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, в таких випадках: якщо особа має зовнішні ознаки, схожі на ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи; якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення; якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом; якщо в особі є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином не можливо; якщо особа перебуває в місці вчинення кримінального, адміністративного правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події; якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення; порушення особою відповідних заборон, введених на території, де запроваджено правовий режим воєнного стану. У разі відсутності в особи вказаних вище документів, уповноважена особа затримує таку особу для її встановлення на строк, передбачений Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Уповноважена особа має право зупиняти транспортні засоби в разі порушення водієм Правил дорожнього руху; якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу; якщо є інформація, що свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям учинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення; якщо транспортний засіб перебуває в розшуку; необхідності здійснення

опитування водія чи пасажирів про обставини вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, свідками якого вони є або могли бути; необхідності залучення водія транспортного засобу до надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським або як свідка під час оформлення протоколів про адміністративні правопорушення чи матеріалів дорожньо-транспортних пригод; необхідності обмеження чи заборони руху транспортних засобів; якщо спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі створює небезпеку для інших учасників дорожнього руху; порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв; проїзду транспортних засобів через блокпости та контрольні пункти в'їзду-виїзду.

Огляд житла чи іншого володіння громадян, службового приміщення проводиться уповноваженою особою відповідно до вимог законодавства. Уповноважена особа може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із порятунком життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають у житлі або іншому володінні особи.

Більш детально зазначений порядок визначений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456.

РОЗДІЛ 2

ОХОРОНА ПРАВ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1. Охорона громадянських прав особи в умовах воєнного стану

2.1.1. Свобода пересування в умовах воєнного стану

Вільний вибір місця проживання чи перебування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати.

Військове командування може встановлювати заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів в осіб, а в разі потреби – проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України. Детально порядок встановлення таких обмежень визначено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450.

Запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб здійснюється військовим командуванням на підставі Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та полягає в забороні декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, крім зняття із задекларованого (зареєстрованого) місця перебування чи місця проживання осіб у разі одночасного декларування (реєстрації) місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій воєнний стан не введено.

Військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування приймає рішення про запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб, яке негайно доводиться до відома населення через засоби масової інформації.

У рішенні зазначаються обставини, що склалися в Україні або в окремих її місцевостях, і несприятливі фактори воєнного характеру, що створюють загрозу для населення та істотно знижують рівень забезпечення його життєдіяльності, шляхи протидії таким факторам. У рішенні також зазначаються обґрунтування необхідності запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб; строки запровадження заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб; перелік осіб, яким забороняється або обмежується вибір місця перебування чи місця проживання; населені пункти, в яких запроваджується заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб; інші заходи, що полягають у забезпеченні виконання Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Які умови та правові підстави запровадження комендантської години в умовах воєнного стану?

Під час воєнного стану може бути запроваджена комендантська година, тобто заборона перебування на вулицях у певний час доби без спеціальних дозволів. Комендантська година вводиться за окремим дорученням військового командування на встановлений ним період, але не довше за строк дії правового режиму воєнного стану.

Постановою Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 року № 573 затверджено Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан.

Відповідно до цього Порядку запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування здійснюється лише за наявності реальної загрози життю і безпеці осіб, інтересам суспільства або держави, а також для забезпечення громадського порядку. Запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування запроваджується шляхом видання наказу військовим командуванням або військовою адміністрацією (у разі її утворення), який доводиться до відома військових адміністрацій (у разі їх утворення) або ради оборони Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, окремих міністерств (економіки, соціальної політики, інфраструктури, охорони здоров'я, закордонних справ), АТ «Українська залізниця», відповідних органів Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Державної прикордонної служби України, Національної поліції, Служби безпеки України, Державної митної служби, ДСНС, військових командувань, з'єднань, військових частин Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Зазначеним Наказом призначається комендант, визначаються час, протягом якого діють комендантська година та спеціальний режим світломаскування, межі території їх запровадження, способи здійснення заходів щодо підтримання правопорядку, порядок руху залізничного, автомобільного, морського, річкового, повітряного транспорту, порядок створення, функціонування і місцезнаходження комендатури та її склад. Подальші пропозиції щодо про встановлення часу в певний період доби, протягом якого необхідно запровадити комендантську годину, визначення режиму перебування на території, де запроваджено комендантську годину, здійснює комендант за погодженням з керівником військового командування. У разі реальної загрози життю та безпеці осіб комендант має право тимчасово обмежувати перебування, свободу пересування, в'їзд/виїзд (вхід/вихід) на територію/з території, де запроваджено комендантську годину та встановлено спеціальний режим світломаскування.

На території, де запроваджено комендантську годину, забороняється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях осіб без виданих перепусток, а також рух транспортних засобів.

Під час дії комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування Збройні сили України, Держспецтрансслужба, Національна гвардія, Державна прикордонна служба України, Національна поліція, Служба Безпеки України, Державна митна служба, ДСНС продовжують виконання своїх завдань відповідно до призначення та специфіки діяльності, їх персоналу, який залучений до здійснення заходів під час запровадження комендантської години або виконує невідкладне службове завдання, їм дозволяється перебування у визначений період доби на вулицях та в інших громадських місцях, де запроваджено комендантську годину, без виданих перепусток, за умови ввімкнення спеціальних світлових сигнальних пристроїв.

Для забезпечення контролю за здійсненням заходів під час запровадження комендантської години створюється система пропускнуго режиму та за рішенням коменданта (за погодженням з військовим командуванням) особам видаються перепустки, які в подальшому громадянин України показує разом із документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України або її спеціальний статус, військовослужбовець Збройних сил, Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Державної прикордонної служби України, поліцейський Національної поліції, військовослужбовець та працівник Служби безпеки України, працівник Державної митної служби, ДСНС – разом із службовим посвідченням, іноземець або особа без громадянства – разом із паспортним документом іноземця та документом, що підтверджує законність перебування на території України.

Адвокат, призначений регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, пред'являє, зокрема технічними засобами електронних комунікацій, разом із документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України або її спеціальний статус, або паспортним документом іноземця та документом, що підтверджує законність перебування на території України, також свідоцтво про право на зайняття адвокатською

діяльністю або посвідчення адвоката України та скановану копію доручення регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги для надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Під час комендантської години в'їзд/виїзд (вхід/вихід) на територію/з території, де запроваджено комендантську годину, здійснюється лише через визначені комендатурою блокпости. Підставою для в'їзду (входу) на територію, де запроваджено комендантську годину, є необхідність участі в забезпеченні національних інтересів, з метою мирного врегулювання конфлікту чи з питань гуманітарної допомоги; виконання дипломатичних та консульських функцій.

Контроль за дотриманням особами комендантської години та спеціального режиму світломаскування здійснюється патрулями, яким надано право:

1) затримувати і доставляти в органи або підрозділи Національної поліції осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення;

2) перевіряти в осіб посвідчення, документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, або паспортні документи іноземця, особи без громадянства, документи, що підтверджують законність перебування на території України, та перепустки або свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю або посвідчення адвоката України та скановану копію доручення регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги для надання безоплатної вторинної правової допомоги, а в разі їх відсутності - затримувати відповідних осіб та доставляти в органи або підрозділи Національної поліції для встановлення особи; за потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, які ними перевозяться;

3) вилучати в осіб предмети, які є знаряддям, засобом або предметом правопорушення, і передавати їх органам або підрозділам Національної поліції;

4) тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів, евакуюювати транспортні засоби;

5) входити (проникати) на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, у житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать особам, під час припинення кримінального правопорушення та в разі переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб;

б) використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, що належать особам (за їхньою згодою), підприємствам, установам і організаціям, за винятком транспортних засобів іноземних консульських установ чи представництв міжнародних організацій, для запобігання вчиненню кримінального правопорушення, переслідування та затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, або для доставки до лікувальних закладів осіб, які потребують медичної допомоги, проїзду до місця злочину;

7) застосовувати відповідно до законодавства заходи фізичного впливу, зброю і спеціальні засоби.

Які особливості перетинання державного кордону України в умовах воєнного стану?

Питання обмеження та винятків щодо виїзду за межі України на період воєнного стану регулюється:

– Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 № 3543-ХП;

– Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»;

– Постановою № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України».

Під час дії воєнного стану основне правило залишається незмінним: чоловікам віком від 18 до 60 років виїжджати з України заборонено. Однак, така заборона не є абсолютною.

Враховуючи чинні нормативно-правові акти, Державна прикордонна служба дала відповідне роз'яснення, що, з метою здійснення заходів правового

режиму воєнного стану, обмежено виїзд з України громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років.

Проте це правило не стосується:

непридатних до військової служби – за наявності тимчасового посвідчення військовозобов’язаного, військового квитка з відміткою або витягу з наказу про звільнення з військової служби та виключення зі списків особового складу;

– громадян, які проживають за кордоном, – за наявності відмітки міграційної служби в паспорті «Постійне проживання в «___»/печатка «Оформлено виїзд на постійне проживання» або відмітка дипломатичної установи України в паспорті «Постійне проживання «___»/«Прийнятий на консульський облік»;

– здобувачів передвищої та вищої освіти за кордоном – за наявності студентського квитка або студентської візи, що перекладені та нотаріально завірнені, військово-облікових документів із записом щодо надання їм відтермінування від призову, довідки, виданої територіальним центром комплектування та соціальної підтримки для виїзду за кордон;

– представників моніторингової групи, створеної відповідно до наказу Мінсоцполітики, які слідують для моніторингу умов перебування дітей за межами України;

– осіб з інвалідністю (незалежно від групи) – за наявності одного з підтверджувальних документів: довідки до акта огляду МСЕК (форма первинної облікової документації №157-1/о), відповідного посвідчення, пенсійного посвідчення чи посвідчення, що підтверджує призначення соціальної допомоги для осіб з інвалідністю, у яких зазначено групу та причину інвалідності, довідки для отримання пільг особам з інвалідністю, які не мають права на пенсію чи соціальну допомогу.

Крім визначеної категорії чоловіків, виїжджати за кордон також можуть:

Пункт 2-6 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57

передбачає можливість виїзду за межі України інших зобов'язаних, які не віднесені до зазначених вище категорій:

1) заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами і організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (витяг з рішення Міністерства економіки про бронювання військовозобов'язаних і документи про відрядження такої особи за кордон);

2) визнані відповідно до висновку ВЛК тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я на термін до шести місяців (з наступним проходженням військово-лікарської комісії):

- висновок ВЛК;
- військово-обліковий документ з відповідною відміткою;

3) чоловіки, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років;

Підтверджувальні документи:

- свідоцтва про народження дітей (троєх і більше);
- свідоцтво про реєстрацію шлюбу з матір'ю дітей (троєх і більше або рішення суду про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дітей з батьком або рішення суду про розірвання шлюбу та рішення органу опіки та піклування про визначення місця проживання дітей з батьком;

- посвідчення батька багатодітної сім'ї;

4) чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років.

Підтверджувальні документи:

- свідоцтво про народження дитини (дітей);
- свідоцтво про смерть матері дитини або рішення суду про позбавлення матері батьківських прав або рішення суду про відібрання дитини у матері без позбавлення її батьківських прав або рішення суду про визнання матері безвісти відсутньою або рішення суду про оголошення матері померлою;

5) чоловіки, які мають неповнолітню дитину (дітей) і чоловіка (дружину), який (яка) проходить військову службу за одним із видів військової служби, визначених частиною шостою статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»:

Підтверджувальні документи:

- свідоцтво про народження дитини (дітей);
- свідоцтво про шлюб;
- довідка з військової частини про проходження другим з подружжя військової служби;

б) працівники органів військового управління (органів управління), військових частин (підрозділів), підприємств, установ та організацій Міністерства оборони України, Збройних сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, податкової міліції, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Державної виконавчої служби України, Управління державної охорони України – документи про службове відрядження.

Також перетин кордону дозволяється громадянам, які супроводжують:

1) осіб з інвалідністю I чи II групи – у супроводі одного або обох батьків, на утриманні яких перебуває така особа з інвалідністю, дружини /чоловіка, повнолітніх сина/ доньки, їхніх дружини/ чоловіка (за наявності документів, що підтверджують родинні зв'язки та інвалідність);

2) осіб з інвалідністю I чи II групи або іншу особу, яка потребує постійного догляду, – в супроводі особи, яка здійснює постійний догляд за зазначеними категоріями осіб (за наявності документів (посвідчення, довідки) про отримання компенсації (допомоги, надбавки) на догляд, а в разі супроводу особи з інвалідністю I чи II групи – додатково документів, що підтверджують інвалідність);

3) осіб з інвалідністю, визаною судом недієздатною, – в супроводі її опікуна (за наявності рішення про призначення опікуном над такою недієздатною особою), а в разі коли опікуна такій особі не призначено, – в супроводі одного з повнолітніх членів сім'ї (за наявності документів, що підтверджують родинні зв'язки та інвалідність);

4) осіб з інвалідністю або інших осіб, які потребують постійного догляду, які проживають/перебувають у закладах/установах різних форм власності та підпорядкування й отримують соціальні послуги закладів догляду (крім осіб з інвалідністю, зазначених в абзацах третьому – шостому цього пункту), – в супроводі осіб, у тому числі працівників закладу догляду, уповноважених директором закладу догляду/ особою, яка його заміщує (за наявності наказу директора закладу догляду або особи, яка його заміщує, про виїзд осіб з інвалідністю або інших осіб, які потребують постійного догляду, за межі України та документів, що підтверджують інвалідність). Водночас осіб з інвалідністю або інших осіб, які потребують постійного догляду, можуть супроводжувати особи, в тому числі працівники закладу догляду, які не перебувають на військовому або спеціальному обліку в Міноборони, СБУ чи Службі зовнішньої розвідки, або працівники закладу догляду, які перебувають на військовому або спеціальному обліку в Міноборони, СБУ чи Службі зовнішньої розвідки, з розрахунку одна особа на 50 осіб з інвалідністю та інших осіб, які потребують постійного догляду;

5) дітей з інвалідністю для виїзду за межі України, – може здійснюватися матір'ю та / або батьком, опікуном, піклувальником, одним або обома прийомними батьками, батьками-вихователями, які здійснюють такий супровід, за наявності посвідчення, що підтверджує призначення соціальної допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», в якому зазначено категорію «дитина з інвалідністю», або довідки про отримання державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю, виданої структурним підрозділом з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчим органом міської ради, до території територіальної громади якої

входить територія міста обласного значення, районної у місті (у разі її утворення) ради (незалежно від того, кого призначено отримувачем допомоги), або індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю, виданої лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичного закладу, або медичного висновку про дитину з інвалідністю до 18 років, а також документів, що підтверджують родинні зв'язки (в разі здійснення супроводу матір'ю та / або батьком), або документів, що підтверджують відповідні повноваження особи, що супроводжує дитину з інвалідністю (в разі здійснення супроводу опікуном, піклувальником, одним або обома прийомними батьками, батьками-вихователями). Супровід дітей з інвалідністю для виїзду за межі України також може здійснюватися бабою, дідом, повнолітнім братом, сестрою, мачухою, вітчимом з урахуванням їх приналежності до переліку категорій осіб, які звільнені від військової служби та мобілізації, за наявності в них відповідних підтверджених документів та документів, що підтверджують родинні зв'язки.

Виїзд за межі України осіб для супроводу може здійснюватися не більше ніж один раз із часу введення на території України надзвичайного або воєнного стану до його припинення чи скасування;

б) дітей, хворих на тяжкі пренатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, що встановлені МОЗ, здійснюється матір'ю та / або батьком, опікуном піклувальником, одним або обома прийомними батьками, батьками-вихователями, які здійснюють такий супровід, за наявності довідки про отримання державної допомоги на дитину, хвору на тяжкі пренатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні, онкологічні захворювання,

дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, виданої структурним підрозділом з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчим органом міської ради, до території територіальної громади якої входить територія міста обласного значення, районної у місті (в разі її утворення) ради (незалежно від того, кого призначено отримувачем допомоги), або документа, виданого лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, що встановлені МОЗ, а також документів, що підтверджують родинні зв'язки (в разі здійснення супроводу матір'ю та / або батьком), або документів, що підтверджують відповідні повноваження особи, яка супроводжує таку дитину (у разі здійснення супроводу опікуном, піклувальником, одним або обома прийомними батьками, батьками-вихователями);

7) дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форми власності та підпорядкування на цілодобове перебування (далі – діти), – законного представника або іншої уповноваженої ним особи та за наявності:

– паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону;

– наказу директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, або особи, яка його заміщує, про виїзд дітей за межі України;

– письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України дітей, погодженого з Нацслужбою. Таке погодження може надаватися за допомогою електронних засобів зв'язку. У разі неможливості отримати таке погодження обласної військової (військово-цивільної) адміністрації дозвіл на

виїзд за межі України дітей за запитом директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, надає Нацсоцслужба, про що повідомляє Мінсоцполітики протягом одного робочого дня з наданням відомостей про дітей, осіб/особу, які їх супроводжують, державу остаточного перебування;

– запрошення установ, організацій різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей або органами місцевого самоврядування такої держави на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн. У запрошенні зазначається держава остаточного перебування дітей, кількість та категорія дітей, умови їх перебування, відповідальна організація, яка буде супроводжувати дітей протягом усього періоду їх перебування за межами України, гарантії щодо повернення дітей на територію України;

8) дітей, які не досягли 18-річного віку та не належать до категорії дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, але які зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, влаштовані до сімей патронатних вихователів, – здійснюється особами, уповноваженими керівником відповідного закладу/працівником закладу, який його заміщує або органом опіки та піклування чи обласною військовою адміністрацією, у супроводі патронатного вихователя, який здійснює догляд за дітьми, за наявності:

паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону;

наказу директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, або особи, яка його заміщує;

письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України дітей, погодженого Нацсоцслужбою. Таке погодження може надаватися за допомогою електронних засобів зв'язку. У разі неможливості отримати таке

погодження обласної військової (військово-цивільної) адміністрації дозвіл на виїзд за межі України дітей за запитом директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, надає Нацсоцслужба, про що повідомляє Мінсоцполітики протягом одного робочого дня з наданням відомостей про дітей, осіб/особу, які їх супроводжують, державу остаточного перебування;

рішення органу опіки та піклування про влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя та письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової (військово-цивільної) адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України такої сім'ї або дітей, які влаштовані в сім'ю патронатного вихователя, із зазначенням держави їх остаточного перебування;

запрошення установ, організацій різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей або органами місцевого самоврядування такої держави на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн. У запрошенні зазначається держава остаточного перебування дітей, кількість та категорія дітей, умови їх перебування, відповідальна організація, яка буде супроводжувати дітей протягом усього періоду їх перебування за межами України, гарантії щодо повернення дітей на територію України.

Виїзд за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків та за наявності паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону. У разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану рішення щодо надання дозволу на виїзд за межі України особі чоловічої статі, яка супроводжує дитину, яка не досягла 16-річного віку, приймається з урахуванням приналежності особи,

яка супроводжує, до переліку категорій осіб, які звільнені від військової служби та мобілізації, за наявності в неї підтвердних документів.

Особливості виїзду за межі України на лікування

Виїзд осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, на лікування за кордон здійснюється за наявності:

1) паспорта громадянина України для виїзду за кордон або паспорта громадянина України (за їх відсутності – документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону);

2) висновку про необхідність направлення особи на лікування за кордон;

3) листа МОЗ про погоджений з іноземною стороною перелік осіб, яких заклади охорони здоров'я іноземних держав можуть прийняти на лікування за кордоном.

Виїзд таких осіб дозволяється в супроводі одного з членів сім'ї першого ступеня споріднення – батьків, чоловіка або дружини, дітей, у тому числі усиновлених.

Також згідно з Постановою № 615 від 20 травня 2022 р. під час дії в Україні воєнного стану розширено можливості для виїзду за кордон таким категоріям військовозобов'язаних чоловіків, як водії, залізничники, спортсмени та тренери.

Водії. Під час воєнного стану дозволений пропуск водіїв, що здійснюють перевезення медичних вантажів, вантажів гуманітарної допомоги автомобільними транспортними засобами для потреб Збройних сил, інших військових формувань, а також населення України. Рішення про виїзд за межі України приймається Мінінфраструктури України або обласними, Київською міською військовими адміністраціями за наявності відповідного обґрунтування.

Водії можуть безперервно перебувати за кордоном *не більше 30 календарних днів від дня перетину державного кордону.*

Виїзд за кордон дозволений також водіям компаній, що мають ліцензії на право провадження господарської діяльності з міжнародних перевезень вантажів та пасажирів автомобільним транспортом. Перетин державного кордону в такому разі здійснюється лише на транспортному засобі, який є засобом провадження господарської діяльності ліцензіата, повна маса якого становить 3500 кілограмів та більше. На одному такому транспортному засобі державний кордон можуть одночасно перетинати:

- один водій на вантажному транспортному засобі ліцензіата;
- два водії на пасажирському транспортному засобі (автобусі) ліцензіата.

У такому разі водії можуть безперервно перебувати за кордоном *не більше 45 календарних днів від дня перетину державного кордону*.

Залізничники. Рішення про виїзд за межі України працівників підприємств залізничного транспорту, які забезпечують функціонування та безперебійну роботу залізниці, приймається щодо працівників АТ «Українська залізниця» Мінінфраструктури, щодо працівників підприємств, для яких вантажний залізничний транспорт не є основним видом діяльності, — обласними, Київською міською військовими адміністраціями за місцезнаходженням таких підприємств.

Рішення про виїзд за межі України таких працівників приймається *на термін не більше шести місяців* на підставі листів підприємств залізничного транспорту.

Спортсмени, тренери, спортивні судді та інші фахівці

Під час воєнного стану дозволений пропуск за кордон спортсменів, які включені до складу національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю; тренерів зі складу національних збірних команд, спортивних суддів та інших фахівців, що забезпечують організаційний, науково-методичний, медичний супровід, антидопінговий контроль тощо підготовки спортсменів, які включені до складу національних збірних команд України, за наявності підтверджувальних

документів щодо участі в офіційних міжнародних спортивних змаганнях та навчально-тренувальних зборах, що проводяться за кордоном.

Усі вони можуть безперервно перебувати за кордоном *не більше 30 днів, але не менше строку проведення заходу*, визначеного в Єдиному календарному плані фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів України на відповідний рік. Термін перебування за кордоном може бути збільшений у разі, якщо зазначені особи братимуть участь в іншому спортивному заході в іншій країні, визначеному Єдиним календарним планом фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів України на відповідний рік, який починається протягом 10 робочих днів від дня завершення попереднього спортивного заходу.

Особи, які прямують для роботи на морських суднах, суднах внутрішнього плавання у складі екіпажів таких суден або для проходження практичної підготовки на суднах – пропуск даної категорії осіб можливий за наявності таких документів: посвідчення особи моряка, довідка від закладу освіти щодо направлення курсанта для проходження практичної підготовки на судні під українським або іноземним прапором, військово-облікові документи з відповідними відмітками ТЦК та СП, суднова роль (список осіб судового екіпажу), підтвердження від Адміністрації судноплавства про отримання копій освітніх і кваліфікаційних документів).

Особи, що належать до авіаційного персоналу, є державними інспекторами з авіаційного нагляду або особами, уповноваженими на проведення перевірок Державіаслужби, та працівниками Державного авіаційного підприємства “Україна”, якщо вони прямують для роботи (виконання службових обов’язків) за кордоном або тренажерної підготовки, а також є студентами або курсантами закладів освіти України, які прямують для проходження практичної льотної підготовки в іноземні заклади освіти або в авіаційні школи. Пропуск даної категорії осіб здійснюється за умови виконання правил перетинання державного кордону України, наявності підтверджених документів (засвідчена суб’єктом авіаційної діяльності, копія укладеного трудового договору (контракту) або укладений договір на проходження

тренажерної підготовки між суб'єктом авіаційної діяльності чи особою авіаційного персоналу та організацією, яка розміщується за межами України, або лист від суб'єкта авіаційної діяльності (нерезидента) про намір укласти трудовий договір (контракт); підтвердження, надане Державіаслужбою, що особа належить до авіаційного персоналу та має відповідне свідоцтво (посвідчення); військово-облікові документи з відповідними відмітками ТЦК та СП; наказ Державіаслужби про відрядження за кордон державного інспектора з авіаційного нагляду або особи, уповноваженої на проведення перевірок; наказ суб'єкта авіаційної діяльності (резидента) про відрядження особи за кордон);

Керівний склад органів державної влади, місцевого самоврядування, окремих державних підприємств, а саме: члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, керівники центральних органів виконавчої влади, їх перші заступники та заступники, Державний секретар Кабінету Міністрів України, його перший заступник та заступники, Керівник Апарату Верховної Ради України, його перший заступник та заступники, державні секретарі міністерств, Керівник Офісу Президента України та його заступники, керівники інших допоміжних органів і служб, утворених Президентом України, та їх заступники, Голова Служби безпеки, його перший заступник та заступники, Голова та члени Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Голова та члени Рахункової палати, Голова та члени Центральної виборчої комісії, голови та члени інших державних колегіальних органів, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його перший заступник та заступники, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його представники, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим та його заступники, голови місцевих держадміністрацій, їх перші заступники та заступники, судді Конституційного Суду України, судді, прокурори, керівники інших державних органів та їх заступники, депутати місцевих рад, а також керівники структурних підрозділів державних органів та органів місцевого

самоврядування і працівники, які заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, керівники державних унітарних підприємств та їх заступники, голова та члени виконавчих органів господарських товариств, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі, голова та члени виконавчих органів господарських товариств, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать господарським товариствам, частка держави в яких становить 100 відсотків, у тому числі дочірніх підприємств. Виїзд даної категорії осіб можливий за наявності таких документів: рішення про службові відрядження, документи про смерть за кордоном одного із членів сім'ї першого або другого ступеня споріднення, або документи, підтвердні для відвідування дітей віком до 18 років, які перебувають за межами України, або для супроводження таких дітей для виїзду за межі України, або для лікування за кордоном – в останньому випадку за наявності листа Міністра охорони здоров'я про погоджений з іноземною стороною перелік осіб, яких заклади охорони здоров'я іноземних держав можуть прийняти на лікування за кордоном.

2.1.2. Порядок переміщення дітей у межах України та за кордон у період воєнного часу

Переміщення дітей у межах України в період воєнного часу

Відповідно до ст.154 Сімейного кодексу України, батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Однією з форм самозахисту є вчинення дій щодо фізичної безпеки дитини шляхом переміщення її до відносно безпечних територій України у випадку ведення активних бойових дій у місці постійного проживання дитини.

Отже, рішення про переміщення (евакуацію) чи залишення дитини разом із батьками в зоні активних бойових дій приймають батьки дитини, крім випадків обов'язкової евакуації за рішенням місцевих військових адміністрацій.

Відповідно до Порядку тимчасового переміщення (евакуації) та забезпечення умов для перебування на території України, де не ведуться бойові дії або за межами України дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, затв. Постановою КМ України №385 від 27.03.22р., за евакуацію дітей, які цілодобово перебувають у будинках дитини (у тому числі спеціалізованих), центрах медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям; закладах дошкільної та загальної середньої освіти (у тому числі дитячих будинках, санаторних, спеціальних, спеціалізованих закладах загальної середньої освіти із пансіонами (інтернатами) в їх складі); малих групових будинках; притулках для дітей, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, центрах соціальної підтримки дітей і сімей, стаціонарних службах (відділеннях) центрів соціальних служб, що здійснюють соціально-психологічну реабілітацію дітей, стаціонарних службах (відділеннях) соціально-психологічної реабілітації дітей (надання послуг із соціально-психологічної реабілітації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах) центрів надання соціальних послуг; школах та професійних училищах соціальної реабілітації; дитячих будинках-інтернатах системи соціального захисту населення, **відповідають керівники** зазначених органів, служби у справах дітей, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти та науки обласних, Київської міської військових адміністрацій залежно від підпорядкування (сфери управління) закладу у взаємодії з відповідними структурними підрозділами районних військових адміністрацій, виконавчими органами міських, сільських, селищних рад із залученням представників благодійних і громадських організацій та адміністрації закладів.

Керівник такого закладу видає наказ про переміщення дітей, узгоджує маршрут переміщення дітей із відповідною військовою адміністрацією, з'ясовує за необхідності можливість супроводу транспорту із дітьми органами Національної поліції України, Нацсоцслужбою, МОН, МОЗ, Міноборони, Мінмолодьспортом, МКІП залежно від підпорядкування (сфери управління)

закладу, формує групи дітей для переміщення та визначає відповідальних за дітей осіб та забезпечує повернення дітей до місця постійного перебування після закінчення воєнного часу.

Переміщення дітей за межі України в період воєнного часу

Відповідно до Правил перетину державного кордону громадянами України, затв. Постановою КМ України №57 від 27.01.1995р. із змінами і доповненнями:

1) виїзд за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, здійснюється в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків та за наявності паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону.

При цьому, особа чоловічої статі, яка супроводжує за кордон дитину, яка не досягла 16-річного віку, повинна бути у переліку категорій осіб, які звільнені від військової служби та мобілізації, за наявності у неї підтвердних документів.

2) Супровід дітей, хворих на тяжкі хвороби, які мають відповідні підтверджувальні хворобу документи, здійснюється матір'ю та/або батьком, опікуном, піклувальником, одним або обома прийомними батьками, батьками-вихователями, які здійснюють такий супровід, а також документів, що підтверджують родинні зв'язки (у разі здійснення супроводу матір'ю та/або батьком), або документів, що підтверджують відповідні повноваження особи, що супроводжує таку дитину (у разі здійснення супроводу опікуном, піклувальником, одним або обома прийомними батьками, батьками-вихователями).

3) виїзд за межі України дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форми власності та підпорядкування на цілодобове

перебування, здійснюється відповідно до Порядку тимчасового переміщення (евакуації) та забезпечення умов для перебування на території України, де не ведуться бойові дії або за межами України дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, затв. Постановою КМ України №385 від 27.03.22р., у супроводі законного представника або іншої уповноваженої ним особи та за наявності:

А) паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України) / документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Держприкордонслужба дозволить перетин державного кордону;

Б) наказу директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, або особи, яка його заміщує, про виїзд дітей за межі України;

В) письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України дітей, погодженого з Національною соціальною сервісною службою України.

Таке погодження може надаватися за допомогою електронних засобів зв'язку. У разі неможливості отримати таке погодження обласної військової (військово-цивільної) адміністрації дозвіл на виїзд за межі України дітей за запитом директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, надає Нацсоцслужба, про що повідомляє Мінсоцполітики протягом одного робочого дня з наданням відомостей про дітей, супроводжуваних осіб/особу, державу остаточного перебування;

Г) запрошення установ, організацій різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей або органами місцевого самоврядування такої держави на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн. У запрошенні зазначається держава остаточного перебування дітей, кількість та категорія дітей, умови їх перебування, відповідальна організація, яка буде супроводжувати дітей протягом усього

періоду їх перебування за межами України, гарантії щодо повернення дітей на територію України.

4) виїзд за межі України дітей, які не досягли 18-річного віку та не належать до категорії дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, але які зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, влаштовані до сімей патронатних вихователів, здійснюється у супроводі особи, уповноваженої керівником відповідного закладу / працівником закладу, який його заміщує або органом опіки та піклування чи обласною військовою адміністрацією, у супроводі патронатного вихователя, який здійснює догляд за дітьми, за наявності документів, передбачених для виїзду дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форми власності та підпорядкування на цілодобове перебування, а також рішення органу опіки та піклування про влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя та письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової (військово-цивільної) адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України такої сім'ї або дітей, які влаштовані в сім'ю патронатного вихователя, із зазначенням держави їх остаточного перебування.

Після прибуття дітей до держави остаточного перебування особи, що супроводжують дітей, зобов'язані протягом одного робочого дня звернутися до консульської установи України в державі перебування для постановки їх на тимчасовий консульський облік.

2.2. Смерть під час війни, її юридичні наслідки

2.2.1. Особливості оформлення спадкових прав

Хто має право на вчинення (складання) заповіту?

Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (частина 1 статті 1234 Цивільного кодексу України).

Хто має право посвідчувати заповіти?

Заповіт – це документ, який особисто складається заповідачем та обов’язково посвідчується особою, яка має право на вчинення нотаріальних дій. Зазвичай за посвідченням заповітів звертаються до нотаріусів (державних та приватних). Якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування (стаття 1251 Цивільного кодексу України). Але посвідчувати заповіти, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, відповідно до статей 245 і 1252 Цивільного кодексу України та статті 40 Закону України «Про нотаріат» мають право такі посадові та службові особи:

- командири (начальники) військових частин, з’єднань, установ, військово-навчальних закладів – заповіти військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з’єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи посадової особи органу місцевого самоврядування, що вчиняють нотаріальні дії, – заповіти працівників, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців;
- головні лікарі, їхні заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров’я, начальники госпіталів – заповіти осіб, які перебувають на лікуванні в таких закладах;
- директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та інвалідів – заповіти осіб, які проживають у таких будинках;
- начальники установ виконання покарань та слідчих ізоляторів – заповіти осіб, які тримаються в таких установах;
- капітани морських або річкових суден, що плавають під прапором України, – заповіти осіб, які перебувають під час плавання на таких суднах;
- начальники пошукових або інших експедицій - заповіти осіб, що перебувають у таких експедиціях.

Які особливості складання та посвідчення заповітів у період воєнного стану?

Порядок посвідчення заповіту визначений Цивільним кодексом України, Закону України «Про нотаріат», Порядком посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419), Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затв. наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5), Положенням про Спадковий реєстр (затв. наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5) тощо.

Особливості складання та посвідчення заповітів у період воєнного стану врегульовані в Постанові Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (набула чинності 28.02.2022).

В умовах воєнного стану заповіти військовослужбовців Збройних сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів через Генеральний штаб Збройних сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Спадковому реєстрі. Такі заповіти законодавством прирівняні до нотаріально посвідчених. Таким чином, для осіб, які в умовах воєнного стану здійснюють захист батьківщини від збройної агресії, надано можливість скласти і посвідчити заповіт у найбільш зручній і доступній для них спосіб – через звернення з таким проханням до командира (начальника) військового формування (органу) чи уповноваженої ним особи.

Командири (начальники) цих формувань (органів, установ) або інша уповноважена таким командиром (начальником) особа посвідчують заповіти відповідно до Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 15 червня 1994 р. № 419 та рекомендацій Міністерства юстиції (п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»). А це означає, що посвідчення такого заповіту повинно здійснюватися у присутності не менш як двох свідків, причому свідками не можуть бути особа, яка посвідчує заповіт; спадкоємці за заповітом; члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт. Свідки, при яких посвідчено заповіт, ставлять свої підписи на ньому. У текст заповіту заносяться відомості про особу свідків. Командир (начальник) військового формування (органу) або інша уповноважена таким командиром (начальником) особа не вправі посвідчувати заповіт на своє ім'я або від свого імені, на ім'я або від імені свого чоловіка чи своєї дружини, їхніх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер).

Отже, на підставі вказаної постанови спростилася процедура посвідчення заповітів для військовослужбовців та інших захисників України. Для всіх інших осіб залишилися чинними правила, передбачені спадковим законодавством. Зокрема, так само, як і в мирний час, заповіт особи, яка перебуває на лікуванні, має право посвідчити головний лікар, його заступник з медичної частини або черговий лікар, а також начальник шпиталю (стаття 40 Закону України «Про нотаріат»).

Окрім того, в законодавство внесені зміни, які стосуються посвідчення заповітів в умовах воєнного та надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру. Так, в умовах воєнного стану нотаріус чи інша особа, яка має право на вчинення нотаріальних дій, може посвідчити заповіт, внести до нього зміни або скасувати його, навіть якщо він не має доступу до Спадкового реєстру. У такому разі відомості в Спадковий реєстр вносяться протягом 5 робочих днів після відновлення доступу до реєстру.

Слід враховувати й те, що у таких кризових ситуаціях, як воєнний стан, кількість тих, хто бажає скласти заповіт, збільшується.

В Україні на випадок надзвичайних обставин НЕ передбачена інша форма вчинення заповітів (окрім письмової, нотаріально посвідченої), як це має місце у багатьох зарубіжних країнах (наприклад, проста письмова чи усна).

Які особливості посвідчення заповітів громадян російської федерації встановлені в період дії воєнного стану на території України?

Згідно з Постановою Кабінет міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (п.1) в період воєнного стану та протягом одного місяця з дня його припинення або скасування (до набрання чинності спеціально розробленого та прийнятого закону щодо врегулювання правовідносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором) нотаріуси відмовляють громадянам рф (окрім тих, які проживають в Україні на законних підставах) у вчиненні нотаріальних дій, незавершені нотаріальні дії зупиняються.

Винятком є посвідчення заповіту військовополонених. Начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого.

Коли виникає питання про прийняття спадщини?

Про прийняття спадщини можна говорити, коли відбулося відкриття спадщини. Відкриття спадщини – це настання певних обставин, за яких у відповідних осіб виникає право спадкування. Законом передбачені такі обставини, що викликають відкриття спадщини: 1) смерть особи; 2) оголошення особи померлою (стаття 1220 Цивільного кодексу України).

Хто має право на прийняття спадщини?

Згідно зі статтею 1223 Цивільного кодексу України право на спадкування мають особи, вказані в заповіті. За відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини чи відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також за неохоплення заповітом всієї спадщини право на спадкування за законом отримують спадкоємці за законом. Так, називаються особи, вказані у ст. ст. 1261 – 1265 Цивільного кодексу України. Законодавство

передбачає п'ять черг спадкоємців за законом. Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

Якою є процедура вступу спадкоємців у спадщину?

За загальним правилом, згідно з кн. 6 ЦК України *оформлення спадкових прав відбувається у два етапи:*

1) подання *заяви про прийняття спадщини* (відбувається в межах шестимісячного строку для прийняття спадщини – гл. 87 Цивільного кодексу України України);

2) подання *заяви про видачу свідоцтва* про право на спадщину (за законом або за заповітом).

Подати заяву про прийняття спадщину повинні всі, хто бажає її прийняти, окрім тих осіб, які презуюмуються такими, що її прийняли (якщо не подадуть заяву про відмову від її прийняття). Мають право не подавати заяву про прийняття спадщини і водночас вважаються такими, що прийняли її дві категорії осіб:

1) спадкоємці, які на час відкриття спадщини постійно проживали зі спадкодавцем,

2) малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена (крім випадків, встановлених ч. ч. 2 – 4 ст. 1273 Цивільного кодексу України, – йдеться про відмову від спадкування з дозволу органу опіки та піклування, що на практиці майже не ніколи не трапляється).

Куди (кому) слід подавати заяву про прийняття спадщини (відмову від спадщини)?

За загальним правилом, спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно зі спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини (частина 1 статті 1269 Цивільного кодексу України). Отже, така заява повинна бути подана до державної нотаріальної контори чи до приватного нотаріуса (на вибір спадкоємця) за місцем відкриття спадщини.

Слід враховувати, що:

1) повноваження державних та приватних нотаріусів згідно із Законом України «Про нотаріат» є однаковими;

2) нотаріус не має право безпідставно відмовити у вчиненні нотаріальної дії (п. 4 гл. 13 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5).

За кордоном нотаріальні дії здійснюють консульські установи або дипломатичні представництва України, зокрема видають свідоцтво про право на спадщину та посвідчують заповіти (стаття 38 Закону України «Про нотаріат»).

Згідно зі ст. 1221 Цивільного кодексу України місцем відкриття спадщини з 23.02.2023 року є місце подання першої заяви, яка засвідчує волевиявлення заінтересованих осіб (спадкоємців, виконавців заповіту, кредиторів тощо) щодо спадкового майна, а не останнє місце проживання спадкодавця (як це було зазначено в довоєнній редакції кодексу).

Наказом Міністерства юстиції України від 11.03.2022 р. «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» (набув чинності з 19.03.2022 р.) були внесені зміни, за якими в умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини (п.п.2.1. гл.10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). Отже, спадкоємці можуть подати подібну заяву будь-якому нотаріусу, який перебуває в межах доступності до них.

Саме перша отримана нотаріусом заява є підставою для заведення спадкової справи, яка підлягає обов'язковій реєстрації у книзі обліку і реєстрації спадкових справ, Алфавітній книзі обліку спадкових справ та у Спадковому реєстрі. В умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу. Якщо за результатами перевірки відомостей Спадкового реєстру встановлено наявність раніше заведеної спадкової

справи, заведена без використання Спадкового реєстру спадкова справа передається до нотаріуса, яким раніше заведено спадкову справу, в порядку, передбаченому підпунктом 2.7 цього пункту. Якщо наявність такої справи не встановлено, здійснюється реєстрація спадкової справи в Спадковому реєстрі.

Окрім того, заяву про прийняття спадщини можна відправити нотаріусу поштою (в тому числі, якщо спадкоємець перебуває за кордоном). Справжність підпису на такій заяві повинна бути нотаріально посвідчена.

В умовах війни можливість заведення спадкової справи без прив'язки до місця відкриття спадщини є важливою зміною, оскільки на частині територій нашої держави ведуться бойові дії. Окрім того, значна кількість громадян змушена була виїхати в інші регіони. У більшості областей України відновлено доступ нотаріусів до Спадкового реєстру.

Які строки встановлені законодавством для прийняття спадщини?

Приймати спадщину – це право спадкоємця, а не обов'язок. Тому, останній може і не приймати спадщину.

Якщо спадкоємець хоче прийняти спадщину, він повинен здійснити своє право у передбачений ч. 1 ст. 1270 ЦК строк для прийняття спадщини, що становить шість місяців, з часу відкриття спадщини. Час відкриття спадщини починає обраховуватися з наступного дня після смерті спадкодавця або з наступного дня після набрання законної сили рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою.

Які особливості щодо строку для прийняття спадщини встановлені у зв'язку з введенням в Україні з 24 лютого 2022 року військового стану?

Свідоцтво про право на спадщину *видається* спадкоємцям *після закінчення строку для прийняття спадщини*.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» в редакції від 06.03.2022 року було передбачено положення щодо *зупинення строку прийняття спадщини* або відмови від її прийняття на час воєнного стану. Але з **19 червня 2023 року** відповідне правило припинило дію відповідно до положення пп. 2 п. 3 постанови Кабінету Міністрів

України від 9 травня 2023 р. № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану»¹.

Таким чином, частина строку для прийняття спадщини, яка не закінчилася до 23 лютого 2022 року включно, починає обчислюватися з 19 червня 2023 року.

Якщо ж шестимісячний строк з дня відкриття спадщини закінчився до 23 лютого 2022 року включно, то нотаріус може видати свідоцтво про право на спадщину. Проте якщо спадкова справа була заведена без реєстрації в Спадковому реєстрі, видача свідоцтва про право на спадщину забороняється до реєстрації спадкової справи у Спадковому реєстрі.

Подібне зупинення строку для прийняття спадщини було вимушеним кроком, оскільки в перші місяці війни доступ нотаріусів до державних реєстрів був обмежений, як і взагалі можливість здійснення ними нотаріальної діяльності.

Які дії повинен чи може зробити спадкоємець під час дії режиму воєнного стану, якщо на його користь відкрилася спадщина?

За загальним правилом для здійснення права на спадкування спадкоємець, який на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, повинен **особисто** звернутися до нотаріуса з заявою про прийняття спадщини впродовж строку визначеного ст. 1270 ЦК. Звичайно, що в умовах війни далеко не кожен спадкоємець має об'єктивну можливість зробити це особисто. Проте, за можливості, це варто зробити вже, не відкладаючи на майбутнє, причому не має значення, чи спадщина відкрилася до моменту введення воєнного стану, чи вона відкрилася після введення воєнного стану.

Якщо немає можливості подати відповідну заяву нотаріусу особисто, можна надіслати таку власноручно написану заяву йому поштою, бажано, листом з оголошеною цінністю з описом вкладення (такий опис вкладення варто зберігати як доказ здійснення права на прийняття спадщини).

¹ Відповідні зміни набули чинності через місяць з дня офіційного опублікування постанови, яке відбулося 18 травня 2023 року в газеті "Урядовий кур'єр".

Якщо заява, на якій *справжність підпису спадкоємця не засвідчена, надійшла поштою*, вона приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю повідомляється про заведення спадкової справи та необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином (справжність підпису на таких заявах повинна бути нотаріально засвідченою), або особисто прибути до нотаріуса за місцем відкриття спадщини. Тобто в цьому випадку заява подається не в належному вигляді (не затверджено підпис заявника), проте це вважатиметься належним та достатнім доказом прийняття спадщини для суду. Таким способом зручно скористатися в період військового стану.

Слід враховувати, що не всі нотаріуси України сьогодні здійснюють свою діяльність. Існує спеціальний реєстр нотаріусів, які працюють під час війни. Також існує *Перелік нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна*; він розміщений на офіційному сайті Міністерства юстиції України (<https://minjust.gov.ua/m/perelik-notariusiv-yakimi-v-umovah-voennogo-stanu-vchinyayutsya-notarialni-dii-schodo-tsinnogo-mayna>), де й можна перевірити, чи працює певний нотаріус і чи можна до нього звернутися за вчиненням нотаріальних дій.

Чи є воєнний стан поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини?

На час з 24 лютого 2022 року до 23 травня 2023 року перебіг строку для прийняття спадщини був зупинений. Тобто якщо на момент оголошення воєнного стану до завершення строку на прийняття спадщини залишалось, наприклад, 2 місяці і 10 днів, саме стільки часу залишається в заінтересованій особі *після 19 червня 2023 року*, щоб здійснити своє право на прийняття спадщини.

Якщо ж спадкоємець пропустить цей строк, йому доведеться в судовому порядку вирішувати питання про поновлення строку. І поважність причин пропуску визначатиметься судом в кожному випадку з урахуванням конкретної ситуації.

Чи можуть спадкоємці дооформити свої спадкові права та отримати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом?

Зазвичай свідоцтво про право на спадщину видається після спливу 6-місячного строку для прийняття спадщини (**NOTO BENE!** на період з 24 лютого 2022 року по 19 червня 2023 року перебіг цього строку зупинявся).

Після введення воєнного стану *видачу свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі*, заведеної без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі **ЗАБОРОНЕНО!** (абз. четвертий п.п.2.5 п. 2 гл.10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). Це пов'язане з тим, що не у всіх регіонах України працює Спадковий реєстр, що не може дати об'єктивну інформацію по всіх заповітах, спадкових договорах, заявах, які стосуються певного спадкодавця та його спадщини. Так, наприклад, станом на кінець травня 2022 р. Спадковий реєстр не працював на території Луганської, Донецької, Херсонської, частково – Запорізької, Харківської, Миколаївської областей. І тільки коли певна спадкова справа буде зареєстрована у Спадковому реєстрі, по ній може бути видане свідоцтво про право на спадщину.

По спадкових справах, по яких строк для прийняття спадщини закінчився до 24 лютого 2022 року, можна отримати свідоцтво про право на спадщину, за умови, що така справа зареєстрована у Спадковому реєстрі.

Щодо справ, по яких строк прийняття спадщини закінчився під час війни, то на сьогодні відсутній механізм передачі спадкових справ з регіонів, де не працює Спадковий реєстр, у ті області, де він працює. Також відсутня правова відповідь на питання, що робити, якщо спадкова справа буде знищена, втрачена, загублена тощо.

2.2.2. Встановлення факту смерті особи під час війни та оголошення особи померлою у судовому порядку

Встановлення факту смерті особи під час війни чи оголошення особи померлою: яку заяву подати до суду?

З точки зору закону для підтвердження підстав для здійснення спадкових прав заінтересована особа може використати мінімум два процесуальних

механізми: 1) судове встановлення факту смерті особи (за певних обставин, у певний час) або 2) оголошення особи померлою.

Для того, щоб визначитися, який з них обрати в конкретній ситуації, потрібно, в першу, чергу розуміти різницю між цими інститутами права.

Так, встановлення юридичного факту смерті передбачає, що відповідна особа однозначно припинила свій життєвий шлях і її немає серед живих. В той же час оголошення особи померлою - це присвоєння спеціального правового статусу такій особі. В першому випадку мова йде про достовірно підтверджену біологічну смерть людини², в другому немає 100% впевненості в біологічній смерті особи, яку юридично оголошують померлою і є шанс, що вона може бути фактично живою.

Біологічна *смерть особи як юридичний факт*, може бути підтверджена не тільки в судовому, а й в *позасудовому порядку*, наприклад в межах процедури визначеної Наказом Міністерства внутрішніх справ України, міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» 09.03.2022 № 177/450/46. В той час як *оголошення особи померлою є виключною компетенцією суду*.

Крім того, різняться і часові рамки, в межах яких можуть ставитися перед судом відповідні питання: для встановлення юридичного факту смерті особи *не встановлено часових меж*. Натомість передумовою для ініціювання судового вирішення питання про оголошення особи померлою є сплив достатньо тривалого часу.

Так, згідно ст. 46 ЦК України, як правило, повинно минути не менш ніж *3 (три) роки* з моменту отримання останніх відомостей про місце перебування такої особи. І тільки якщо людина пропала безвісти за певних обставин, цей строк менший, зокрема:

² Див.: Критерії встановлення смерті людини в умовах воєнного стану

6 (шість) місяців – якщо особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку;

1 (один) місяць – якщо є підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Крім того, якщо людина, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, вона може бути оголошена судом померлою після спливу 2 (двох) років від дня закінчення воєнних дій. З огляду на конкретні обставини, це питання можна ставити перед судом до завершення дворічного строку, але не раніше спливу 6 (шести) місяців.

Інакше кажучи, ініціювати питання про встановлення факту смерті особи можливо в будь-який момент за наявності достовірних та достатніх доказів відповідного факту. Якщо ж таких доказів немає (наприклад, якщо заявник немає інформації ані про смерть особи, ані про підтвердження того, що остання є живою), або немає можливості їх надати (наприклад, якщо особа загинула на очах заявника на окупованій території в період воєнного стану, але усі докази цього факту було знищено в ході воєнних дій), тоді доведеться чекати спливу визначеного ст. 46 ЦК України часу, щоб ініціювати питання про оголошення відповідної особи померлою.

У який спосіб подається звернення до суду?

І справи про встановлення юридичного факту, і про оголошення фізичної особи померлою розглядаються за правилами Розділу IV ЦПК України «Окреме провадження» (якщо, звісно, відсутній спір про право).

Єдиною підставою для відкриття судового провадження в даному випадку є подання до суду заінтересованою особою *заяви*, яка повинна бути викладена в письмовій формі.

Подати заяву можна кількома *способами*:

1. *Особисто* подати через канцелярію суду;

2. Надіслати листа *поштою* на юридичну адресу суду (в ідеалі – *цінного листа* з описом вкладення).

3. Надіслати заяву в *електронній формі* через «Електронний суд» <https://id.court.gov.ua/>

Наразі чинне законодавство не містить чіткої вказівки на те, чи повинен це бути рукописний або машинописний текст. У мирний час тенденції до діджиталізації сучасного судового процесу стимулювали громадян до використання машинописного тексту, який за необхідності, значно легше в перспективі перевести в електронний формат. Утім під час війни, зважаючи на те, що не усі громадяни мають доступ до оргтехніки, подання відповідного звернення оформленого рукописом є цілком прийнятним.

До якого суду подається заява про оголошення особи померлою?

Чинний процесуальний закон містить чіткі вказівки щодо підсудності справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Так, відповідно до ст. 305 ЦПК України відповідні заяви подаються до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна.

З визначенням постійного місця проживання фізичної особи проблем майже не виникає. За правилом ст. 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона постійно або тимчасово проживає. А якщо така особа не має повного обсягу дієздатності (наприклад, є малолітньою або неповнолітньою) місцем її проживання є місце проживання її законних представників (батьків, усиновителів, піклувальників тощо)

НОТО ВЕНЕ!!! Якщо особа була змушена полишити місце свого постійного проживання, місцем її проживання буде вважатися місце її реєстрації як внутрішньо переміщеної особи.

Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні» та п. 4 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі

питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад» 7.02.2022 року № 265 будь-яка особа одночасно може мати лише одне задеклароване/zareєстроване місце проживання (перебування) і за цією адресою з нею ведеться офіційне листування та вручення офіційної кореспонденції, за загальним правилом саме ця адреса вважається *місцем проживання (перебування) особи*.

Водночас, коли мова йде про місця переважного чи тимчасового перебування, якими можуть бути, наприклад готель чи гуртожиток, або місця позбавлення волі, для обґрунтування визначення місця проживання особи, яку прагнуть оголосити померлою, потрібно надавати додатково докази, які б підтверджували той факт, що останнім відомим місцем проживання (перебування) була саме адреса, що належить до територіальної юрисдикції відповідного суду.

Якщо таким місцем була окупована територія України, то підсудність визначається з врахуванням роз'яснень Верховного Суду, що викладаються в релевантних розпорядженнях «Про зміну територіальної підсудності судових справ».

До якого суду подається заява про встановлення факту смерті особи під час війни?

За загальним правилом, заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в т.ч. факту смерті особи під час війни (за певних обставин в певний час) подається до суду за *місцем проживання*³ заінтересованої особи.

Якщо місце проживання заявника зареєстроване *на тимчасово окупованих територіях* або на територіях, де здійснення правосуддя судом неможливе з об'єктивних причин (в т.ч. під час воєнного стану, у зв'язку зі військовими діями тощо) підсудність може змінюватись. Про суди, яким передали повноваження щодо розгляду таких справ можна дізнатися на офіційному сайті Верховного Суду <https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam>

³ Що є місцем проживання фізичної особи нами конкретизовано у відповіді на попереднє питання

Якщо ж така особа постійно або тимчасово проживає за межами України, підсудність справ за заявою такого громадянина визначатиметься за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду (ч. 2 ст. 316 ЦПК України).

Водночас якщо потрібно встановити факт смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства заінтересовані особи можуть звернутися до *будь-якого місцевого суду України*, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (ч. 1 ст. 317 ЦПК України).

В будь-якому випадку, навіть якщо позивач звернеться з порушенням правил підсудності, це в жодному випадку не повинно перешкодити здійсненню права на судовий захист, оскільки згідно правила ч. 9 ст. 187 ЦПК, якщо буде встановлено, що справа не належить до територіальної юрисдикції (підсудності) конкретного суду, останній зобов'язаний сам надіслати справу за підсудністю в порядку, встановленому ст. 31 ЦПК.

Яку інформацію потрібно зазначати в зверненні до суду?

Заява – документ, яким ініціюється судове провадження. Вона повинна подаватися з додержанням тих самих вимог, що висуваються до пред'явлення позовної заяви, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду і з врахуванням особливостей розгляду відповідних справ, встановлених розділом (ч. 3 ст. 294 ЦПК) та повинна містити у своєму змісті наступні відомості:

1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява. Суд вказується за правилами підсудності (про які зазначено нижче);

2) повне найменування та місцезнаходження (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та по батькові та місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) заявника та заінтересованих осіб, а також поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців та громадських формувань (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб - громадян України,

номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти, якщо такі відомі заявнику;

3) виклад обставин, з приводу яких заявник звертається; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини. Подаватись такі докази повинні разом з заявою. І тільки, якщо з об'єктивних причин заявник не може подати доказ, він повинен про це письмово повідомити суд із зазначенням причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк, а також підтвердження того, що він здійснив все від нього залежне, щоб отримати вказаний доказ (ч. 1, 2, 4 ст. 83 ЦПК);

4) перелік документів та усіх наявних у заявника доказів, що підтверджують обставини, на яких має місце звернення до суду та які додаються до заяви; якщо позивачу відомо, то зазначення осіб чи органів, у яких наявні оригінали письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

5) розмір судового збору, якщо він сплачений за ініціювання процесу;

б) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав. Але, у зв'язку з недосконалістю законодавчого регулювання питання про місце відкриття спадщини, існує багато можливостей для маніпулювання підсудністю;

7) гарантування заявником того, що він не подавав тотожного звернення до іншого суду, й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Також до заяви повинні додаватись її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості заінтересованих осіб.

Крім того, у разі ініціювання процесу заявником через представника або орган чи особу, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення. А до заяви, підписаної представником заявника, повинна бути додана довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження останнього⁴.

⁴ Слід зазначити, що в ст. 58 ЦПК України в редакції від 03.10.2017 року «Участь у справі представника», що знаходиться в розділі «Загальні положення», зокрема у частині першій вказується, що через представника можуть діяти сторони, треті особи, а також особа, якій законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, й відсутня вказівка на заявників та заінтересованих осіб, які виступають учасниками справи окремого провадження (на відміну від попередньої редакції ЦПК України).

Чи сплачується судовий збір за подання до суду заяви про оголошення фізичної особи померлою?

Відповідно до п.п. 4 п. 1 ч. 3 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання заяви у справах окремого провадження, в т.ч. заяви про оголошення фізичної особи померлою сплачується судовий збір.

Розмір ставки залежить від заявника і становить:

0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – для фізичних осіб;

0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі за умов, передбачених у ч.1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір». Окрім того, у урахуванням цих же умов суд може зменшити розмір судового збору або взагалі звільнити від його сплати.

Для того, щоб з'ясувати який розмір судового збору і як він співвідноситься з розміром річного доходу або для того щоб оплатити судовий збір можна скористатися ресурсами платформи «СУДОВА ВЛАДА УКРАЇНИ» <https://court.gov.ua/> за наступним алгоритмом:

Крок 1. Перейти на портал «СУДОВА ВЛАДА УКРАЇНИ»

Крок 2. Обрати підрозділ «СУДОВИЙ ЗБІР»

Крок 3. Обрати суд і натиснути на позначку «ПЕРЕЙТИ»

Крок 4. В таблиці «Ставки судового збору» обрати необхідний пункт

Крок 5. Внести персональні дані в форму для формування квитанції

Крок 6. Обрати один з варіантів: «Сплатити онлайн» або «Сформувати квитанцію»

Чи сплачується судовий збір за подання до суду заяви про встановлення факту смерті особи?

Відповідно до п. 16 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» за подання заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в

районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях судовий збір *не справляється*. Вбачається, що під час воєнного стану це правило по аналогії закону повинно поширюватися і на випадки, коли аналогічні події мали місце в інших областях України.

З 24.02.2023 року *пільги щодо сплати судового збору у всіх інстанціях отримали заявники у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, втрати документів, необхідних для отримання компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно (п. 21 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»)*

За подання заяви про встановлення факту смерті особи за інших обставин судовий збір справляється в розмірі визначеному для подання заяв у справах окремого провадження, що його розкрито вище.

Чи існують процесуальні особливості встановлення факту смерті в умовах воєнного стану?

Порівняно з загальною процедурою встановлення фактів, що мають юридичне значення, встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України має певні особливості, як-от:

- відповідна заява може бути подана не тільки членами сім'ї померлого чи їхніми представниками а й *будь-якими іншими*

заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси).

- відповідна заява може бути подана *до будь-якого суду* України, незалежно від місця проживання заявника(ів);
- питання про відкриття провадження у ній вирішується *невідкладно*;
- *невідкладно* повинен бути здійснений судовий розгляд справи;
- копії судового рішення суду у справі повинно видаватися учасникам справи, *негайно* після проголошення.

Зважаючи на *терміновість* провадження у цій категорії справ, заявнику потрібно попідкуватися про наявність усіх доказів та забезпечити присутність в суді усіх заінтересованих осіб та інших учасників процесу (свідків) *в день відкриття провадження у справі*.

Якщо фактична присутність осіб в певний час в суді неможлива, заявнику потрібно поряд з заявою про встановлення факту подати належним чином ***засвідчені письмові пояснення/свідчення учасників справи***, які не можуть бути присутні, або ***клопотання про проведення судового засідання у справі у форматі відео-конференції***.

Щоб не було затримки, пов'язаної із забезпеченням участі представника РАЦСУ варто, щоб до заяви було таки додано *довідку про відмову* органів реєстрації актів цивільного стану в реєстрації події смерті особи із зазначенням причин відмови.

Оскільки рішення суду про встановлення факту є підставою не тільки для реєстрації смерті, а й для інших питань (наприклад для відкриття спадкової справи, для отримання права на пенсію тощо) окремий примірник повинен бути ***невідкладно надісланий судом*** до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації смерті особи, а ще один примірник копії судового рішення суду у справі повинно бути видано заінтересованим особам ***негайно на руки***.

2.3. Здійснення політичних прав особи в умовах воєнного стану

Політичні права і свободи громадян України – конституційно визначена міра можливої політичної поведінки особи, насамперед, участі в безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування, в яких особа виступає, перш за все, як громадянин України, учасник суспільно-владних відносин. До політичних прав Конституція України відносить:

- право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, – ст.38;
- право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, – ст.36;
- право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, – ст.39;
- право на звернення (петиції), – ст.40.

В Указі Президента України про введення воєнного стану повинен зазначатися вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Серед заходів правового режиму воєнного стану, які можуть запроваджувати та здійснювати військово командування разом із військовими адміністраціями (в разі їх утворення) (в тому числі із залученням органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування) в межах тимчасових обмежень конституційних політичних прав і свобод людини і громадянина, такі заходи:

- забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;
- порушувати в порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань,

якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

У місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану покладаються безпосередньо на військове командування та військові адміністрації (в разі їх утворення).

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішення Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, тимчасово не застосовуються.

Указом Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» передбачено можливість обмеження таких конституційних політичних права і свободи людини і громадянина:

– право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір;

– право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

–право на мирні зібрання.

2.3.1. Право громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування

Відповідно до положень частини першої статті 20 Виборчого кодексу України в разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану виборчий процес загальнодержавних виборів та/або

виборчий процес відповідних місцевих виборів, що відбуваються на цих територіях або їх частині, припиняється з дня набрання чинності відповідним Указом Президента України. Після набрання чинності відповідним Указом Президента України Центральна виборча комісія ухвалює рішення щодо припинення виборчого процесу на всій території України або в окремих її місцевостях, яким визначає порядок завершення виборчих процедур, які були розпочаті в межах відповідного виборчого процесу.

Після припинення чи скасування дії режиму воєнного або надзвичайного стану перебіг відповідного виборчого процесу, припиненого у зв'язку з цим, розпочинається спочатку.

У період дії воєнного стану не розпочинаються нові виборчі процеси відповідних виборів.

Рішення щодо призначення виборів, виборчий процес яких був припинений або не розпочався у зв'язку з введенням воєнного або надзвичайного стану, ухвалюється відповідним суб'єктом їх призначення не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану, а в разі, якщо для проведення виборів законом не вимагається окремого рішення про їх призначення, про початок відповідного виборчого процесу оголошує Центральна виборча комісія не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану.

Внесена на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошова застава перераховується (повертається) відповідним суб'єктам внесення такої застави на рахунок політичної партії, з якого вона вносилася, або на рахунок, зазначений у заяві, поданій до Центральної виборчої комісії особою, висунутою кандидатом у народні депутати України в порядку самовисування.

2.3.2. Право брати участь у референдумах

Закон України «Про всеукраїнський референдум» визначає обмеження щодо призначення (проголошення) та проведення всеукраїнського референдуму

в разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях.

Так, у разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях призначення (проголошення) та проведення всеукраїнського референдуму забороняється.

Процес всеукраїнського референдуму припиняється з дня набрання чинності Указом Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях. Не пізніше наступного дня після набрання чинності відповідним Указом Президента України Центральна виборча комісія визначає порядок завершення процедур всеукраїнського референдуму, які були розпочаті в межах відповідного процесу референдуму.

Процес всеукраїнського референдуму, припинений у зв'язку із введенням воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, розпочинається спочатку через 30 днів з моменту припинення чи скасування воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях. Центральна виборча комісія оголошує про початок процесу всеукраїнського референдуму на своєму офіційному вебсайті не пізніш як через 20 днів з моменту припинення чи скасування воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях.

У разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану збір підписів під ініціативою щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою та агітація щодо ініціативи зупиняються з дня набрання чинності відповідним указом Президента України. Через 30 днів після припинення чи скасування воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях строк, визначений частиною третьою статті 29 цього Закону, продовжується з урахуванням днів, використаних для збору підписів до дня набрання чинності відповідним указом Президента України.

2.3.3. Право на звернення

Конституція України забороняє обмежувати право на звернення в умовах воєнного або надзвичайного стану на території України або в окремих її місцевостях.

Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функційних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їхньої статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Порядок подачі та розгляду звернень громадян регулюється Законом України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 р.

Під зверненнями громадян розуміють викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги. Усне звернення викладається громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записується (реєструється) посадовою особою. Письмове звернення надсилається поштою або передається громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, повноваження якої оформлені відповідно до законодавства. Письмове звернення також може бути надіслане з використанням мережі «Інтернет», засобів електронного зв'язку (електронне звернення).

Звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне). Особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування є електронна петиція, яка подається та розглядається в порядку, передбаченому статтею 23¹ Закону України «Про звернення громадян».

Електронна петиція та електронні звернення є різними поняттями, *Електронне звернення* – це письмове звернення, надіслане з використанням мережі «Інтернет», засобів електронного зв'язку. Під *електронною петицією* варто розуміти різновид звернення громадян, поданого в електронному вигляді через вебсайт до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів або органу місцевого самоврядування з найбільш важливих питань суспільного і державного життя.

Звернення громадян, оформлені належним чином і подані у встановленому порядку, *підлягають обов'язковому прийняттю та розгляду*.

Так, у зверненні повинно бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати. В електронному зверненні також повинно бути зазначено електронну поштову адресу, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним.

Якщо питання, порушені в одержаному зверненні, не входять до повноважень суб'єкта, якому воно адресоване, то воно в термін не більше п'ятиднів пересилається ним за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про що повідомляється громадянину, який подав звернення.

У разі, якщо звернення не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, воно в той же термін повертається громадянину з відповідними роз'ясненнями.

Не підлягають розгляду анонімні звернення. Не розглядаються також повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті, а також скарги, направлені з порушенням термінів подання (тобто протягом одного року з моменту прийняття рішення, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з ним).

Органи державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, об'єднання громадян,

посадові особи зобов'язані розглянути пропозиції (зауваження) та повідомити громадянина про результати розгляду.

Органи державної влади, місцевого самоврядування та їхні посадові особи, керівники та посадові особи підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, об'єднань громадян, до повноважень яких належить розгляд заяв (клопотань), зобов'язані об'єктивно і вчасно розглядати їх, перевіряти викладені в них факти, приймати рішення відповідно до чинного законодавства і забезпечувати їх виконання, повідомляти громадян про наслідки розгляду заяв (клопотань).

Відповідь за результатами розгляду заяв (клопотань) в обов'язковому порядку дається тим органом, який отримав ці заяви і до компетенції якого входить вирішення порушених у заявах (клопотаннях) питань, за підписом керівника або особи, яка виконує його обов'язки.

Рішення про відмову в задоволенні вимог, викладених у заяві (клопотанні), доводиться до відома громадянина в письмовій формі з посиланням на Закон і викладенням мотивів відмови, а також із роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

Закон України «Про звернення громадян» передбачає особливу процедуру розгляду скарг. Так, скарга на дії чи рішення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, засобів масової інформації, посадової особи подається в порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі, що не позбавляє громадянина права звернутися до суду відповідно до чинного законодавства, а в разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з прийнятим за скаргою рішенням – безпосередньо до суду.

Громадянин може подати скаргу особисто або через уповноважену на це іншу особу. Скарга в інтересах неповнолітніх і недієдатних осіб подається їхніми законними представниками.

До скарги додаються наявні у громадянина рішення або копії рішень, які приймалися за його зверненням раніше, а також інші документи, необхідні для розгляду скарги, які після її розгляду повертаються громадянину.

Скарга на рішення, що оскаржувалось, може бути подана до органу або посадовій особі вищого рівня *протягом одного року з моменту його прийняття, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з прийнятим рішенням*. Скарги, подані з порушенням зазначеного терміну, *не розглядаються*.

Пропущений з поважної причини термін може бути поновлений органом чи посадовою особою, що розглядає скаргу.

Рішення вищого державного органу, який розглядав скаргу, в разі незгоди з ним громадянина може бути оскаржено до суду в термін, передбачений законодавством України.

Звернення розглядаються і вирішуються в термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. Загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, *не може перевищувати сорока п'яти днів*.

На обґрунтовану письмову вимогу громадянина термін розгляду може бути скорочено від встановленого законом. Звернення громадян, які мають встановлені законодавством пільги, розглядаються в першочерговому порядку.

Деякі органи публічної влади у зв'язку з введенням воєнного стану призупинили надання відповідей на звернення. Неможливість належного та вчасного опрацювання звернень та надання відповідей на них може бути зумовлено тим, що органи публічної влади здійснюють, у першу чергу, заходи, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки.

За роз'ясненням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини такими заходами, що можуть вплинути на можливість реалізації окремих прав заявників, є встановлення посиленої охорони та особливого режиму роботи органу влади, до установи якого подано звернення.

Запровадження заходами, що можуть вплинути на можливість реалізації окремих прав заявників, є:

- встановлення посиленої охорони та особливого режиму роботи органу влади, установи до якої подано звернення;
- запровадження на певній території комендантської години;
- встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування, а також руху транспортних засобів.

Зважаючи на впровадження таких та інших безпекових заходів, зазначити обмежень можуть такі права заявників:

- право на особистий прийом керівниками та іншими посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності;
- право бути присутнім під час розгляду заяви чи скарги, особисто викласти аргументи особі, яка перевіряла заяву чи скаргу, знайомитися з матеріалами перевірки;
- право подання додаткових матеріалів безпосередньо особі, яка здійснює розгляд звернення тощо.

Тому своєчасність розгляду звернень залежить від об'єкта, якому надіслані звернення або запит, режиму його роботи та наявності технічних можливостей опрацьовувати кореспонденцію (засобів комунікації, інтернету), наближення установи до місць проведення бойових дій, характеру запитуваної інформації та нагальної потреби в ній тощо.

З правом на звернення тісно пов'язане *право на доступ до публічної інформації*. Якщо звернення громадян стосується сприяння реалізації прав та інтересів громадянина або вимоги щодо їх поновлення, пропозицій та зауважень до діяльності суб'єктів владних повноважень, то в запитах на інформацію мова йде про надання публічної інформації, якою володіє або повинен володіти її розпорядник.

На відміну від права на звернення, право на публічну інформацію в умовах воєнного стану відповідно до положень частини третьої статті 34, частини другої

статті 64 Конституції України, статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» може підлягати обмеженням, перш за все, для захисту інтересів національної безпеки та територіальної цілісності держави.

У разі порушення права на звернення та права на доступ до публічної інформації необхідно звертатися із скаргами до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, зокрема, на електронну адресу: hotline@ombudsman.gov.ua, або через онлайн-форму, розміщену за посиланням: <https://ombudsman.gov.ua/online>, або шляхом повідомлення на гарячу лінію за тел.: 0800-50-17-20.

2.3.4. Заборона діяльності політичних партій як захід правового режиму воєнного стану

Конституція України у статті 36 закріпила за громадянами право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. У статті 37 заборонено утворення й діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні завдання або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриг її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. Також міститься гарантія – судовий порядок заборони діяльності об'єднань громадян.

Правовий статус політичних партій регулюється Законом України «Про політичні партії».

У разі виявлення порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій Міністерство юстиції України невідкладно звертається до

суду з адміністративним позовом про заборону політичної партії, у тому числі в разі виявлення фактів вчинення політичною партією дій, спрямованих на:

- ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;
- пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки;
- порушення рівноправності громадян, залежно від їхньої раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України.

Відповідно до статті 27 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративні справи з приводу анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ (ОАСК).

03 травня 2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій», який передбачає, що в разі відкриття провадження в адміністративній справі або апеляційного провадження в ній та призначення судового засідання відповідний суд протягом трьох днів повідомляє про це позивача і зобов'язує його опублікувати відповідне оголошення. Після відкриття провадження позовна заява і додатки до неї направляються судом відповідачу та іншим учасникам справи на офіційну електронну адресу, а в разі її відсутності – на адресу електронної пошти, яка відома суду (на ту, яка міститься на офіційному вебсайті політичної партії), або надаються для ознайомлення в судовому засіданні.

У разі постановлення судом першої інстанції в адміністративній справі, ухвали, яка підлягає апеляційному оскарженню, чи завершення розгляду справи шляхом ухвалення рішення суду суд першої інстанції після складення повного тексту відповідного судового рішення невідкладно надсилає копії матеріалів справи в електронному вигляді до суду апеляційної інстанції для забезпечення можливості невідкладного розгляду апеляційних скарг на такі судові рішення в разі їх подання; повідомляє про це позивача для опублікування відповідного оголошення.

Оголошення про відкриття провадження в адміністративній справі та призначення судового засідання, постановлення судом першої інстанції ухвали, яка підлягає апеляційному оскарженню, чи про завершення розгляду справи шляхом ухвалення рішення суду разом із копією відповідного судового рішення чи судової повістки повинно оприлюднюватися на офіційних вебсайтах Міністерства юстиції України і Верховної Ради України. Через три дні з дня оприлюднення такого оголошення вважається, що учасники справи і всі заінтересовані особи належним чином повідомлені про судовий розгляд такої справи, призначення, дату, час і місце судового засідання, ухвалення і зміст оприлюдненого судового рішення в ній. Неприбуття в судове засідання в суді першої чи апеляційної інстанції осіб, повідомлених про дату, час і місце розгляду справи в порядку, передбаченому цією частиною, не перешкоджатиме розгляду справи.

Передбачається, що апеляційна скарга на рішення суду в адміністративній справі повинно подаватися протягом двадцяти днів, а на ухвалу суду – протягом десяти днів з дня його (її) оприлюднення.

Судом апеляційної інстанції в адміністративній справі виступає Верховний Суд у складі колегії Касаційного адміністративного суду не менше ніж з п'яти суддів. Судове рішення Верховного Суду у таких справах є остаточним і касаційному оскарженню не підлягає.

Згаданий Закон передбачає чіткі строки розгляду справ. Так, адміністративна справа за позовною заявою про заборону політичної партії

вирішується судом першої інстанції протягом одного місяця після відкриття провадження у справі. Суд апеляційної інстанції ж розглядає справу протягом одного місяця після відкриття апеляційного провадження.

В умовах воєнного стану адміністративні справи про заборону політичної партії як суду першої інстанції підсудні *апеляційному адміністративному суду в апеляційному окрузі, що включає місто Львів*. Припинення чи скасування воєнного стану не є підставою для передачі адміністративних справ про заборону політичної партії, розгляд яких розпочато в умовах воєнного стану та не завершено, до ОАСК.

Розгляд апеляційних і касаційних скарг в адміністративних справах про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії, позови в які будуть подані до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» і розгляд яких у суді першої інстанції завершений шляхом ухвалення рішення чи постанови суду, продовжується і завершується за правилами, що діють до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій».

Адміністративні справи про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії, позови в яких були подані до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» і розгляд яких у суді першої інстанції не завершений шляхом ухвалення рішення чи постанови суду, протягом трьох днів з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій» будуть передаватися за підсудністю для продовження і завершення розгляду до апеляційного адміністративного суду в апеляційному окрузі, що включає місто Львів.

2.4. Охорона економічних прав особи в умовах воєнного стану та у післявоєнний період

2.4.1. Відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану

Ст.41 Конституції України від 28.06. 1996 р.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05. 2012 р. (далі – Закон)

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону

1) примусове відчуження майна - позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості;

2) вилучення майна - позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Відповідно до ст. 4 Закону «Органи, що приймають рішення про примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану»

1. Примусове відчуження або вилучення майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів

Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради, , крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті.

2. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з органами, зазначеними у частині першій цієї статті, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті.

3. Примусове відчуження майна, приватизованого у період дії воєнного стану, допускається виключно в місцевостях, на території яких ведуться бойові дії, та здійснюється за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України, без погодження з органами, зазначеними у частині першій цієї статті.

4. Примусове відчуження або вилучення рухомого майна, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території, здійснюється на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України.

Рада національної безпеки і оборони України не пізніше наступного дня після прийняття відповідно до абзацу першого цієї частини рішення, введеного в дію указом Президента України, направляє зазначене рішення до Кабінету Міністрів України та доручає військовому командуванню забезпечити збереження такого майна.

5. Примусово відчужене або вилучене відповідно до частини четвертої цієї статті рухоме майно не пізніше п'яти календарних днів з дня отримання Кабінетом Міністрів України відповідного рішення Ради національної безпеки і оборони України передається за рішенням Кабінету Міністрів України у

встановленому ним порядку суб'єкту господарювання державного сектору економіки.

Відповідно до ст. 7 Закону «Вимоги до акта про примусове відчуження або вилучення майна»

1. Про *примусове відчуження або вилучення майна* складається акт. Бланк акта про примусове відчуження або вилучення майна (далі - акт) виготовляється за єдиним зразком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

В акті зазначаються:

1) назва військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення;

2) відомості про власника (власників) майна:

для юридичних осіб – повне найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код;

для фізичних осіб – прізвище, ім'я, по батькові, постійне місце проживання та ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів, крім осіб, які з релігійних або інших переконань відмовилися від ідентифікаційного номера, про що мають відповідну відмітку у паспорті;

3) відомості про документ, що встановлює право власності на майно (у разі наявності);

4) опис майна, достатній для його ідентифікації. Для нерухомого майна - відомості про місцезнаходження (адреса), для рухомого майна (наземні, водні та повітряні транспортні засоби) – відомості про реєстраційний номер транспортного засобу, марку, модель, номер шасі, рік випуску та інші реєстраційні дані;

5) сума виплачених коштів (у разі попереднього повного відшкодування вартості майна).

Додаток
до постанови Кабінету Міністрів України
від 31 жовтня 2012 р. № 998 «Деякі питання
здійснення повної компенсації за майно, примусово
відчужене в умовах правового режиму воєнного чи
надзвичайного стану»

Додаток
до постанови Кабінету Міністрів України
від 31 жовтня 2012 р. № 998

АКТ
про примусове відчуження або вилучення майна

Цей акт складено _____
(найменування військового командування та органу, що погодив рішення

про примусове відчуження або вилучення майна, або найменування військового командування

чи органу, що прийняв таке рішення)

В

особі

(посада, прізвище, ім'я та по батькові)

в тому, що згідно з рішенням _____
(найменування військового командування та органу, що

погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або найменування

військового командування, чи органу, що прийняв таке рішення, дата прийняття рішення)

у зв'язку з уведенням _____
(зазначити надзвичайну обставину, за якої здійснюється

примусове відчуження або вилучення майна)

здійснено _____,
(примусове відчуження або вилучення майна, необхідне зазначити)

власником якого є _____
(повне найменування, місцезнаходження та

ідентифікаційний код - для юридичних осіб,

прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання та реєстраційний номер облікової карти платника

податків або серія та номер паспорта - для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання

відмовилися від прийняття такого номера та повідомили про це відповідному органу державної

податкової служби і мають відмітку в паспорті)

Право власності на майно підтверджується _____

(найменування

документа, що встановлює право власності на майно (за наявності)

Опис майна, достатній для його ідентифікації:

(назва об'єкта, його ознаки, в тому числі для нерухомого майна - відомості про

місцезнаходження (адреса), для рухомого майна (наземні, водні, та повітряні транспортні

засоби) - відомості про транспортний засіб (марка, модель, номер шасі, рік випуску та інші дані)

Оцінку майна проведено

(прізвище, ім'я та по батькові особи,

що діє від імені юридичної особи)

За результатами оцінки майна складено _____

(найменування документа, що містить

висновок про вартість майна, дата оцінки)

Вартість _____

(назва об'єкта оцінки)

за результатами оцінки становить _____

(сума зазначається цифрами та словами)

На момент підписання цього акта сума виплачених коштів (у разі попереднього повного відшкодування вартості майна) становить

(сума зазначається цифрами та словами)

Особи, що підписали акт:

власник майна (або його законний представник):

_____ (прізвище та ініціали особи, що діє

від імені юридичної особи)

_____ (підпис)

уповноважені особи:

(посада, ініціали, прізвище)

(підпис, печатка)

(посада, ініціали, прізвище)

(підпис, печатка)

(посада, ініціали, прізвище)

(підпис, печатка)

Дата підписання акта “ _____ ” _____ р.*

Примірник цього акта (серія _____ № _____) та документ, що містить висновок про вартість майна, вручено під розписку колишньому власнику майна (або його законному представникові):

(прізвище та ініціали особи, що діє

від імені юридичної особи)

(підпис)

(дата вручення акта)

*Дата, з якої виникає право державної власності на майно.

2. Акт *підписується* власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів.

3. *Право державної власності на майно виникає з дати підписання акта.*

Право *державної власності на рухоме майно*, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території, *виникає з дня введення в дію указом Президента України рішення Ради національної безпеки і оборони України про примусове відчуження або вилучення такого майна.*

4. У разі примусового відчуження майна до акта додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження.

5. У разі відсутності особи, у якої відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі.

У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна.

Примірник акта та документ, що містить висновок про вартість майна, вручаються під розписку особі, у якої відчужується або вилучається майно, або її уповноваженому представнику.

Відповідно до ст.11 Закону «Порядок отримання компенсації за примусово відчужене майно»

1. Попереднє повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна здійснюється на підставі документа, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проведена у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження.

2. Для отримання наступної повної компенсації за примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану майно його колишній власник або уповноважена ним особа після скасування правового режиму воєнного стану звертається до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем відчуження майна із заявою, до якої додаються акт і документ, що містить висновок про вартість майна.

4. Порядок розгляду заяв та здійснення виплат з метою наступної повної компенсації за примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 12 Закону «Порядок повернення примусово відчуженого майна, що збереглося, та надання взамін іншого майна»

1. У разі якщо після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно, яке було примусово відчужене, збереглося, а

колишній власник або уповноважена ним особа *наполягає на поверненні майна, таке повернення здійснюється в судовому порядку.*

2. *Підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили.*

3. *У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.*

4. *Колишній власник майна, яке було примусово відчужене, може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо.*

Відповідно до ст. 353 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р.

1. *У разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція).*

2. *В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості.*

3. *Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується.*

4. *Оцінка, за якою попередньому власникові була відшкодована вартість реквізованого майна, може бути оскаржена до суду.*

5. *У разі реквізиції майна його попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо.*

2.4.2. Особливості здійснення прав на землю в умовах воєнного стану

Право власності на землю гарантовано відповідно ст. 14 Конституції України, що є передумовою формування надійного правового механізму його набуття, здійснення та захисту. Розвиток відповідних положень знаходить своє відображення в ст. 41 Конституції України за якою право приватної власності є непорушним і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Гарантії захисту права власності на землю обумовлені також нормами ст. 22

Основного закону держави, яка не допускає його скасування як органами державної влади та місцевого самоврядування, так й іншими суб'єктами. Верховна Рада України в усіх випадках зобов'язана забезпечити реалізацію конституційної гарантії непорушності права приватної власності на землю під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів, не допускаючи звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод.

Однак, земля, за будь-яких умов, виконує важливу суспільну функцію як територія держави та основне національне багатство. Відтак здійснення права власності значною мірою пов'язано з безпечною екологічною обстановкою, забезпеченням територіальної цілісності та іншими факторами техногенного та природного характеру, а також необхідністю забезпечення суспільних інтересів. За таких умов гарантування державою права власності на землю ставиться в залежність від необхідності забезпечення суспільних інтересів щодо використання конкретних земельних ділянок або взагалі нівелюється через неможливість доступу до таких ділянок їх власниками. Відповідні ситуації особливо актуалізуються в умовах військового стану.

Згідно зі ст. 41 Конституції України, примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості. А примусове відчуження таких об'єктів із наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Як бачимо, важливою гарантією права власності на землю, навіть у надзвичайних умовах, є визначений порядок відшкодування вартості такої ділянки, що дає можливість особі у визначений спосіб набути право власності на земельну ділянку в іншому місці.

Спеціальним законодавством, зокрема Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015р., передбачено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військово командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки

Крим, органів місцевого самоврядування примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка (ст. 8). Закон (ст. 23) містить спеціальну норму щодо відшкодування збитків, завданих під час введення воєнного стану або повернення майна, та повернення такого майна після скасування правового режиму воєнного стану. Більш детально такий порядок визначено Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», від 17 травня 2012р., та Постановою КМ України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 р. № 998, де передбачено, що право на відшкодування вартості майна в разі його примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану мають юридичні та фізичні особи, у яких відчужені будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану або для відвернення чи ліквідації ситуацій, що стали причиною введення правового режиму надзвичайного стану, і відповідно їхні правонаступники та спадкоємці. Примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості, а в разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене таке майно примусово відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості. У разі повернення майна особі в неї поновлюється право власності на це майно. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

24 лютого 2022 року в Україні, як відомо, згідно з Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», введено воєнний стан, що, у свою чергу, зумовило низку обмежень конституційних прав громадян, включаючи можливість примусового відчуження майна, що перебуває у

приватній або комунальній власності та видачі про це відповідних документів встановленого зразка.

Особливості здійснення земельних прав в умовах воєнного стану сьогодні врегульовано на рівні спеціального законодавства. Зокрема, 24 березня 2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року, яким визначено низку особливостей та обмежень у доступі та здійсненні права власності на землю шляхом доповнення Розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України пунктами 27 і 28. Розвиток відповідних новел знаходимо в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року; Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 року №2698-ІХ та Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» від 24 лютого 2023 року № 2952-ІХ.

Перш за все, такі обмеження стосуються набуття права власності на земельну ділянку із земель державної та комунальної власності. Заборонено безоплатну передачу земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою, з метою такої безоплатної передачі та розроблення такої документації. Крім того, заборонено проведення земельних торгів щодо набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності.

З метою уникнення незаконного захоплення земельних ділянок сільськогосподарського призначення, передбачено продовження дії на один рік без волевиявлення сторін і без внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно наявних договорів оренди, суборенди,

емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення, строк користування якими закінчився після введення воєнного стану до 19 листопада 2022 року, незалежно від форми власності.

Важливою особливістю здійснення права власності та землекористування в умовах військового стану є відсутність відповідальності за невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням, що полягає в невикористанні земельної ділянки.

У період, коли функціонування Державного земельного кадастру призупинено на всій території України, визначено особливий порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, а також земельних ділянок, що залишилися в колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв). Формування земельної ділянки, з метою передачі її в оренду, здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується таким органом. Водночас внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера не здійснюється. Договір оренди землі може передбачати передачу в оренду декількох земельних ділянок одним орендодавцем.

Земельна ділянка вважається сформованою з моменту укладення договору оренди і припиняє бути об'єктом цивільних прав з моменту припинення договору, для укладення якого така земельна ділянка була сформована. Договір оренди земельної ділянки укладається без проведення земельних торгів, лише в електронній формі, та засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця. Право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації договору оренди земельної ділянки, яка здійснюється

районною військовою адміністрацією, натомість саме право оренди не підлягає державній реєстрації. Термін оренди визначено до одного року, відтак мінімальні строки договору оренди щодо земель сільськогосподарського призначення в такому випадку не застосовуються. Договір оренди землі не може бути поновлений, укладений на новий строк і припиняється зі спливом строку, на який його укладено.

Законом передбачено, що тимчасове зберігання технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, складеної в паперовій та електронній формах, разом із рішенням про її затвердження в період воєнного стану забезпечує орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, який її затвердив, з наступною передачею до Державного фонду документації із землеустрою та оцінки земель.

Розширено коло орендодавців за рахунок осіб, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності на праві постійного користування (крім державних, комунальних підприємств, установ, організацій), емфітевзису. Вказані землекористувачі отримали право передавати такі земельні ділянки в оренду строком до одного року для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Договір оренди земельної ділянки, що передається в оренду постійним користувачем, емфітевтом, укладається аналогічно в електронній формі та підлягає державній реєстрації.

Можливість передачі свого права на земельну ділянку отримали також орендарі, суборендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення всіх форм власності на строк до одного року, без згоди власника земельної ділянки на підставі письмового договору про передачу права землекористування між землекористувачем та особою, про що власник землі або орендар повинен бути повідомлений протягом п'яти днів з дня державної реєстрації договору про передачу права землекористування.

Враховуючи необхідність підтримання економіки держави законодавцем розширено коло випадків передачі земельних ділянок державної, комунальної власності в оренду без проведення земельних торгів для:

а) розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій (у тому числі тих, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави);

б) розміщення річкових портів (терміналів) на річці Дунай,;

в) будівництва мереж електропостачання, газорозподільних, водопровідних, теплопровідних, каналізаційних мереж, електронних комунікаційних мереж, об'єктів магістральних газопроводів;

г) розміщення морських портів.

Перелік осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій, визначаються спільним рішенням обласної, адміністрації, з території якої переміщуються (евакууються) виробничі потужності, та обласної, Київської міської військової адміністрації, на територію якої такі потужності переміщуються (евакууються).

Встановлення та зміна цільового призначення земельної ділянки для зазначених цілей, а також для нового будівництва, реконструкції будівель для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури (крім об'єктів дорожнього сервісу), місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань, зумовлених бойовими діями, терористичними актами, диверсіями або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, допускається без дотримання правил співвідношення між видом цільового призначення земельної ділянки та видом функціонального призначення території, визначеним відповідною містобудівною документацією, за умови що розміщення на земельній ділянці відповідних об'єктів не призведе до порушення обмежень у використанні земель (у тому числі у сфері забудови), вимог нормативно-правових актів, будівельних норм та інших нормативних документів, обов'язковість застосування яких встановлена законодавством.

Серед обмежень умов такого договору оренди земельних ділянок, що поширюються на орендаря, варто вказати наступні заборони:

- ✓ зміни цільового призначення земельної ділянки,

- ✓ відчуження;
- ✓ застави (іпотека) права користування земельною ділянкою;
- ✓ передачі земельної ділянки в суборенду;
- ✓ орендар зобов'язаний здійснити розміщення об'єктів, для яких земельна ділянка передана в оренду, протягом строку, визначеного договором оренди земельної ділянки (з припиненням орендодавцем дії такого договору, якщо орендар не виконав це зобов'язання, в односторонньому порядку, без урахування волевиявлення орендаря).

Для розміщення об'єктів для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб земельні ділянки комунальної власності надаються у постійне користування виконавчим органом сільських, селищних, міських рад.

У випадку, якщо на території, у межах якої розташована відповідна земельна ділянка, відсутня затверджена містобудівна документація на місцевому рівні, рішення про встановлення або зміну цільового призначення земельної ділянки приймається на підставі мотивованого висновку уповноваженого органу містобудування та архітектури сільської, селищної, міської ради (стаття 13 Закону України "Про архітектурну діяльність") щодо можливості розміщення на земельній ділянці відповідного об'єкта згідно з вимогами нормативно-правових актів.

Певні зміни в законодавстві торкнулись також плати за землю. Так, максимальний розмір орендної плати знижено з 12-ти до 8-ми відсотків нормативної грошової оцінки для договорів, що укладаються за визначеною вище спеціальною процедурою. Також 15 березня 2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-ІХ, яким внесено зміни у сфері оподаткування землі (пп. 69.14, 69.15 п. 69 підрозд. 10 розд. XX Податкового кодексу України) в редакції Закону № 3050-ІХ від 11.04.2023, яким передбачено звільнення від плати за землю (земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності). Зокрема, за період з 1 січня 2022 року до 31 грудня 2022 року не

нараховується та не сплачується плата за землю за земельні ділянки (земельні частки (паї), що розташовані на територіях активних бойових дій або на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, та перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних осіб, та за період з 1 березня 2022 року до 31 грудня 2022 року - в частині земельних ділянок, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців. Починаючи з 1 січня 2023 року, за земельні ділянки (земельні частки (паї), що розташовані на територіях активних бойових дій або на тимчасово окупованих, які включені до відповідного Переліку, плата за землю не нараховується та не сплачується за період активних бойових дій або тимчасової окупації, до останнього числа місяця їх завершення.

Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих збройними формуваннями російської федерації, визначено Наказами Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 22.12.2022 № 309.

Важливою особливістю, що визначає термін дії договорів укладених в особливий період є їх збереження і після припинення або скасування воєнного стану в Україні чи окремих її місцевостях. Водночас після припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях такі договори не можуть бути поновлені, укладені на новий строк та продовжують діяти до закінчення строку, на який вони укладені. Крім того, після закінчення строку дії договору оренди земельної ділянки, сформованої для передачі її в оренду відповідно за спрощеною процедурою, така земельна ділянка припиняє своє існування як об'єкт цивільних прав.

2.4.3. Охорона прав особи у фінансовій сфері в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану можливе тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Вичерпний перелік із зазначенням строку дії цих обмежень зазначається в Указі Президента України про введення воєнного стану.

2.4.3.1. Особливості правового регулювання банківських відносин в умовах воєнного стану

Законом України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» (далі – Закон) було внесено зміни щодо роботи банків та небанківських фінансових установ, зокрема тих, що надають послуги з кредитування.

Цим Законом було доповнено пунктом 18 розділ «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 40-44, ст. 356):

«18. У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування в разі протермінування позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитора (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке протермінування. Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитором (позикодавцем)».

Отже:

- у період дії воєнного стану та в 30-денний строк після дня його припинення або скасування споживач не буде нести відповідальності перед кредитором у разі протермінування виконання зобов'язань за споживчим кредитом;
- у разі допущення такого протермінування споживач звільняється від обов'язку сплати кредитором неустойки (штрафу, пені) та інших платежів,

сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за протермінування виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором;

– забороняється в разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит збільшення відсоткової ставки за користування кредитом, крім випадків, коли встановлення змінюваної відсоткової ставки передбачено кредитним договором чи договором про споживчий кредит.

Однак нові правила не передбачають скасування відсотків за користування кредитними коштами.

Низка банків запроваджує «кредитні канікули», які не є звільненням від сплати боргу за кредитом, а його відтермінуванням. Щодо отримання таких канікул, а також їх умов, позичальникові необхідно звернутися безпосередньо до свого банку шляхом відвідування відділення або зателефонувати на «гарячу лінію», або скористатись інтернет-додатком банку.

Щодо майна, яке перебуває в іпотеці

Законом також доповнено Закон України «Про іпотеку» новими положення, відповідно до яких у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування щодо нерухомого майна (нерухомості), що належить фізичним особам та перебуває в іпотеці за споживчими кредитами, зупиняється дія:

– статті 37 (у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки);

– статті 38 (у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки);

– статті 40 (у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об'єкти);

– статей 41, 47 (у частині реалізації предмета іпотеки на електронних торгах).

Такі положення не поширюються на нерухоме майно, оформлене в іпотеку, з метою забезпечення виконання зобов'язань за договорами, укладеними після дня набрання чинності Законом або за погодженням сторін вносилися зміни в частині продовження строків виконання зобов'язань та/або зменшення розміру відсотків, штрафних санкцій.

2.4.3.2. Основні податкові зміни в умовах воєнного стану

07 березня 2022 року набрав чинності Закон № 2118-IX, який передбачає:

- зупинення перебігу строків, визначених податковим законодавством;
- мораторій на всі види податкових перевірок;
- звільнення від відповідальності за порушення податкового законодавства.

17 березня набрав чинності Закон № 2120–IX, який доповнює і частково уточнює ті зміни, які набрали чинності 07 березня, наприклад:

- дозволяє певні види податкових перевірок;
- пропонує пільги з єдиного податку, плати за землю;
- уточнює особливості застосування податкових пільг для благодійників;
- визначає особливості формування податкового кредиту та реєстрації податкових накладних тощо.

Найважливіші зміни, які впроваджують ці закони

Зупинення перебігу строків, визначених податковим законодавством

На період дії воєнного чи надзвичайного стану зупиняється перебіг строків:

- сплати податкових зобов'язань;
- оскарження податкових повідомлень-рішень;
- розгляду скарг платників податків;
- подання заяви про повернення надміру сплачених податків;
- подання податкової звітності тощо.

Мораторій на проведення перевірок

На період воєнного стану податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті зупиняються. Проте це правило не стосується таких перевірок:

- камеральних перевірок декларацій або уточнювальних розрахунків, до яких подано заяву про повернення суми бюджетного відшкодування;
- фактичних перевірок.

У разі виявлення порушень за результатами цих перевірок до платника податків застосовується відповідальність, незважаючи на мораторій на застосування штрафних санкцій та нарахування пені.

Пільги для платників єдиного податку

З 01 квітня 2022 року до кінця воєнного стану ФОП, платники єдиного податку 1-ї та 2-ї групи мають право не сплачувати єдиний податок. Декларація за цей період не підлягає заповненню.

Зміни вносяться також і для платників єдиного податку 3-ї групи:

- ставка єдиного податку на період воєнного стану становитиме 2% (замість ставки 5% для тих, хто не був платником ПДВ або ставки 3% для тих, хто перебував у статусі платника ПДВ) (платники єдиного податку 3-ї групи, які обрали ставки 5% без ПДВ або 3% з ПДВ, з 01 квітня 2022 року (дата, починаючи з якої вступають у силу зміни) не переходять автоматично на ставку 2% – для переходу їм також потрібно подати відповідну заяву);
- платники 3-ої групи звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг на території України.

Особливості дії цих пільг: платники не є платниками ПДВ; кількість найманих працівників не враховується; звітним періодом є календарний місяць; декларацію необхідно подавати щоквартально, зазначаючи доходи помісячно; єдиний податок сплачується щомісяця, авансом, до 15 числа за підсумками попереднього календарного місяця.

Нові можливості для платників єдиного податку 3-ої групи

З 001 квітня 2022 року платниками єдиного податку 3-ї групи можуть бути ФОП-и та юридичні особи, в яких обсяг щорічного доходу не перевищує 10 млрд

грн. До них не застосовуються обмеження щодо кількості осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах.

Проте платниками цієї групи не можуть бути:

1. Суб'єкти господарювання, які здійснюють:

- проведення азартних ігор, лотерей;
- обмін валюти;
- виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів;
- видобуток, реалізацію корисних копалин.

2. Страхові брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди, інші фінансові установи.

3. Реєстратори цінних паперів.

4. Представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку.

5. Фізичні та юридичні особи-нерезиденти.

Платнику податку необхідно подати відповідну заяву до останнього числа місяця, що передує періоду переходу на спрощену систему оподаткування.

Плата за землю та мінімальне податкове зобов'язання

На період з 01 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю на територіях, на яких ведуться бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих російськими військами. Перелік таких територій визначатиме Кабмін.

Крім цього, за 2022 та 2023 роки не нараховується та не сплачується загальне мінімальне податкове зобов'язання з цих ділянок. Мінімальне податкове зобов'язання (МПЗ) – мінімальна величина податкового зобов'язання із сплати податків, зборів, платежів, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, пов'язані з виробництвом та реалізацією власної сільськогосподарської продукції та/або з власністю та/або користуванням (орендою, суборендою, емфітевзисом, постійним користуванням) земельними

ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, розрахована відповідно до Податкового кодексу. Сума мінімальних податкових зобов'язань, визначених щодо кожної із земельних ділянок, право користування якими належить одній юридичній або фізичній особі, в тому числі фізичній особі-підприємцю, є загальним мінімальним податковим зобов'язанням.

Податкові пільги для благодійників

Ті, хто перераховували пожертвування ЗСУ, можуть врахувати ці кошти до податкової знижки, що не перевищує 16% загального річного оподатковуваного доходу такої особи.

ФОПи та особи, які провадять незалежну професійну діяльність (крім осіб, які обрали спрощену систему оподаткування), мають право зарахувати такі пожертвування до складу витрат за звітний період.

Окрім цього, на час воєнного стану неприбутковим організаціям дозволяється передавати майно, надавати послуги та використовувати доходи для оборони держави, навіть якщо така діяльність не передбачена установчими документами цих організацій.

Податковий кредит та податкові накладні

На період воєнного стану платники ПДВ формують податковий кредит (Податковий кредит – сума, на яку платник податку на додану вартість (далі – ПДВ) має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, визначена згідно з розділом V Податкового кодексу України) на підставі наявних первинних документів, складених за операціями з придбання товарів та послуг.

Протягом 6 місяців після припинення воєнного стану ці платники зобов'язані внести податкові накладні в реєстр та за необхідності уточнити задекларований податковий кредит.

Зміни щодо підакцизних товарів

Податкові зобов'язання з акцизного податку не виникають щодо товарів, які:

- примусово відчужено або вилучено для потреб держави;
- передано ЗСУ та ТРО, іншим органам;

- надано як гуманітарну допомогу.

Повне звільнення від оподаткування ввезення транспортних засобів громадянами.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період воєнного стану» передбачено, що з 01 квітня 2022 року при розмитненні транспортних засобів не сплачуються такі податкові платежі:

- в'їзне мито;
- акцизний податок;
- податок на додану вартість.

Однак таке податкове послаблення не є абсолютним та має низку винятків, а саме:

- звільнення від сплати в'їзного мита поширюється лише на громадян, які ввозять такі транспортні засоби для вільного обігу;
- юридичні особи і надалі будуть сплачувати в'їзне мито під час здійснення таких операцій;
- несплата акцизного податку та податку на додану вартість під час розмитнення транспортних засобів поширюється виключно на громадян та бізнес, який обрав сплату єдиного податку із ставкою 2%;
- не звільняються від сплати митних та податкових платежів під час розмитнення транспортні засоби, які мають походження з країни, визнаної державою-окупантом згідно із законом та/або визнаної державою-агресором щодо України згідно із законодавством, або ввозяться з території держави окупанта (агресора) та/або з окупованої території України, визначеної такою згідно із законом.

Законом передбачено перелік транспортних засобів, на яких розповсюджується пільгове розмитнення на період дії правового режиму воєнного стану, а саме:

- автомобілі легкові;
- кузови до легкових автомобілів;

- причепа;
- напівпричепа;
- мотоцикла;
- транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше;
- транспортні засоби для перевезення вантажів.

Дія ліцензій

До припинення воєнного стану продовжують діяти ліцензії, навіть якщо платник податків не сплатив черговий платіж або термін дії ліцензії закінчився.

Зокрема, це стосується ліцензій на право:

- виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах;
- виробництва, зберігання, оптової та роздрібної торгівлі паливом, та місць виробництва, зберігання, оптової та роздрібної торгівлі.

Сплатити черговий платіж задля продовження дії ліцензії необхідно протягом 30 днів, наступних за днем закінчення воєнного стану.

Інші зміни

З 01 березня 2022 року до кінця воєнного стану та протягом 12 місяців після скасування воєнного стану ФОПі, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, та члени фермерського господарства мають право не нараховувати, не обчислювати, не сплачувати ЄСВ за себе.

Розрахунок єдиного внеску в податковій звітності за цей період не заповнюється.

Також мають право за власним рішенням не сплачувати єдиний внесок за найманих працівників, призваних під час мобілізації на військову службу ((принцип: можете – платіть, не можете – не платіть)):

- ФОП, які належать до 2-ї та 3-ї групи;
- юридичні особи, які належать до 3-ї групи.

Перевірки щодо правильності нарахування та сплати єдиного внеску не проводяться на час воєнного стану, а також протягом 3 місяців з дня його

припинення чи скасування. Перевірки, розпочаті та не завершені до 24 лютого 2022 року, на вказаний період зупиняються.

Закон № 2120 встановлює мораторій на проведення документальних перевірок щодо сплати ЄСВ на період воєнного стану, а також протягом трьох місяців після дати його припинення

2.5. Охорона соціальних прав особи

2.5.1. Особливості реалізації і захисту трудових прав на період воєнного стану

2.5.1.1. Прийняття на роботу, переведення на іншу роботу, дистанційна робота

15.03.2022 року було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-ІХ (далі – Закон). Цей Закон визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні, незалежно від форми власності, виду діяльності й галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». На період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України. У період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим Законом.

Відповідно до ст. 2 Закону в період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору. Під час укладення трудового договору в період дії воєнного стану умова про випробування працівника під час прийняття на роботу може встановлюватися для будь-якої категорії працівників. З метою оперативного залучення до виконання роботи нових працівників, а також усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, у тому числі внаслідок фактичної відсутності працівників, які евакуювалися в іншу місцевість,

перебувають у відпустці, простої, тимчасово втратили працездатність або місцезнаходження яких тимчасово невідоме, роботодавець може укласти з новими працівниками строкові трудові договори в період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника.

В період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою. Норми частини третьої статті 32 КЗпП України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються.

Важливо наголосити на тому, що у випадку, якщо переведення відбувається не через обставини, вказані в цьому Законі, то потрібно дотримуватися вимог ч. 3 ст. 32 КЗпП України. Формулювання «а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей» потребує об'єктивного обґрунтування, наприклад, слід отримати консультацію від військової адміністрації, наскільки конкретне підприємство, установа, організація безпосередньо пов'язані з ліквідацією наслідків бойових дій чи становлять загрози життю людей. У випадку відмови працівника працювати у змінених умовах праці Міністерство соціальної політики України рекомендує не звільняти працівника, а табелювати ІН. У будь-якому випадку цей період роботодавець не оплачує, він не зараховується до стажу роботи для щорічних відпусток, і тому роботодавець нічого не втрачає. Інша ситуація, що роботодавець хоче, щоб працівники працювали повний робочий день, він може забезпечити їх роботою, але фінансові можливості в нього зараз не дозволяють, відтак бажає зменшити розмір заробітної плати або скасувати доплати, надбавки відповідно до колективного договору чи положення

про оплату праці. Це зміна істотних умов праці (ч. 3 ст. 32), потрібно їх обґрунтувати. Проводити попередні консультації з профспілками за можливості.

Якщо на підприємстві існує реальна загроза життю працівника під час воєнного стану, то працівник може відмовитися від виконуваної роботи. Так, на всіх підприємствах, установах, організаціях створюються безпечні й нешкідливі умови праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на роботодавця, крім випадків укладення між працівником та роботодавцем трудового договору про дистанційну роботу (ст. 153 КЗпП України). Постійний контроль за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці покладається на роботодавця. Трудові колективи через обраних ними уповноважених, професійні спілки в особі своїх виборних органів і представників контролюють додержання всіма працівниками нормативних актів про охорону праці на підприємствах, установах, організаціях (ст. 160 КЗпП України). Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують або для виробничого середовища чи довкілля. Він зобов'язаний негайно повідомити про це безпосереднього керівника або роботодавця. Факт наявності такої ситуації за необхідності підтверджується спеціалістами з охорони праці підприємства за участю представників профспілки, членом якої він є, або уповноваженої працівниками особи з питань охорони праці (якщо професійна спілка на підприємстві не створювалася), а також страхового експерта з питань праці.

Якщо специфіка виконання роботи передбачає можливість її здійснення віддалено, необхідно видати роботодавцю Наказ про запровадження дистанційної роботи (ч.11 ст. 60-2 КЗпП). Інший трудовий договір не укладається. Попереджати (за 2 місяці про зміну істотних умов праці) не потрібно. Обмежень щодо запровадження дистанційної роботи немає. Виняток – Постанова КМУ від 12.04.2022р. «Про деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану»: п. 2. «Робота державних службовців та працівників державного органу

за межами України допускається лише у випадку службового відрядження, оформленого в установленому порядку»; п.3. «У разі перебування державного службовця або працівника державного органу в робочий час в Україні поза межами робочого місця без рішення керівника державної служби, зазначеного в пункті 1 цієї постанови, або за кордоном, крім перебування у службовому відрядженні, оформленому в установленому порядку, до них може бути застосоване дисциплінарне стягнення відповідно до закону».

Важливо акцентувати увагу на тому, що неможливість виконувати дистанційно роботу через відключення комунікацій (електроенергія, інтернет) не може розглядатися як порушення трудової дисципліни. До працівників, трудові обов'язки яких не можуть бути виконані дистанційно, застосовується призупинення трудового договору, в тому числі призупинення оплати праці (роботодавець звільняється від обов'язку надавати працівнику роботу, працівник – її виконувати).

2.4.1.2. Особливості робочого часу та часу відпочинку, надання відпусток

Відповідно до ст. 6 Закону нормальна тривалість робочого часу у період дії воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо). Для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо), яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу у період дії воєнного стану не може перевищувати 40 годин на тиждень. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем. ас початку і закінчення щоденної роботи (зміни) визначається роботодавцем. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин.

Важливо зазначити, що в період дії воєнного стану не застосовуються норми статті 53 (тривалість роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів), частини першої статті 65, частин третьої – п'ятої статті 67 та статей (святкові й неробочі дні) КЗпП України.

Відповідно до ст. 7 Закону в період дії воєнного стану порядок організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів у районах активних бойових дій визначається роботодавцем самостійно, за умови забезпечення ведення достовірного обліку виконуваної працівником роботи та обліку витрат на оплату праці. Важливо унормувати це на підприємстві, підготувати локальний акт, наприклад, положення про обмін (оформлення) документів або про кадрове діловодство, ввести додатковий розділ до Правил внутрішнього трудового розпорядку, у якому передбачити порядок повідомлення працівником про звільнення за допомогою таких засобів зв'язку, як Viber та ін. За основу можна взяти постанову КМУ від 11.12.2019р. № 1042. Важливо також звернути увагу на рекомендації Міністерства соціальної політики про те, що районами активних бойових дій вказана норма може не обмежуватися.

Відповідно до ст. 8 Закону в період дії воєнного стану не залучаються до роботи в нічний час без їхньої згоди: вагітні жінки і жінки, які мають дитину віком до одного року, особи з інвалідністю, яким за медичними рекомендаціями протипоказана така робота. У період дії воєнного стану норми частин першої і другої статті 54 КЗпП України не застосовуються. У період дії воєнного стану дозволяється застосування праці жінок (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Працівники, які мають дітей (крім випадків, визначених статтею 8 цього Закону), у період дії воєнного стану можуть залучатися за їхньою згодою до нічних і надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові й неробочі дні, направлятися у відрядження.

У період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24

календарні дні за поточний робочий рік. Роботодавець може відмовити працівнику в наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури. Роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого частиною першою статті 26 Закону України «Про відпустки» (тобто за сімейними обставинами не більше 15 календарних днів на рік). У період дії воєнного стану роботодавець за заявою працівника, який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, передбаченого пунктом 4 частини першої статті 9 Закону України «Про відпустки».

2.5.1.3. Призупинення та розірвання трудового договору, гарантії оплати праці

Відповідно до ст. 4 Закону у зв'язку із веденням бойових дій у районах, в яких розташоване підприємство, установа, організація, та існування загрози для життя і здоров'я працівника, він може розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві (крім випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури).

Слід підкреслити, якщо працівник має КЕП, то він надсилає заяву про звільнення та прикріплює файл КЕП, після чого роботодавець надсилає наказ, про отримання якого працівник засвідчує своїм КЕП. Якщо працівник може передати заяву на звільнення через законного представника, то він зможе отримати трудову книжку та копію наказу про звільнення. Працівник (бажано передбачити це в локальному акті) може написати заяву і переслати її через будь-

який засіб зв'язку – Viber, WhatsApp). Як відповідь, пересилається наказ про звільнення, а також повідомлення про те, куди надіслати трудову книжку, а у випадку неповідомлення вказується зобов'язання зберігати трудову книжку на роботі до того часу, поки працівник її отримає (Інструкція № 58 – 2 роки у відділі кадрів, 50 років у архіві підприємства). У міжнародних поштових відправленнях заборонено пересилати трудові книжки (абз. 4 п. 37 Правил надання послуг поштового зв'язку від 05.03.2009р. № 270).

Відповідно до ст. 5 Закону в період дії воєнного стану допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки. Норми статті 43 КЗпП України не застосовуються, крім випадків звільнення працівників підприємств, установ або організацій, обраних до профспілкових органів.

Відповідно до ст. 10 Закону заробітна плата виплачується працівнику на умовах, визначених трудовим договором. Роботодавець повинен вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Роботодавець звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати. У разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойові дії строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства.

Простій – це призупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідвратною силою або

іншими обставинами. Оплата простою здійснюється з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівнику розряду (окладу). На умовах, передбачених у колективному договорі, оплата за час простою може здійснюватися у більшому розмірі. Водночас відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану» № 221 від 07.03.2022 року керівники цих установ до припинення чи скасування воєнного стану в Україні в межах фонду заробітної плати, передбаченого в кошторисі, можуть самостійно визначати розмір оплати часу простою працівників, але не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові тарифного розряду (посадового окладу). Окрім того, рекомендується керівникам органів місцевого самоврядування застосовувати ці самі умови та здійснювати його виконання в межах фондів заробітної плати, передбачених у кошторисах відповідних органів, підприємств, установ та організацій.

Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором.

Призупинення дії трудового договору може здійснюватися за ініціативи однієї із сторін на строк не більше ніж період дії воєнного стану. У разі прийняття рішення про скасування призупинення дії трудового договору до припинення або скасування воєнного стану роботодавець повинен за 10 календарних днів до відновлення дії трудового договору повідомити працівника про необхідність стати до роботи.

Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Призупинення дії трудового договору не може бути прихованим покаранням і не застосовується до керівників та заступників керівників державних органів, а також посадових осіб місцевого

самоврядування, які обіймають виборні посади. Призупинення дії трудового договору оформлюється наказом (розпорядженням) роботодавця, в якому, зокрема, зазначається інформація про причини призупинення, у тому числі про неможливість обох сторін виконувати свої обов'язки та спосіб обміну інформацією, строк призупинення дії трудового договору, кількість, категорії і прізвища, ім'я, по батькові (за наявності), реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті) відповідних працівників, умови відновлення дії трудового договору.

Наказ (розпорядження) про призупинення дії трудового договору, укладеного з посадовими особами державних органів та органів місцевого самоврядування, роботодавець подає для погодження до військової адміністрації, яка здійснює свої повноваження на відповідній території (військові адміністрації населених пунктів та районні військові адміністрації, а за їх відсутності – обласні).

У разі незгоди працівника (працівників) із наказом (розпорядженням) роботодавця про призупинення дії трудового договору працівником або профспілкою за дорученням працівника (працівників) відповідний наказ (розпорядження) може бути оскаржений до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, або його територіального органу, який, вивчивши зміст наказу (розпорядження) та підстави для його видання, за погодженням з військовою адміністрацією може внести роботодавцеві припис про скасування відповідного наказу (розпорядження) або про усунення порушення законодавства про працю іншим шляхом, що є обов'язковим до виконання роботодавцем протягом 14 календарних днів з дня отримання такого припису. Припис центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про

працю, або його територіального органу може бути оскаржений роботодавцем протягом 10 календарних днів у судовому порядку.

Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України.

Однією з головних умов притягнення роботодавця до відповідальності за невиконання (затримку виплати) заробітної плати є наявність його вини. Відповідно до ст. 10 Закону № 2136-IX роботодавець звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати. У разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойових дій, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства.

2.5.2. Окремі питання соціального захисту в умовах воєнного стану

Призначення групи інвалідності

На період дії воєнного стану процедура проведення медико-соціальної експертизи спрощена. Зокрема, МСЕК здійснює свої функції за принципом екстериторіальності. Тобто, людина може пройти медико-соціальну експертизу незалежно від місця реєстрації, а за місцем фактичного перебування особи. Крім того, якщо пацієнт не має змоги особисто прийти на огляд МСЕК, рішення приймається заочно на підставі направлення лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я.

Уряд 30 березня 2022 року постановою № 390 визначив, що повторний огляд осіб з інвалідністю, строк якого припав на період дії воєнного стану, переноситься не більше ніж на 6 місяців після припинення або скасування воєнного стану за умови неможливості направлення:

– осіб з інвалідністю та осіб, яким встановлено ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках), лікарсько-консультативною комісією на медико-соціальну експертизу відповідно до Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317;

– дітей з інвалідністю лікарем до лікарсько-консультативної комісії відповідно до Порядку встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 917.

Тобто, для людей, термін переогляду інвалідності яких припав на період воєнного стану, і які не можуть пройти обстеження й оформити направлення на МСЕК, строк для повторного огляду вважається продовженим на весь період дії воєнного стану та впродовж пів року після його припинення/скасування.

У разі, коли в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю встановлений строк повторного огляду, що припав на період дії воєнного стану на території України, та в особи з інвалідністю відсутня можливість пройти МСЕК, а в дитини з інвалідністю – ЛКК закладу охорони здоров'я, їхня індивідуальна програма реабілітації продовжується до останнього числа шостого місяця після припинення або скасування періоду дії воєнного стану, якщо раніше не буде проведено повторний огляд і не отримано відповідну індивідуальну програму реабілітації.

Крім того, як діти, так і дорослі з інвалідністю мають можливість отримувати, відповідно до індивідуальної програми реабілітації, без проходження повторного огляду ЛКК чи МСЕК:

- соціальні виплати;
- реабілітаційні послуги та допоміжні вироби (милиці, ходунки, крісла колісні), засоби інконтиненції, наприклад, памперси, катетери тощо;
- освітні послуги;
- відповідні пільги.

Призначення пенсії

За наявності всіх необхідних документів, для призначення пенсії можна звернутись до будь-якого сервісного центру ПФУ, незалежно від регіону. Місце прописки та фактичного проживання для призначення пенсії не мають значення, оскільки Пенсійний фонд володіє Реєстром застрахованих осіб, де зберігається інформація про кожну людину, яка офіційно працювала. У зв'язку з активними бойовими діями в певних регіонах робота сервісних центрів ПФУ може бути обмежена. Або відомства можуть не працювати зовсім.

В 2023 році для виходу на пенсію після досягнення чоловіками та жінками віку 60 років у 2023 році потрібно мати страховий стаж не менше 30 років. За призначенням пенсії за віком можна звертатися в будь-який час після виникнення права на пенсію.

Якщо заява про призначення пенсії за віком подана не пізніше трьох місяців з дня досягнення пенсійного віку, пенсію буде призначено з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку. Якщо звернення за пенсією відбулось пізніше – пенсію призначать з дати звернення за нею.

Заяву про призначення пенсії та необхідні документи можна подати до *будь-якого сервісного центру обраного головного управління Пенсійного фонду України.*

Перелік основних документів, що необхідно подати до сервісного центру:

- паспорт;
- ідентифікаційний код;
- документи про страховий стаж (трудова книжка, диплом про очне навчання, військовий квиток та ін.);
- довідка про заробітну плату за 60 місяців підряд по 30.06.2000 року (за бажанням);
- реквізити банківського рахунку (якщо обрано спосіб виплати через банк);
- фотографія для пенсійного посвідчення;
- документи, що підтверджують зміну прізвища заявника (свідоцтво про шлюб чи його розірвання).

Компенсація за розміщення ВПО

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 333 «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану і не отримують щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», власники житла, які безкоштовно допомагають українцям із проживанням.

Власникам житла, які безкоштовно прихистили внутрішньо переміщених осіб запроваджено гарантовану державну підтримку в розмірі 14,77 грн. за один людину – день розміщення (близько 450 грн. на місяць) для компенсації понесених витрат за кожен розміщену особу.

З метою підтримки громадян, що прихистили внутрішньо переміщених осіб у період опалювального сезону (з 01 жовтня 2022 р. по 31 березня 2022 р.), встановлено суму компенсації на рівні 30 грн. за один людину – день розміщення (близько 900 грн. на місяць).

Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 № 333 (зі змінами).

Щоб запропонувати своє житло для проживання внутрішньо переміщеним особам і отримати компенсацію, необхідно:

1. Подати заяву до органу місцевого самоврядування за місцем проживання або через сайт: <https://prykhystok.gov.ua> , про готовність прийняти в себе внутрішньо переміщених осіб;
2. При поселенні внутрішньо переміщених осіб потрібно подати відповідну заяву до ОМС (орган місцевого самоврядування);
3. До 5-го числа кожного місяця інформувати ОМС про кількість днів та внутрішньо переміщених осіб, які проживали. Відповідно отримання компенсації здійснюється до 20 числа поточного місяця.

Крім того, уряд також компенсує комунальні витрати місцевим бюджетам, які безоплатно прийняли внутрішньо переміщених осіб у закладах комунальної власності.

Відшкодовуватися будуть витрати на комунальні послуги, що надані з 1 березня 2022 року: «Витрати пов'язані з теплопостачанням, водопостачанням, водовідведенням, поводженням з побутовими відходами та його вивезенням, газопостачанням, постачанням електроенергії, купівлею дров, пелетів, вугілля та інших видів палива».

Громади, які безоплатно приймають ВПО, отримуватимуть компенсації з місцевих бюджетів на оплату комунальних послуг:

1. Орган місцевого самоврядування, який безкоштовно розміщує тимчасово внутрішньо переміщених осіб на базі закладів, підприємств, установ та організацій комунальної форми власності (у школах, дитячих садочках тощо);

2. Відповідний заклад, підприємство, установа чи організація комунальної форми власності сплачує комунальні послуги до 20-го числа місяця, наступного за звітним, у якому були отримані комунальні послуги;

3. Інформація про оплату комунальних послуг надається відповідному ОМС;

4. ОМС не пізніше третього робочого дня після оплати подає до відповідної обласної військової адміністрації заяву на отримання компенсації разом з підтвердними документами щодо фактичної оплати послуг;

5. Обласні військові адміністрації протягом двох робочих днів після отримання заяв скеровують узагальнену інформацію від ОМС до Мінрегіону;

6. Мінрегіон узагальнює інформацію, надану військовими адміністраціями, та готує проєкт рішення Кабінету Міністрів про виділення коштів з резервного фонду держбюджету для компенсації;

7. Орган місцевого самоврядування отримує компенсацію.

Монетизація комунальних послуг

Монетизації пільг - механізм надання пільг у грошовій формі, операційні дії щодо виплати пільг у грошовій безготівковій формі та у готівковій формі, окреслено перелік, оплата яких здійснюватиметься у грошовій формі.

Пункт 12, Постанова Кабінету міністрів України від 17 квітня 2019 року № 373 «Деякі питання надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-

комунальних послуг, придбання твердого палива і скрапленого газу у грошовій формі»»).

Органами Пенсійного фонду України на підставі даних Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги та інформації, отриманої від управителів, виконавців комунальних послуг, ОСББ (ЖБК), розраховують суму пільги.

З січня 2023 року пільги на оплату житлово-комунальних послуг їх одержувачам надаються виключно у грошовій готівковій формі.

Зміни, що набули чинності, стосуватимуться пільговиків, які минулого року отримували пільги у грошовій безготівковій формі, а кошти надходили на обліковий запис в АТ «Ощадбанк», звідки спрямовувалися надавачам житлово-комунальних послуг.

Виплату пільг на оплату житлово-комунальних послуг здійснюватиме у грошовій готівковій формі Пенсійний фонд України.

Пільговики, які отримають пільгу у грошовій готівковій формі, зобов'язані самостійно сплачувати щомісяця вартість фактично спожитої послуги.

АТ «Ощадбанк» більше не адмініструватиме розрахунки пільговика з надавачами житлово-комунальних послуг як це було при наданні пільги у грошовій безготівковій формі.

- Тим пільговикам, які до грудня 2022 року вже отримували відповідні пільги у готівковій формі, а також тим, які звернулися за наданням виплати починаючи з грудня 2022 року, Пенсійний фонд України перерахує кошти на їхні рахунки, відкриті в уповноважених банках або для виплати через відділення АТ «Укрпошта». Це залежить від способу виплати, обраного одержувачем пільги.

- Пенсіонерам, які до грудня 2022 року отримували пільги у грошовій безготівковій формі, виплата здійснюватиметься шляхом перерахування коштів на їх пенсійні рахунки в уповноважених банках або через відділення АТ «Укрпошта», де людина одержує пенсію.

- Пільговикам, які до грудня 2022 року отримували пільги у грошовій безготівковій формі і не є пенсіонерами (тобто в Пенсійного фонду України

відсутні виплатні реквізити банківського рахунку або адреса доставки коштів) кошти на виплату пільг перераховуються на їх поточні рахунки, відкриті Пенсійним фондом України в АТ «Ощадбанк».

Про відкриття такого рахунку в банку органи Пенсійного фонду України інформують пільговика.

Щоб одержати кошти з такого рахунку, потрібно особисто звернутися до АТ «Ощадбанк» для укладення договору банківського рахунку.

Якщо ж пільговик бажає отримувати кошти пільг на рахунок, відкритий в іншому банку, або через відділення АТ «Укрпошта», він має звернутися із відповідною заявою до органу Пенсійного фонду України в обраний спосіб:

- особисто до будь-якого сервісного центру головного управління Пенсійного фонду України (перелік діючих сервісних центрів);
- поштою;
- через особистий кабінет на веб-порталі електронних послуг Пенсійного фонду України.

2.6. Право на охорону здоров'я

2.6.1. Право на отримання первинної медичної допомоги внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану

Міністерство охорони здоров'я України своїм Наказом від 17.03.2022 р. «Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану» врегулювало питання надання первинної медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам в умовах воєнного стану. Це стосується тих осіб, які переїхали чи вимушено змінили місце проживання.

Відповідно до наказу громадянин зі статусом внутрішньо переміщеної особи може бути прийнятий у будь-якому закладі охорони здоров'я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування. Всі надавачі первинної медичної допомоги (ПМД) (надавач ПМД – заклад охорони здоров'я будь-якої організаційно-правової форми, в тому числі комунальні

некомерційні підприємства, або фізичні особи-підприємці, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та забезпечують на її основі медичне обслуговування населення, безпосередньо пов'язане з наданням ПМД) зобов'язані надавати медичні послуги всім особам, які до них звертаються за місцезнаходженням.

Відтепер надавачі першої медичної допомоги згідно з Наказом повинні забезпечити:

- ведення обліку переміщених осіб, які звертаються для отримання первинної медичної допомоги;
- надання первинної медичної допомоги та медичної допомоги пацієнтам у невідкладному стані з числа переміщених осіб;
- проведення вакцинації відповідно до вимог Календаря профілактичних щеплень.

Водночас надання медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам у невідкладному стані, а також проведення їм та їхнім дітям вакцинації згідно з Календарем профілактичних щеплень не вимагатиме наявності в таких пацієнтів декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу.

Крім того, законодавцем окремо врегульовано питання надання медичної допомоги хворим з діабетом в умовах воєнного стану. Відповідно до наказу МОЗ України № 421 від 07.03.2022 «Деякі питання надання медичної допомоги хворим з діабетом в умовах воєнного стану» заклади охорони здоров'я та фізичні особи-підприємці, що провадять господарську діяльність з медичної практики, зобов'язані забезпечити розробку лікарями за спеціальностями «Ендокринологія», «Дитяча ендокринологія», які надають медичну допомогу пацієнтам, які потребують інсулінотерапії, альтернативної схеми лікування пацієнтів з цукровим діабетом, враховуючи наявність та доступність лікарських засобів (препаратів інсуліну) та потреб таких пацієнтів.

Отримання безоплатної медичної допомоги особами, які виїхали за межі України, можливе за законодавством країни перебування. Дізнатись про перелік медичних послуг, які можуть розраховувати українці в країнах Європи, про

правила отримання цієї медичної допомоги, про перелік документів, необхідних для звернення в медичні заклади кожної з країн, верифіковані контакти медичних закладів можна на сайті Міністерства охорони здоров'я України за посиланням: bit.ly/36ZnrpR. З метою оперативного інформування наших громадян, МОЗ зібрав інформацію про медичні послуги для вимушених переселенців, які перебувають у Польщі, Словаччині, Німеччині, Франції, Чехії, Румунії, Словенії та Молдові. Перелік країн постійно доповнюється.

2.6.2. Право на отримання медичної допомоги постраждалими внаслідок військової агресії російської федерації проти України

Міністерство охорони здоров'я затвердило наказом № 391 02.03.2022р. Методичні рекомендації щодо етапності надання медичної допомоги пораненим та травмованим (далі — Методичні рекомендації). Відповідно до Методичних рекомендацій поранених та травмованих (далі — поранених), залежно від тяжкості пошкоджень, слід розподіляти на три споріднені групи: критичні (ізолювані чи поєднані ушкодження з виявами геморагічного шоку, що потребують негайного хірургічного втручання та стабілізації стану), стабільні (ізолювані ушкодження без виявів геморагічного шоку, що потребують хірургічного втручання), легкі (легкі поранення та травми, що не потребують стаціонарного лікування).

Заклади охорони здоров'я (ЗОЗ), залежно від обсягу надання допомоги пораненим, відповідно до цих Методичних рекомендацій розподілено на три рівні: I рівень — багатопрофільна лікарня інтенсивного лікування першого та другого рівнів; багатопрофільні лікарні; II рівень — інші ЗОЗ, що надають стаціонарну хірургічну допомогу; III рівень — ЗОЗ, що надають первинну та амбулаторну вторинну допомогу.

Попередньо наказом від 24.02.2022 № 374 (із змінами від 20.03.2022) МОЗ було затверджено Тимчасові заходи в закладах охорони здоров'я, з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги постраждалим внаслідок військової агресії російської федерації проти України.

Відповідно до цього наказу закладам охорони здоров'я:

- забезпечити тимчасове припинення планових шпиталізацій пацієнтів у випадках, коли є завантаження більше 70% ліжкового фонду терапевтичного профілю; завантаження більше 50% ліжкового фонду хірургічного профілю; за рішенням структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних, Київської міської воєнних адміністрацій, з урахуванням тактичної ситуації;
- забезпечити проведення медико-соціальної експертизи дорослому і дитячому населенню за спрощеною процедурою та заочно;
- підготувати додаткові хірургічні команди для допомоги постраждалим внаслідок військової агресії російської федерації проти України;
- вжити заходів щодо збільшення надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини;
- забезпечити прийом пацієнтів, що мають ознаки гострого респіраторного захворювання в окремих приміщеннях із дотриманням вимог інфекційного контролю;
- забезпечити надання екстреної медичної допомоги в повному обсязі.

Також цим наказом визначено, що не підлягають припиненню термінові та невідкладні планові шпиталізації та планові операції, які пов'язані з наданням медичної допомоги через ускладнений перебіг вагітності та пологи; наданням медичної допомоги вагітним, породіллям, новонародженим; наданням медичної допомоги хворим на онкологічні захворювання; наданням паліативної медичної допомоги у стаціонарних умовах; іншими невідкладними та терміновими заходами з госпіталізації та плановими операціями, коли їх перенесення (відтермінування) несе серйозний ризик для життя і здоров'я.

Методичними рекомендаціями визначено, що після надання екстреної медичної допомоги пораненим на місці події чи в зоні евакуації подальше транспортування поранених до ЗОЗ здійснюється так: критичні транспортуються до найближчого ЗОЗ II рівня. Після стабілізації стану пораненого відповідно до положень *damage surgery + damage resuscitation* евакуюються до ЗОЗ I рівня; стабільні — до ЗОЗ II рівня, де їх пролікують. Обов'язковим є забезпечення до

30% резервних ліжок для надання допомоги критичним пораненим; легкі — медичну допомогу надають силами бригади екстреної медичної допомоги або транспортують поранених до ЗОЗ III рівня.

2.6.3. Право на отримання медичної допомоги військовослужбовцями в умовах воєнного стану

З метою забезпечення належного лікування військовослужбовців в умовах воєнного стану, Верховна Рада України 01 квітня 2022 року прийняла Закон про внесення змін до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон), яким вдосконалено порядок надання медичної допомоги військовослужбовцям України в умовах воєнного стану. Закон набрав чинності 13 квітня 2022 року.

Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я.

За відсутності за місцем проходження військової служби навчальних (або перевірочних) і спеціальних зборів або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

У період дії воєнного стану військовослужбовці, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах здійснення зазначених заходів, можуть бути направлені відповідно до висновку військово-лікарської комісії для подальшого надання їм медичної допомоги або

проведення медико-психологічної реабілітації до медичних закладів, розташованих за межами України.

На зазначених військовослужбовців та супроводжувальний їх медичний персонал не поширюються обмеження щодо виїзду громадян України за межі України.

Порядок надання військовослужбовцям медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації у медичних закладах за межами України і проведення оплати послуг з надання такої медичної допомоги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відшкодування вартості проїзду та оплати послуг з надання такої медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, крім випадків надання зазначеної допомоги коштом сторони, що приймає.

Також законодавець гарантує військовослужбовцям права на:

- безоплатне отримання психологічної реабілітації;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів;
- безоплатне забезпечення ліками;
- стоматологічну медичну допомогу;
- санаторно-курортне лікування;
- оздоровлення дітей військовослужбовців у порядку та у спосіб, визначених чинним законодавством України.

2.7. Здійснення права на освіту в умовах воєнного стану (О. Черняк)

Статтею 53 Конституції України кожному гарантується право на освіту. В умовах воєнного стану держава проводить необхідні заходи до збереження такого права із визначеними особливостями.

Зарахування дітей до дошкільних освітніх закладів

Зарахування дітей внутрішньо переміщених осіб до державного (комунального) закладу дошкільної освіти здійснюється керівником такого

закладу протягом календарного року на вільні місця в порядку черговості надходження заяв про зарахування. Заява про зарахування подається особисто одним із батьків або іншим законним представником дитини.

Прийом заяв про зарахування дітей до державного (комунального) закладу дошкільної освіти може організовуватися з використанням системи електронної реєстрації, запровадженої згідно з рішенням відповідного засновника державного (комунального) закладу дошкільної освіти.

Зарахування дитини здійснюється згідно з відповідним наказом керівника закладу дошкільної освіти. До заяви про зарахування дитини до закладу дошкільної освіти додаються: 1) копія свідоцтва про народження дитини; 2) медична довідка, видана відповідно до статті 15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», разом з висновком про те, що дитина може відвідувати заклад дошкільної освіти; 3) довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (в разі наявності).

Організація освітнього процесу в закладах дошкільної освіти під час дії правового режиму воєнного стану здійснюється очно, дистанційно, змішано.

У межах дистанційної форми навчання педагогами закладів дошкільної освіти розроблено низку заходів та занять, що допоможуть дітям адаптуватись в умовах постійного стресу та адаптації до нового місця перебування.

Крім того, продовжує роботу дитячий онлайн-садок НУМО з відеозаняттями для дітей віком від 3 до 6 років.

МОН підготовлено та оприлюднено в рубриці «Сучасне дошкілля під крилами захисту» підбірку корисних матеріалів для педагогів і батьків, які опинилися у складних обставинах внаслідок збройної агресії російської федерації та оголошення в Україні воєнного стану.

Дошкільна освіта дітей з особливими потребами

Документи для зарахування дитини з особливими освітніми потребами до інклюзивної групи, якщо вона тимчасово переїхала з окупованої території: 1) заява одного з батьків (інших законних представників) дитини з *особливими освітніми потребами*; 2) висновок про комплексну психолого-педагогічну

оцінку розвитку дитини, наданий інклюзивно-ресурсним центром; 3) довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (в разі наявності).

Інклюзивна група утворюється на період дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи або до моменту виїзду особи з *особливими освітніми потребами* до іншого місця проживання.

Якщо висновок інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, який було видано до введення воєнного стану в Україні втрачено, то батьки (інші законні представники) дитини з особливими освітніми потребами можуть отримати копію висновку на порталі АС «ІРЦ» або у відповідному мобільному додатку.

Загальна середня освіта

Стаття 13 Закону України «Про освіту», гарантуючи право осіб на здобуття початкової та базової середньої освіти в закладах, що найбільш доступні та наближені до місця їх проживання, не обмежує їх право обирати інші заклади освіти.

Зарахування до 1 класу для здобуття повної загальної середньої освіти здійснюється відповідно до наказу керівника закладу освіти, що видається на підставі заяви про зарахування до закладу освіти одного з батьків дитини. До заяви додаються:

1) копія свідоцтва про народження дитини або документа, що посвідчує особу здобувача освіти (під час подання копії показується оригінал відповідного документа);

2) оригінал або копія медичної довідки за формою первинної облікової документації № 086-1/о «Довідка учня загальноосвітнього навчального закладу про результати обов'язкового медичного профілактичного огляду»;

Діти або один з їхніх батьків, які мають довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, довідку про звернення за захистом в Україні, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист та які не мають одного чи обох вказаних

документів, *зараховуються* до закладу освіти *без подання* зазначених документів.

У разі відсутності свідоцтва про народження дитини для сприяння в його оформленні керівник закладу освіти зобов'язаний невідкладно поінформувати орган опіки і піклування за місцем проживання дитини чи місцезнаходженням закладу освіти.

Зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання (перебування) і проживають (перебувають) в Україні чи за її межами, до закладів освіти здійснюється за заявою (її сканованою копією чи фотокопією), що подається до закладу освіти одним з батьків, опікуном, іншим законним представником, родичем здобувача освіти або повнолітнім здобувачем освіти, факсом, електронною поштою, іншими засобами зв'язку чи в будь-який інший спосіб (за вибором заявника).

У разі втрати документа про загальну середню освіту (незалежно від місця їх отримання) здобувач освіти, його законний представник (один із батьків, опікун тощо) чи родич, за наявності підтверджувальних документів особи, подає заяву до закладу освіти за місцем тимчасового перебування для відновлення такого документа.

Особа, яка володіє інформацією про серію та номер власного документа про загальну середню освіту, має можливість самостійно оформити електронний запит і отримати електронною поштою всю інформацію щодо власного документа про освіту, що міститься в Реєстрі документів про освіту Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) у формі електронної виписки з кваліфікованими електронними підписом і печаткою технічного адміністратора ЄДЕБО.

За відповідною заявою органи місцевого самоврядування повинні *забезпечити проживання* здобувачів освіти та осіб, які їх супроводжують (батьків, опікунів, інших законних представників, родичів тощо), працівників закладів освіти та установ освіти в пансіонах, гуртожитках тощо *та їх харчування*.

Крім того, функціонує Всеукраїнська школа онлайн, яка є сучасним онлайн-ресурсом для змішаного та дистанційного навчання учнів середньої та старшої школи з матеріалами, що пройшли експертизу та відповідають державним освітнім стандартам.

Якщо дитина перебуває на тимчасово окупованій території, вона має можливість проходити навчання в школах для дистанційного навчання.

2.8. Охорона інформаційних прав людини в умовах воєнного стану

Ст. 7 Закону «Про інформацію» закріплює охорону права на інформацію.

1. Право на інформацію охороняється законом. Держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації.

2. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом.

Суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію.

3. Забороняється вилучення і знищення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів, крім встановлених законом випадків або на підставі рішення суду.

4. Право на інформацію, створену в процесі діяльності фізичної чи юридичної особи, суб'єкта владних повноважень або за рахунок фізичної чи юридичної особи, Державного бюджету України, місцевого бюджету, охороняється в порядку, визначеному законом.

2.8.1. Зміст інформаційних прав і свобод

Права на свободу інформації, свободу думки і слова належать до громадянських та політичних прав, які початково вважалися і вважаються невід'ємною частиною людської особистості.

Інформаційні права і свободи вперше були зазначені в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року.

Конвенція Ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод

1950 року в ст.10 розширює і конкретизує поняття інформаційних прав і свобод:

1. Кожна людина має право на свободу виражати свої думки. Це право включає свободу дотримуватися своєї думки й свободу одержувати й поширювати інформацію й ідеї без якого-небудь втручання з боку державних органів, незалежно від державних кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам здійснювати ліцензування радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. 2. Здійснення цих свобод, що накладає обов'язки й відповідальність, може бути сполучене з формальностями, умовами, обмеженнями або санкціями, які встановлені законом і які необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, територіальної цілісності або громадського спокою, з метою запобігання безладам і злочинам, для охорони здоров'я й моральності, захисту репутації або прав інших осіб, запобігання розголошення інформації, отриманої конфіденційно, або забезпечення авторитету й неупередженості правосуддя.

Норми цих документів знайшли своє відображення в законодавстві України, у Конституції нашої держави та інших нормативно-правових актах.

Ст. 34 Конституції визначає право на свободу слова та право на інформацію, згідно з яким кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Інформаційні права людини – це не лише можливість вільно отримувати, збирати, зберігати, використовувати, поширювати та охороняти інформацію будь-яким способом, на свій вибір, а це всі права і свободи людини, що мають інформаційний характер.

Отже, інформаційні права людини:

- це основні, фундаментальні можливості людини, що необхідні їй для нормального існування, розвитку та задоволення інформаційних потреб;
- вони є невідчужуваними та рівними для всіх;

- вони є пріоритетними, універсальними, що гарантуються державою, відповідають міжнародним стандартам та охороняються публічною владою;
- інформаційні права людини становлять цілісний екзистенціальний феномен, який можна пізнати лише крізь призму їхніх системних властивостей, що виявляється в наявності прав і свобод інформаційного характеру в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Норми ст. 31 та 32 Конституції також надають особі низку прав на здійснення певних дій: ознайомлення з відомостями про себе в органах публічної влади, звернення до суду з вимогою припинення незаконних дій з інформацією про себе, або з такою інформацією, що завдає шкоди законним інтересам особи. Але важливо відзначити, що всі норми ст. ст. 31 та 32 Конституції, передусім, спрямовані на обмеження інформаційного втручання в приватні справи особи з боку держави і третіх осіб. Названі норми мають, в першу чергу, захисний характер щодо конкретних правових відносин в інформаційній сфері.

Ці основні права людини в інформаційній сфері підкріплюються і розширюються низкою інших конституційних норм. Так, слід назвати норми ст. 15 Конституції України, що встановлює політичну і ідеологічну багатоманітність суспільного життя і забороняє цензуру; норми ст. 21 Конституції закріплюють невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини; норми ст. 28 Конституції закріплюють право людини на повагу до її гідності, забороняють піддавати людину катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, забороняють піддавати людину без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим дослідям. Також велике значення має ст. 41 Конституції, яка визначає право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності та встановлює непорушність права приватної власності.

Гарантії права на інформацію, передбачені Законом України «Про інформацію» (ст. 6), а саме права на інформацію, забезпечуються створенням механізму реалізації права на інформацію; створенням можливостей для

вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; обов'язком суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійсненням державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Але, як свідчить практика, вони загалом не діють, насамперед, тому що основоположний елемент таких гарантій – створення механізму здійснення права на інформацію – перебуває лише на початковій стадії становлення. Чинним законодавством передбачено, що порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України, але на практиці відповідальність за порушення законодавства про інформацію майже відсутня.

Ч. 3 ст. 34 Конституції містить вичерпний перелік випадків обмеження цього права (Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя).

Законодавством також встановлено, що право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

2.8.2. Обмеження інформаційних прав в умовах воєнного стану

Питання обмеження доступу до інформації регулюються різними нормативно-правовими актами України, серед яких – Конституція України, закони України «Про інформацію», «Про доступу до публічної інформації», «Про державну таємницю» та ін.

Відповідно до положень ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» обмеження доступу до інформації здійснюється за сукупності таких вимог:

- лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя;
- розголошення інформації може заподіяти істотної шкоди цим інтересам;
- шкода від оприлюднення такої інформації переважає над суспільним інтересом у її отриманні. Щоб оцінити, чи може розголошення інформації заподіяти істотної шкоди цим інтересам та чи шкода від оприлюднення такої інформації переважає над суспільним інтересом у її отриманні, розпорядники повинні обов'язково застосувати трискладовий тест, інакше відмова може бути оскаржена до Уповноваженого та до суду.

Відповідно до положень частини другої статті 64 Конституції України в умовах воєнного стану можуть бути обмежені деякі конституційні права і свободи громадян, зокрема: право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації в будь-який спосіб.

Перелік інформації, розголошення якої в умовах воєнного стану може призвести до обізнаності противника про дії ЗСУ, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, міститься в Наказі головнокомандувача ЗСУ «Про організацію взаємодії між ЗСУ, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму

воєнного стану» від 03 березня 2022 року №73. Цим наказом визначено такий перелік інформації:

- найменування військових частин (підрозділів) та інших військових об'єктів у районах виконання бойових (спеціальних) завдань, географічні координати місць їх розташування;
- чисельність особового складу військових частин (підрозділів);
- кількість озброєння та бойової техніки, матеріально-технічних засобів, їх стан та місця зберігання;
- описи, зображення та умовні позначки, які ідентифікують або можуть ідентифікувати об'єкти;
- інформація щодо операцій (бойових дій), які проводяться або плануються;
- інформація щодо системи охорони та оборони військових об'єктів та засобів захисту особового складу, озброєння та військової техніки, які використовуються (крім тих, які видимі або очевидно виражені);
- порядок залучення сил та засобів до виконання бойових (спеціальних) завдань; інформація про збір розвідувальних даних (способи, методи, сили та засоби, що залучаються);
- інформація про переміщення та розгортання своїх військ (найменування, кількість, місця, райони, маршрути руху);
- інформація про військові частини (підрозділи), форми, методи, тактику їх дій та способи застосування за призначенням;
- інформація про проведення унікальних операцій із зазначенням прийомів та способів, що використовувались;
- інформація про ефективність сил і засобів радіоелектронної боротьби противника;
- інформація про відкладені або скасовані операції;
- інформація про зниклий або збитий літак, літальний апарат, зникле судно та пошуково-рятувальні операції, які плануються або проводяться;

- інформація про планування та проведення заходів забезпечення безпеки застосування військ (дезінформація, імітація, демонстративні дії, маскування, протидія технічним розвідкам та захист інформації);
- відомості про проведені інформаційно-психологічні операції, ті, що проводяться, а також плануються;
- інформація, яка має на меті пропаганду або виправдання широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України.

Крім того, законодавством визначено й об'єкти критичної інфраструктури, інформація щодо яких в умовах воєнного стану може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом. Так, постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, № 384 від 20.04.2022 віднесена до інформації з обмеженим доступом, зокрема щодо:

- місцезнаходження, стану та режимів роботи енергетичного обладнання виробників електричної та теплової енергії, системи передачі та розподілу електричної енергії, газотранспортної системи, газорозподільної системи, газосховищ, транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, системи централізованого теплопостачання, водопостачання та водовідведення;
- диспетчерського управління та передачі електроенергії, оперативно-диспетчерського управління газотранспортною системою та транспортування природного газу, диспетчерського управління та транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;
- геодезичної інформаційно-технічної системи об'єктів газової інфраструктури, об'єктів електроенергетики, об'єктів у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення, транспортування нафти та нафтопродуктів з прив'язкою до географічних даних у геодезичній інформаційно-технічній системі, технічної інформації (топологія мереж, газо- та трубопроводів, межі охоронних зон, технічна характеристика об'єктів);

– величини коефіцієнтів завантаження трансформаторних підстанцій основної мережі, для трансформаторних підстанцій – кількість трансформаторів, їхні тип та номінальна потужність, для ліній електропередачі – рівень напруги, протяжність лінії, нумерація опор, переріз провідників тощо, для газосховищ – інформація про буферний об'єм газу, вільної потужності закачування, газотранспортної, газорозподільної системи, системи транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, системи централізованого теплопостачання, водопостачання та водовідведення – діаметр, протяжність трубопроводу, інформація щодо споруд на них (ГРС, ГРП, ЦТП тощо);

– іншої наявної на вебсайтах інформації про енергетичне обладнання виробників електричної та теплової енергії, системи передачі та розподілу електричної енергії, газотранспортної системи, газорозподільної системи, газосховищ, системи транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, системи централізованого теплопостачання, водопостачання та водовідведення, включаючи всю наявну проєктну документацію щодо таких мереж та трубопроводів;

– обсягів видобутку, споживання, зберігання, відвантаження ресурсів, в тому числі вугілля та вуглеводнів;

– даних логістики енергоресурсів із зазначенням маршрутів, місць тимчасового та постійного зберігання;

– планів переміщення матеріально-технічних цінностей;

– персональних даних працівників енергетичного сектору із зазначенням місця роботи та посади;

– відомостей про місця запланованих ремонтних і відновлювальних робіт та процесу проведення таких робіт у реальному часі;

– відомостей про місця руйнування об'єктів та елементів інфраструктури внаслідок бойових дій, місць потрапляння снарядів;

– кількості та якості поставленого, наявного обладнання та технічної спроможності підприємства;

– іншої інформації, яка може ідентифікувати об'єкти критичної інфраструктури або створювати уявлення про потенціал об'єкта в енергосистемі України.

З метою захисту цієї інформації, законодавство зобов'язує обмежити доступ до інформації об'єктів, що забезпечують роботу:

– органів державної влади (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, органів судової влади тощо);

– військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування;

– військових частин та територіальних центрів комплектування і соціальної підтримки (в тому числі об'єкти, що використовуються для територіальної громади в умовах воєнного стану);

– телекомунікацій та зв'язку;

– закладів охорони здоров'я державної або комунальної форми власності;

– об'єктів Державної служби України з надзвичайних ситуацій;

– об'єктів, що забезпечують тепло-, газо-, електро- та водопостачання;

– установ та органів юстиції;

– правоохоронних органів (органів внутрішніх справ, органів прокуратури, Служби безпеки України);

– підприємств повітряного, водного, автомобільного та залізничного транспорту;

– інших об'єктів, визначених відповідною військовою адміністрацією.

З метою посилення покарання за несанкціоноване розповсюдження інформації, Законом України від 24 березня 2022 р. № 2160-IX встановлено кримінальну відповідальність та внесено зміни до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення

ЗСУ чи інших військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 7189).

Згідно з нормами нового Закону заборонено оприлюднювати відео і фото з таким змістом:

- траєкторія і місце потрапляння ракет;
- назви вулиць, зупинки транспорту, магазинів, заводів тощо;
- переміщення українських військових, воєнних об'єктів;
- робота української ППО;
- місце обстрілу чи потрапляння снаряду;
- адреса, інформація з візуальною прив'язкою чи координати боїв;
- номери автомобілів, бронетехніки;
- імена потерпілих або тих, хто загинув (окрім офіційних даних).

За порушення цих вимог передбачена кримінальна відповідальність – позбавлення волі від 3 до 12 років.

Якщо інформація про напрям руху чи переміщення зброї, боєприпасів на території України не розміщувалася у відкритому доступі Генштабом ЗСУ чи Міністерством оборони або в офіційних джерелах відповідних структур країн-партнерів, повідомлення про їх розташування чи переміщення каратиметься позбавленням волі від 3 до 5 років.

За поширення відомостей про переміщення, рух, розташування ЗСУ чи військових формувань, за можливості їхньої ідентифікації на місцевості, передбачено кару у вигляді позбавлення волі від 5 до 8 років.

Найбільше покарання передбачене за оприлюднення подібної інформації з корисливих міркувань або ж за попередньою змовою чи з метою надання такої інформації країні-агресору – це позбавлення волі строком від восьми до дванадцяти років.

2.9. Надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану

Відповідно до Постанови КМУ від 28.02.2022 № 165 «Про зупинення строків надання адміністративних послуг та видачі документів дозвільного

характеру» на час дії воєнного стану Кабінет Міністрів України було зупинено строки надання адміністративні послуг, крім строків надання адміністративних послуг у сферах державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації актів цивільного стану, суб'єктами (особами), що провадять діяльність під час воєнного стану, адміністративних послуг суб'єктами їх надання та строки видачі дозвільними органами документів дозвільного характеру на час воєнного стану в Україні. Передбачалось, що зупинені строки надання адміністративних послуг буде поновлено в місячний строк після припинення чи скасування воєнного стану на відповідній території України. Однак, Постановою КМУ від 8 серпня 2023 р. № 828 ці строки було поновлено і Постанова КМУ від 28.02.2022 № 165 втратила чинність.

Однак порядок надання окремих адміністративних послуг на період дії воєнного стану зазнав певних змін.

Державна реєстрація народження

Відповідно до наказу МОЗ від 04.03.2022 № 407 крім медичного свідоцтва про народження за формою № 103/о, підставою для реєстрації народження є довідка довільної форми, виписана медичним працівником без проставлення печатки з визначеним переліком відомостей. Така довідка прирівняна до свідоцтва.

Зареєструвати народження може будь-який орган ДРАЦСу, якщо доступ до реєстру ДРАЦСГу тимчасово відсутній, то актовий запис цивільного стану складається в паперовій формі.

Грошова компенсація бебі-боксу

На період введення воєнного стану в разі неможливості прийняття рішення про призначення або відмову у призначенні грошової компенсації відповідно до Порядку та умов реалізації пілотного проекту «Монетизація одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» у 2020 – 2023 роках, затверджених Постановою КМУ від 29 липня 2020 р. № 744, таке рішення приймається структурним підрозділом з питань соціального захисту населення районних,

районних у м. Києві державних адміністрацій/районних військових адміністрацій, виконавчим органом міської ради на підставі заяви одного з батьків, у яких народилася дитина, а в разі їх відсутності – патронатних вихователів, прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів новонародженої дитини (далі – отримувач), поданої особисто за місцем проживання/перебування/звернення отримувача. Заява та документи можуть бути подані до виконавчого органу сільської, селищної ради, центру надання адміністративних послуг (Постанова КМУ від 5 березня 2022 р. № 204).

Отримувач може звернутися за грошовою компенсацією:

1) шляхом надсилання заяви та документів поштою до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення райдержадміністрації або подання до виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, центру надання адміністративних послуг за місцем проживання або перебування.

Заява з необхідними документами для отримання грошової компенсації вважається поданою у разі її прийняття уповноваженими посадовими особами виконавчого органу сільської, селищної, міської ради (далі - посадова особа виконавчого органу) та посадовими особами центру надання адміністративних послуг, які передають таку заяву і документи протягом трьох робочих днів з дати їх надходження відповідному структурному підрозділу з питань соціального захисту населення.

Посадова особа виконавчого органу або центру надання адміністративних послуг, яка приймає заяву з необхідними документами для отримання грошової компенсації, реєструє заяву та формує електронну справу (заповнює відповідні електронні форми з використанням інформаційних систем Мінсоцполітики) і не пізніше ніж протягом наступного робочого дня надсилає електронну справу відповідному структурному підрозділу з питань соціального захисту населення засобами електронного зв'язку через інформаційні системи Мінсоцполітики з дотриманням вимог законодавства.

Заяви з необхідними документами для отримання грошової компенсації (після формування електронної справи) у паперовій формі передаються

відповідному структурному підрозділу з питань соціального захисту населення не рідше ніж раз на два тижні;

2) під час надання йому комплексної електронної публічної послуги “єМалятко” відповідно до Порядку надання комплексної електронної публічної послуги “єМалятко”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 853 “Деякі питання надання комплексної електронної публічної послуги “єМалятко” (п. 7 Порядку та умов реалізації пілотного проекту “Монетизація одноразової натуральної допомоги “пакунок малюка” у 2020-2023 роках, затверджених Постанова КМУ від 29 липня 2020 р. № 744).

Допомога по вагітності та пологах

За звичайних обставин рішення про виплату допомоги по вагітності та пологах приймається комісією із соціального страхування (або уповноваженою особою) підприємства, установи, організації. Таке рішення оформляється протоколом засідання комісії (рішенням уповноваженого); бухгалтер складає і подає до Фонду соціального страхування заяву-розрахунок (Наказ МОЗ від 17.06.2021 р. № 1234).

Однак в умовах воєнного стану громадяни можуть самостійно звернутися до найближчого відділення Фонду соціального страхування України за місцем тимчасового перебування внаслідок евакуації, за місцем реєстрації тощо. Для цього треба мати паперовий ЛН або е-лікарняний; копії 1–4-ї, 11–16-ї сторінок паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, а також реєстраційного номера облікової картки платника податків. Довідка про взяття на облік як внутрішньо переміщеної особи в такому разі не вимагається.

Державна реєстрація шлюбу

На період воєнного стану державна реєстрація шлюбу проводиться з урахуванням таких особливостей:

1. Якщо один із наречених військовослужбовець/поліцейський/лікар, зареєструвати шлюб можна без його особистої присутності. Акт про укладення шлюбу може скласти безпосередній командир (керівник) військовослужбовця або поліцейського без особистої присутності наречених через відеозв'язок.

Такий акт надсилається командиром (керівником), яким його було складено, до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану для складення актового запису про шлюб у паперовій формі та внесення відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян;

2. Факт реєстрації шлюбу також може засвідчуватися актом, який складається керівником закладу охорони здоров'я, в якому перебувають або працюють один чи обоє наречених, та скріплюється печаткою (за наявності) цього закладу. Акт може складатися в присутності обох чи одного з наречених з використанням доступних засобів відеозв'язку з тим із них, хто відсутній, за участю двох свідків. Акт надсилається керівником закладу охорони здоров'я, яким було його складено, до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану для складення актового запису про шлюб у паперовій формі та внесення відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян;

3. Вимоги законодавства щодо проведення відділами державної реєстрації актів цивільного стану під час державної реєстрації актів цивільного стану перевірок відомостей Реєстру про акти цивільного стану не застосовуються у разі відсутності доступу до Реєстру (Постанова КМУ від 7 березня 2022 р. № 213).

Державна реєстрація смерті

В умовах воєнного стану застосовується принцип екстериторіальності, тобто реєстрацію смерті проводить будь-який орган ДРАЦС, незалежно від місця смерті чи проживання померлої особи. Із заявою про реєстрацію смерті до органу ДРАЦС можуть звернутись родичі померлого, представники органу опіки та піклування, працівники житлово-експлуатаційних організацій, адміністрації закладу охорони здоров'я, де настала смерть, а також інші особи. До такої заяви додається документ встановленої форми про смерть, виданий закладом охорони здоров'я чи судово-медичною установою або рішенням суду про оголошення особи померлою чи про встановлення факту смерті особи. У випадку настання смерті особи в районі ведення активних бойових дій чи на тимчасово окупованій території, де отримати медичне свідоцтво про смерть немає можливості, рекомендується скласти колективний акт про настання смерті та звернутися до

суду (за місцем знаходження заявника) про встановлення факту смерті (Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5).

Якщо родичі померлого мешкають в регіоні, де відсутня можливість звернення до відділів ДРАЦС (території, де державні органи не здійснюють повноваження через військові дії), вони можуть звернутися через адвоката, або представника, який буде діяти на основі нотаріально завіреної довіреності.

Реєстратор на підставі актового запису цивільного стану видає заявнику, котрий звернувся за реєстрацією смерті свідоцтво про державну реєстрацію смерті, яке є єдиним документом, що підтверджує факт реєстрації смерті, а також витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про смерть для отримання допомоги на поховання.

Видача довідки внутрішньо переміщеної особи (ВПО).

Внутрішньо переміщені особи можуть отримати послугу у відкритих ЦНАПах, що до війни надавали адміністративні послуги соціального характеру та в Центрах, де є працівник Управління соціального захисту населення або безпосередньо у відділі соцзахисту. Незабаром сервіс стане доступним у «Дії». Реєстрація ВПО у місцевих радах та ЦНАПі здійснюється через ПЗ «Соціальна громада».

Крім жителів Криму, Донеччини та Луганщини, наразі таку довідку можуть отримати жителі Чернігівської, Сумської, Харківської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Київської, Житомирської, Одеської, Волинської, Дніпропетровської областей та міста Києва.

З приводу отримання статусу внутрішньо переміщеної особи можна звернутися до:

- підрозділу з питань соціального захисту населення при державних адміністраціях;
- виконавчих комітетів сільських/селищних/міських рад;
- місцевих центрів надання адміністративних послуг («ЦНАПів»).

Довідка ВПО дозволить отримувати щомісячну адресну допомогу, переоформити соціальні виплати, пенсію, влаштувати дитину в садок/школу, отримати доступ до медичного обслуговування багато іншого.

Перелік необхідних документів:

- заява;
- документ, що посвідчує особу (паспорт/посвідка на проживання/свідоцтво про народження та ін.);
- документ, що підтверджує повноваження особи, як законного представника/родича малолітніх/недієздатних осіб, які не можуть виступати заявниками самостійно (довіреність, свідоцтво про народження, рішення суду про усиновлення/визнання особи недієздатною);
- докази, що підтверджують факт проживання на території, де є обставини для надання статусу ВПО (відмітка про реєстрацію місця проживання в паспорті, трудова книжка із зазначенням адреси працевлаштування, довідка із закладу освіти, свідоцтво про право власності на нерухоме майно, договір оренди житлового приміщення із зазначенням відповідної адреси, рішення суду про влаштування дитини в дитячий будинок, а також будь-які інші матеріали (фото, відео, листування, дані геолокацій), що можуть свідчити про проживання особи на такій території).

Орган соціального захисту населення вносить інформацію про ВПО до Єдиної інформаційної бази даних про ВПО.

Якщо переселенець звернувся за довідкою до місцевої ради або ЦНАПу чи органу соцзахисту, то саме їхній уповноважений співробітник має її видати.

Е-довідка ВПО може бути сформована завдяки Єдиній інформаційній базі даних про ВПО та порталу «Дія» і відображена в застосунку «Дія» (Постанова КМУ від 13 березня 2022 р. № 269)

Допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам

Допомога надається особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також території адміністративно-територіальної одиниці, де проводяться бойові дії та яка

визначена в Переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких платникам єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які перебувають на обліку на відповідній території, може надаватися допомога в рамках програми «є-Підтримка», затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 р. № 204.

З 1 серпня 2023 р. допомога призначається на шість місяців внутрішньо переміщеній особі, яка вперше звернулася за призначенням допомоги, та виплачується щомісяця внутрішньо переміщеній особі або уповноваженій особі на внутрішньо переміщену особу у випадку недієздатності отримувача або дитину (далі - уповноважена особа) у такому розмірі: 2000 грн допомоги для дорослого та 3000 грн – для дитини або людини з інвалідністю.

Допомога призначається на кожну внутрішньо переміщену особу (далі - отримувач), відомості про якого включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб.

Допомога призначається за повний місяць, у якому уповноважена особа звернулася за її наданням, незалежно від дати такого звернення.

З 1 листопада 2023 р. допомога призначається на шість місяців на сім'ю, яка вперше звернулася за призначенням допомоги, та виплачується щомісяця одному з членів сім'ї (далі - уповноважена особа) у такому розмірі: для осіб з інвалідністю та дітей - 3000 гривень; для інших осіб - 2000 гривень.

Допомога призначається на кожного члена сім'ї, відомості про якого включено до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб.

Допомога призначається за повний місяць, у якому уповноважена особа звернулася за її наданням, незалежно від дати такого звернення.

До складу сім'ї уповноваженої особи включаються (незалежно від наявності відомостей щодо включення їх до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб) чоловік, дружина, діти, прийомні діти, діти, які виховуються батьками-вихователями в дитячих будинках сімейного типу, усиновлені діти, діти, над якими встановлено опіку або піклування, а також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах

загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (зокрема у період між завершенням навчання в одному із зазначених закладів освіти і вступом до іншого закладу або в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем і продовженням навчання за іншим рівнем за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців) до досягнення 23 років і не мають власних сімей; діти з інвалідністю після досягнення ними 18-річного віку до визнання їх особами з інвалідністю з дитинства I та II групи; не перебувають в шлюбі повнолітні діти; визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи, які проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи та доглядає за нею; жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю і мають спільних дітей, та/або особи, які встановили у судовому порядку факт проживання однією сім'єю. Членом сім'ї може вважатися одинока особа, а також неповнолітня дитина, якщо така особа не входить до складу сім'ї.

Склад сім'ї уповноваженої особи визначається на дату звернення за призначенням допомоги.

До складу сім'ї уповноваженої особи не включаються:

особа, яка перебуває на повному державному утриманні;

особа, яка представляє інтереси дитини (переміщеної без супроводження законного представника) та перебуває з дитиною у сімейних, родинних відносинах (баба, дід, прабаба, прадід, повнолітні брат, сестра, тітка, дядько, вітчим, мачуха), але не є внутрішньо переміщеною особою, за наявності виданого службою у справах дітей за місцем звернення документа, що підтверджує такі відносини з дитиною;

особа, яку батьки або інші законні представники уповноважили супроводжувати дитину, що підтверджується письмовою заявою одного із законних представників, завіреною органом опіки та піклування;

особа, у сім'ю якої влаштовано дитину, яка залишилася без батьківського піклування (за наявності копії наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування);

особа, яка разом не проживає із отримувачем та не пов'язана з ним спільним побутом, що підтверджено документально, або перебуває за кордоном/зникла безвісти/депортована за межі України;

законний представник (для недієздатних або обмежено дієздатних осіб, а також дітей, яким призначено опікуна або піклувальника).

З 1 листопада 2023 р. для призначення допомоги уповноважена особа подає заяву про надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам за визначеною формою.

(Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 332 (в редакції постанови КМУ № 789 від 31.07.2023)).

Повідомлення про пошкоджене та знищене під час війни майно

Українці можуть подати повідомлення про пошкоджену/знищену власну нерухомість внаслідок війни, незалежно від місця проживання/перебування: самостійно через застосунок «Дія», якщо мають РНОКПП (ідентифікаційний код) з допомогою адміністратора ЦНАП або нотаріуса.

Для самостійного подання інформаційного повідомлення фізичній особі – громадянину України (крім його представника) необхідно: встановити мобільний додаток Порталу Дія (Дія) на електронному носії, критерії якого підтримують його використання, або створити особистий електронний кабінет користувача на Порталі Дія та пройти електронну ідентифікацію та автентифікацію, зокрема з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованих електронних підпису та печатки, а також інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановлювати особу; заповнити інформаційне повідомлення, яке формується засобами Порталу Дія.

Адміністратори ЦНАП та нотаріуси, до яких звернулися, щоб подати повідомлення, повинні в той же день встановити особу або повноваження її

представника; заповнити повідомлення через портал «Дія»; роздрукувати зареєстроване повідомлення за бажанням відвідувача.

Інформаційне повідомлення вважається отриманим у день подання і зберігається на порталі «Дія». Повідомлення про реєстрацію автоматично надійде через портал «Дія» (Постанова КМУ від 26 березня 2022 р. № 380 (в редакції Постанови КМУ від 13 червня 2023 р. № 624)).

Паспортні послуги

Паспортні послуги, що надаються під час війни:

- видача ID-картки, закордонного паспорту, посвідки на постійне та тимчасове проживання;
- вклеювання фотокартки (25, 45 років) до паспорта-книжечки;
- продовження строку дії закордонних паспортів до 5 років;
- внесення відомостей про дітей (вклеювання фотокартки до закордонного паспорта батьків/законного представника) (на період дії воєнного стану відповідно до Постанови КМУ від 28.02.2022 року № 170).

За отримання послуг можна звертатись до:

- підрозділу Державної міграційної служби (ДМС);
- Центру обслуговування «Паспортний сервіс»;
- Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП).

На сьогодні можна одночасно оформити ID-карту та закордонний паспорт:

- у разі оформлення ID-карти вперше в 14 років;
- у подальшому в разі втрати документів або їх обміну у зв'язку зі зміною персональних даних.

До вищевказаних органів можна звернутись і з приводу одночасного оформлення ID-карти та закордонного паспорта у разі оформлення ID-карти вперше в 14 років та в подальшому у разі втрати документів або їх обміну у зв'язку зі зміною персональних даних.

У разі оформлення в 14 років вперше сплачується лише послуга оформлення закордонного паспорта (Постанова КМУ від 28 лютого 2022 р. № 170).

10 червня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив Постанову № 678, якою ухвалив Порядок реалізації експериментального проекту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України, оформлення, обміну іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні, посвідки на постійне проживання під час їх перебування за межами України (назва Порядку із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 897 від 22.08.2023). Передбачено, що документи для оформлення ID-картки та закордонного паспорта громадянам України, які перебувають за межами нашої країни, приймає розміщений за кордоном відокремлений підрозділ (філія, представництво) державного підприємства, що належить до сфери управління ДМС та є адміністратором Єдиного державного демографічного реєстру (далі - відокремлений підрозділ). Перелік держав, у яких здійснюється діяльність відокремленого підрозділу, визначається ДМС за погодженням з МЗС.

28 жовтня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України», якою значно спростив порядок оформлення паспортних документів під час воєнного стану. Постанова передбачає такі зміни в порядку оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство:

– закордонні дипломатичні установи можуть оформлювати паспорти громадянина України для виїзду за кордону дитині на підставі звернення лише одного з батьків;

– надано можливість формувати е-паспорт громадянина України, е-паспорт громадянина України для виїзду за кордон особам, котрі не змогли

отримати раніше виготовлений документ через тимчасову окупацію території України або активні бойові дії;

– визначено механізм завершення оформлення паспортних документів, котрі були виготовлені, але не одержані через припинення роботи відповідних підрозділів ДМС у зв'язку з окупацією чи бойовими діями. В такому випадку завершити процедуру може інший територіальний підрозділ ДМС;

– передбачається можливість пересилки виготовлених паспортних документів для їх видачі громадянам від одного територіального підрозділу ДМС до іншого у межах України, а також до закордонних дипломатичних установ;

Крім того, цією Постановою розширюється коло свідків, котрі беруть участь у процедурі встановлення особи під час отримання паспорта після досягнення 18 років, та, у разі неможливості членам сім'ї бути присутніми особисто, передбачається здійснення цієї процедури у режимі відеоконференцзв'язку.

Адміністративні послуги для іноземців:

- набуття громадянства України (детальніше – <https://dmsu.gov.ua/poslugi/nabuttya-gromadyanstva-ukrajni.html>);

- документування іноземців та осіб без громадянства (детальніше – <https://dmsu.gov.ua/poslugi/dokumentuvannya-inozemcziv.html>).

Відповіді на часті питання на період воєнного стану щодо роботи і надання послуг органами та підрозділами ДМС України можна отримати за цим посиланням: <https://dmsu.gov.ua/faq/vidpovidi-na-chasti-pitannya-na-period-voenogo-stanu.html>.

Державна реєстрація/перереєстрація/зняття з обліку автомобіля

Порядок реєстрації транспортних засобів визначаються Постановою КМУ від 07 вересня 1998 року № 1388 «Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів,

марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів»

Державна реєстрація транспортних засобів проводиться територіальними органами з надання сервісних послуг МВС (далі – сервісні центри МВС) з метою здійснення контролю за відповідністю конструкції транспортних засобів установленим вимогам правил і нормативів, дотриманням законодавства, що визначає порядок сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), використанням транспортних засобів в умовах воєнного і надзвичайного стану, а також для ведення їх обліку та запобіганню вчиненню щодо них протиправних дій.

Державна реєстрація (перереєстрація), зняття з обліку транспортних засобів, крім транспортних засобів, що були в експлуатації за кордоном, може проводитися сервісними центрами МВС через державне підприємство, що належить до сфери управління ДМС, на підставі узгоджених між ними рішень у порядку, установленому МВС.

На період дії воєнного стану доступними є:

- реєстрація нового авто, придбаного в автосалоні;
- реєстрація авто, ввезеного з-за кордону;
- перереєстрація транспортного засобу при оформленні договору купівлі-продажу.

Ці послуги можна отримати в сервісних центрах МВС (Постанова КМУ від 04 березня 2022 р. № 190).

Розпорядження КМУ від 17 травня 2022 р. № 391-р передбачено можливість реєстрації, перереєстрації, зняття з обліку колісних транспортних засобів усіх категорій (а не лише нових) з видачею свідоцтва про реєстрацію та номерних знаків, зняття з обліку транспортного засобу з видачею облікової картки та номерних знаків для разових поїздок (для транспортних засобів, які відповідно до законодавства не підлягають огляду/експертному дослідженню, або на які подано підтвердні документи про його проведення, або якщо інформація про його проведення міститься в єдиній інформаційній системі МВС) через центри надання адміністративних послуг (ЦНАП).

Оформлення посвідчення водія

Зміни:

– водійське посвідчення, термін дії якого закінчився під час війни, є дійсним; строки тимчасових реєстраційних талонів тимчасового ввезення транспорту для особистого користування, термін дії яких закінчився під час війни, продовжуються на рік;

– медична довідка для оформлення посвідчення не потрібна.

Доступні послуги:

– заміна посвідчення водія для тих, хто має право виїзду за кордон або залучається до оборони;

– складання іспиту на категорії С і СЕ (першочергово для громадян, мобілізованих до ЗСУ та залучених до Територіальної оборони або правоохоронних органів);

видача дублікату свідоцтва про державну реєстрацію транспортного засобу. (Постанова КМУ від 4 березня 2022 р. № 190).

З 05 квітня 2022 року сервісні центри МВС відновили ще одну адміністративну послугу – замовлення індивідуальних номерних знаків.

Державна реєстрація нерухомості, бізнесу, громадських формувань

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 6 березня 2022 року № 209 в умовах воєнного стану та протягом одного місяця з дня його припинення або скасування державна реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, надання/отримання відомостей/інформації з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, у тому числі шляхом безпосереднього доступу до них (крім державної реєстрації, що відповідно до законодавства здійснюється в автоматичному режимі) проводиться /забезпечується виключно:

– державними реєстраторами юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, державними реєстраторами речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, що перебувають у трудових відносинах із суб'єктом державної реєстрації/суб'єктом державної реєстрації прав, місцезнаходженням якого є адміністративно-територіальна одиниця, що не належить до територій активних бойових дій (крім територій активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси) та тимчасово окупованих Російською Федерацією територій, включених до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, для яких не визначена дата завершення бойових дій або тимчасової окупації, та відповідають усім встановленим вимогам;

– державними та приватними виконавцями відповідно до повноважень, визначених законом, перелік яких письмово повідомляється Міністерством юстиції технічному адміністратору Державного реєстру прав;

– нотаріусами, включеними до затвердженого Міністерством юстиції переліку нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна (перелік нотаріусів).

Посадовим особам територіальних органів Міністерства юстиції, крім повноважень, визначених законом, також дозволяється:

у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень:

– державна реєстрація набуття обтяжень речових прав на нерухоме майно на підставі судового рішення;

– реєстрація судового рішення про заборону вчинення реєстраційних дій;

у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань:

– державна реєстрація на підставі судових рішень про заборону вчинення реєстраційних дій, про накладення арешту корпоративних прав.

Заявником у разі подання документів для державної реєстрації юридичної особи, яка належить до сфери управління центрального чи місцевого органу виконавчої влади або частка держави в статутному капіталі якої становить 100 відсотків, може бути уповноважена органом управління відповідними об'єктами державної власності/корпоративними правами особа.

За державну реєстрацію благодійних організацій, громадських об'єднань, що допомагають ЗСУ, адміністративний збір не справляється.

Сплата адміністративного збору може підтверджуватися е-копією та скрін-копією платіжки.

Якщо доступ до реєстрів/систем тимчасово відсутній, вимоги щодо обов'язкового використання їхніх відомостей не застосовуються.

Протягом воєнного стану з громадських формувань реєструються лише громадські об'єднання.

Справжність підписів на довіреностях та заповітах засвідчується без спеціальних бланків нотаріальних документів на білих аркушах паперу.

(Постанова КМУ від 06.03.2022 № 209 зі змінами)

Деякі питання ліцензування

Відповідно до Постанови КМУ «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» від 18 березня 2022 р. № 314 в період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі безоплатного подання до органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг декларації про провадження господарської діяльності (далі – декларація), що містить відомості згідно з додатком 1, без отримання дозвільних документів (документів дозвільного характеру, ліцензій або інших результатів надання публічних послуг), крім видів господарської діяльності за переліком згідно з додатком 2 до цієї постанови.

Органи ліцензування, дозвільні органи та суб'єкти надання публічних (електронних публічних) послуг формують та ведуть переліки поданих декларацій, у яких міститься інформація про суб'єкта господарювання (для

юридичної особи – організаційно-правова форма, повне і скорочене найменування (за наявності), для фізичної особи-підприємця – прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності); вид господарської діяльності/частина виду господарської діяльності, який провадиться на підставі поданої декларації; місце провадження діяльності (якщо провадження діяльності обмежується територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці).

Декларація може бути подана за вибором суб'єкта господарювання, незалежно від задекларованого (zareєстрованого) місцезнаходження (місця проживання), місця провадження господарської діяльності або місцезнаходження відповідного об'єкта:

– в електронній формі – через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, зокрема засобами мобільного додатку Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі – портал «Дія») (в разі подання декларації фізичною особою-підприємцем);

– у паперовій формі – через центр надання адміністративних послуг з подальшою передачею органам ліцензування, дозвільним органам та суб'єктам надання публічних (електронних публічних) послуг засобами порталу «Дія». Після внесення інформації до порталу «Дія» декларація повертається заявнику.

(Постанова КМУ від 10.03.2022 № 241).

2.10. Особливості здійснення нотаріальних дій в умовах воєнного стану

Загальні положення щодо вчинення нотаріальних дій в умовах воєнного стану

09 травня 2023 року Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану» (далі – Постанова № 469).

Постановою № 469 внесено зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (далі – Постанова № 164).

Постанова № 469 набирає чинності через п'ять днів з дня її опублікування – за даними офіційних ресурсів сайту Верховної ради України, Ліга-закон з **23 травня 2023 року** (опубліковано 18 травня 2023 року у виданні «Урядовий кур'єр» № 99 (7497), крім підпункту 2 пункту 3 затверджених нею змін, який набирає чинності через один місяць з дня її опублікування - з **19 червня 2023 року**).

Вчинення нотаріальних дій нотаріусами, робоче місце (контора) яких розташовано в межах тимчасово окупованих Російською Федерацією територій, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, для яких не визначена дата завершення тимчасової окупації, забороняється.

Зауважимо, що внаслідок змін щодо зазначених територій не діятимуть винятки, передбачені попередньою редакцією підпункту 15 пункту 1 Постанови № 164 та, відповідно, посвідчення довіреностей на право розпорядження коштами на рахунках у банках та небанківських фінансових установах, а також вчинення нотаріальних дій, які відповідно до законодавства можуть бути вчинені без використання спеціальних бланків нотаріальних документів, на зазначених територіях також заборонено.

Незавершені нотаріальні дії за зверненням особи, пов'язаної з державою-агресором, визначеної постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2022 р. № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» зупиняються. У разі звернення такої особи за вчиненням нотаріальної дії нотаріус відмовляє у її вчиненні.

Зазначені обмеження діють до набрання чинності законом щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором, та **не поширюються на звернення юридичних осіб, визначених абзацами шостим - дев'ятим підпункту 1 пункту 1 зазначеної постанови Кабінету Міністрів України, та на нотаріальні дії щодо:**

- засвідчення справжності підпису на заяві про вихід з громадянства Російської Федерації;
- видачі свідоцтва про право на спадщину;
- посвідчення заповіту військовополоненого;

Нотаріальне посвідчення довіреностей

Підпункт 3 пункту 1 Постанови № 164 викладено в новій редакції відповідно до якої: **виключено норми щодо посвідчення окремих видів довіреностей та засвідчення справжності підписів на окремих видах заяв без використання спеціальних бланків нотаріальних документів;**

- залишено незмінним порядок перевірки довіреності, яка була викладена без використання спеціальних бланків нотаріальних документів на білих аркушах паперу та посвідчено нотаріусом відповідно до законодавства, яке передбачало таке засвідчення, а саме: заінтересована особа звертається з копією такої довіреності (довіреності викладеної на білому аркуші паперу) до відповідного нотаріуса, який зобов'язаний протягом двох робочих днів видати довідку про підтвердження або спростування посвідчення ним такої довіреності.

Так, дійсність довіреності, нотаріально посвідченої відповідно до законодавства України, перевіряється нотаріусом за Єдиним реєстром довіреностей. За результатами перевірки дійсності довіреності (її дубліката) виготовляється витяг з Єдиного реєстру довіреностей, який додається до примірника правочину, що залишається у справах нотаріуса. У разі наявності сумнівів щодо обсягу повноважень уповноваженого представника нотаріус має право зробити запит до відповідної фізичної або юридичної особи, від імені якої діє представник.

В умовах воєнного стану довіреності, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління і розпорядження цінними паперами, корпоративними правами, та заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і

оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів, довіреностей через Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей, Спадковому реєстрі.

Начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого.

Посвідчені заповіти і довіреності реєструються командирами (начальниками) цих формувань (органів, установ) або іншою уповноваженою такими командирами (начальниками) особою під окремим порядковим номером у реєстрі для реєстрації заповітів і довіреностей, форма якого затверджується Міністерством юстиції. Номер, під яким зареєстровано заповіт чи довіреність, зазначається в посвідчувальному написі.

Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган (установа) протягом п'яти днів після отримання довіреностей і заповітів забезпечують їх передачу Міністерству юстиції або його територіальному органу.

Міністерство юстиції протягом двох робочих днів після отримання довіреності, заповіту забезпечує їх передачу територіальному органу Міністерства.

Територіальний орган Міністерства юстиції протягом двох робочих днів після отримання довіреності, заповіту забезпечує їх передачу нотаріусу/державній нотаріальній конторі.

Нотаріальні дії щодо цінного майна

Нотаріальне посвідчення договорів щодо відчуження, поділу (виділу) нерухомого майна, об'єкта незавершеного будівництва або майбутнього об'єкта нерухомості (далі - нерухоме майно), спадкових договорів, договорів іпотеки, про

заміну кредитора (відступлення прав вимоги) за кредитним договором та/або договором іпотеки, задоволення вимог іпотекодержателя, встановлення довірчої власності на нерухоме майно, визначення розміру часток у праві спільної власності, договорів поділу спільного майна подружжя (виділу з нього), позички, найму (оренди), лізингу будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) на строк не менш як три роки, відчуження цінних паперів, корпоративних прав, у тому числі договорів про внесення змін до таких договорів або їх розірвання (припинення), довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління і розпорядження цінними паперами, корпоративними правами, на право доступу до індивідуального банківського сейфа, засвідчення справжності підпису на актах приймання-передачі частки (частини частки) у статутному (складеному) капіталі (статутному фонді) юридичної особи, а також видача свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього з подружжя) на підставі їх спільної заяви, свідоцтв про придбання майна з прилюдних торгів (електронних аукціонів), у тому числі тих, що не відбулися (далі - нотаріальні дії щодо цінного майна), здійснюється виключно нотаріусами, включеними до затвердженого Міністерством юстиції переліку нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна (далі - перелік).

Виключено підпункт 17 пункту 1 Постанови № 164, а отже **СКАСОВАНО ЗАБОРОНУ** нотаріального посвідчення договору щодо відчуження нерухомого майна до закінчення **ОДНОГО МІСЯЦЯ** з дня державної реєстрації права власності відчужувача нерухомого майна, якщо таке право набуто відчужувачем під час дії в Україні воєнного стану на підставі договору або у зв'язку з передачею майна у власність юридичної особи як внесок (внесення майна до статутного (складеного) капіталу (статутного фонду), вступні, членські та цільові внески членів кооперативу тощо), або у зв'язку з виходом із складу засновників (учасників) юридичної особи.

Опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин, та встановлення над ним опіки

Війна в Україні уже призвела до непоправних втрат як серед військових Збройних Сил України, так само і серед мирних жителів. Важливим завданням

держави на сьогодні є захист прав та законних інтересів осіб, зниклих безвісти. Це рівною мірою стосується як особистих майнових, так само і особистих немайнових прав. Законодавець не залишився осторонь питань підсилення захисту інтересів осіб, зниклих безвісти в особливий період.

Правила визнання фізичної особи безвісно відсутньою містить стаття 43 ЦК, відповідно до частини першої якої фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

Правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, визначає Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» №2505, особливими обставинами для його цілей вважаються збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру. Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до **Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин** та вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи.

Територіальність вчинення нотаріальних дій (опису майна та встановлення над ним опіки)

– якщо таке майно належить фізичній особі, яка визнана безвісно відсутньою – нотаріальні дії вчиняються за **останнім місцем проживання такої особи;**

– якщо таке майно належить особі, зниклій безвісти за особливих обставин – нотаріальні дії вчиняються нотаріусом за **останнім місцем проживання такої особи АБО за місцезнаходженням нерухомого майна** чи основної його частини, а за відсутності нерухомого майна - за **місцезнаходженням основної частини рухомого майна.**

У разі знаходження майна за межами нотаріального округу нотаріус надсилає нотаріусу за місцезнаходженням майна доручення про опис такого майна.

Звертаємо увагу, що відповідно до зазначеної норми на підставі доручення нотаріуса опіка майна не встановлюється. Тобто за дорученням нотаріуса може проводитися лише опис майна.

Чинним законодавством не передбачено особливостей вчинення нотаріальних дій, що аналізуються, під час воєнного стану та щодо об'єктів нерухомого майна, що розташовані на тимчасово окупованій території України.

Підставою для опису майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або особи, зниклої безвісти за особливих обставин, та встановлення над майном такої особи опіки, є **заява про вчинення відповідної нотаріальної дії, що подається особисто або через представника особою, яка звертається за вчиненням нотаріальної дії.**

Нотаріус з'ясовує та перевіряє такі обставини:

- місце останнього проживання особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин;
- наявність відомостей про особу, зниклу безвісти за особливих обставин, в Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. На даний час законодавством не передбачено доступу нотаріусів до цього Реєстру, що унеможлиблює актуальну перевірку набуття особою статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин. Інформація з Реєстру безоплатно надається родичам осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у формі витягу (в паперовій або електронній формі). Нотаріус може перевірити витяг (за номером та кодом) на порталі МВС, де розміщено сервіс «Перевірка витягу з Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»
- наявність рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, що набрало законної сили (нотаріус в порядку загального доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень може перевірити наявність та відповідність змісту рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою у зазначеному реєстрі.);

- наявність в особи, що звернулася із заявою про опіку над майном, родинних чи інших відносин, які свідчать про інтерес заявника у встановленні такої опіки;
- наявність майна, його склад, місцезнаходження, належність особі, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин.

Опис майна проводиться за участю **не менше ніж двох свідків**, якими можуть бути особи з повною цивільною дієздатністю, за винятком: нотаріуса, що здійснює опис майна; посадової або службової особи органу опіки і піклування; особи, яка подала заяву про опіку над майном; членів сім'ї та близьких родичів особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин; осіб, які не можуть прочитати або підписати акт опису майна.

Про призначення опікуна над майном особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин, **нотаріус видає свідоцтво.**

Аналізуючи цивільно-правові норми, можна визначити дві підстави для припинення опіки над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин. По-перше – це скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою. По-друге, підставою припинення опіки над майном є по-ява особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Ця підстава поширюється на осіб, які набули статусу через внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин і щодо яких відсутнє рішення суду. Цивільне процесуальне законодавство не передбачає необхідності прийняття щодо цих випадків додаткових процесуальних рішень.

Набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин запускає в дію механізм захисту прав та інтересів такої особи. Для реалізації значної частини таких гарантій потребуватиметься рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою. Разом з тим законодавчо передбачуваною є норма про можливість встановлювати опіку на майном до ухвалення рішення суду, шляхом вчинення нотаріусом відповідної нотаріальної дії.

2.11. Тимчасовий притулок осіб, постраждалих від воєнних дій, на території інших держав

Кожен десятий українець з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну був вимушений шукати тимчасовий притулок у Європі через війну. Станом на початок червня 2022 року за інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців з 24.02.2022 р. 4 904 207 біженці з України зареєстровано в Європі, 3 206 642 біженців з України отримали тимчасовий захист або подібний статус у країнах Європи. Загалом, 7 363 623 особи перетнули український кордон з України з 24 лютого 2022 року, відповідно повернулись в Україну – 2 387 834.

Громадяни України мають право звернутись за міжнародним захистом у ЄС (отримати притулок). Окрім звичайних процедур з отримання статусу біженця чи додаткового захисту також передбачено механізм тимчасового захисту в ЄС.

Громадяни України, які виїхали в країни ЄС, мають право:

- перебувати в країні перебування на умовах безвізового режиму в межах 90 днів протягом 180-денного періоду; або
- подати заяву на тимчасовий захист; або
- подати заяву на отримання притулку.

4 березня 2022 року Рада ЄС визнала наявність обставин для надання тимчасового захисту особам, які постраждали від російської воєнної агресії в Україні та активувала дію Директиви від 20 липня 2001 р. № 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту в разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення їх наслідків на громадянами України».

Тимчасовий захист не означає отримання статусу біженця відповідно до змісту та вимог Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 р., але не виключає можливість отримати такий статус за власним бажанням.

Тимчасовий захист надається переміщеним особам, які є громадянами третіх країн, і особам без громадянства, яким довелося покинути свою країну чи регіон проживання і вони не можуть повернутися в безпечні і довготривалі умови через обставини, що панують у цій країні. До таких осіб належать:

- особи, які втекли з районів збройного конфлікту або епідемічного насильства;
- особи, яким загрожує серйозний ризик або які стали жертвами систематичних або узагальнених порушень людських прав.

За загальним правилом, тривалість тимчасового захисту становить 1 рік, і строк може бути автоматично подовжений кожні 6 місяців ще на 1 рік. Однак кожна країна-член ЄС може самостійно визначати тривалість надання такого тимчасового захисту. До прикладу, Республіка Польща визначила такий строк у 18 місяців, Республіка Чехія – 1 рік з моменту подачі заяви, Словацька Республіка – до 31.12.2022 для громадян України.

При отриманні тимчасового захисту в країні-члені ЄС збираються персональні дані щодо осіб, які знаходяться під таким захистом. Країни-учасниці можуть обмежувати тимчасово переміщених осіб у праві пересування між країнами для зниження ризиків з неправомірного отримання захисту та соціальної допомоги одночасно в різних країнах однією особою.

Права осіб, які користуються тимчасовим захистом:

- право на проживання на період тимчасового захисту (строк залежить від країни перебування);
- право на працю (за умови отримання тимчасового захисту особа може працевлаштовуватись одразу без утримання в 6 місяців, як це передбачено при отриманні статусу біженця);
- право на освіту (діти до 18 років мають право навчатись у закладах освіти на рівних умовах з громадянами країни перебування);
- право на житло (особам під тимчасовим захистом може бути надано житло в центрах або ж надано засоби для проживання);

- право на соціальне соціальне забезпечення (обсяг такого забезпечення залежить від країни перебування);
- право на медичне обслуговування (обсяг медичного обслуговування обмежується законодавством країни перебування та особливостями медичного страхування);
- право на відповідну інформацію про тимчасовий захист;
- право на отримання статусу біженця в майбутньому;
- право на повернення в країну громадянства в будь-який момент.

Обсяг та зміст вказаних прав залежить від країни перебування і визначається також у документах, які отримує особа, яка користується тимчасовим захистом.

Якщо члени родини отримали тимчасовий захист у різних країнах ЄС, то родина може возз'єднатись в будь-якій країні, в якій її члени отримали прихисток, у тому числі, враховуючи інтереси дітей. При воз'єднанні особа, яка змінила країну тимчасового захисту, позбавляється прав, визначених для цієї країни, та повинна легалізуватись у новій країні перебування.

Період тимчасового захисту в країні припиняється у таких випадках:

- припинення небезпечної ситуації, коли добровільне переміщення особи може бути здійснено в безпечних умовах;
- заміна тимчасового захисту іншою формою, в тому числі надання притулку (перехід особи на статус біженця);
- зміна підстави для перебування особи в країні (робоча віза, посвідка на тривале перебування тощо);
- зміна країни перебування з гуманітарних підстав та/або переселення.

Після закінчення строку тимчасового захисту, до осіб застосовується загальні правила міграційного законодавства країни перебування.

Притулок та статус біженця. Особи, що перебувають під тимчасовим захистом можуть подати заяву на *отримання притулку* (статус біженця). Механізми надання притулку (статусу біженця) в різних формах поширені у 144 країнах світу. Правила надання притулку (статусу біженця) визначаються

національним законодавством країни перебування на підставі Конвенції про статус біженців 1951 р. та Протоколу щодо статусу біженців 1967 р.

Критерії щодо відповідальності країн, на які мають зважати заявники, розподілені на декілька груп:

- родинні зв'язки: відповідальною є країна, в якій члени родини заявника перебувають на законних підставах, зокрема якщо заявником є неповнолітні особи;
- віза або дозвіл на перебування: відповідальною є країна, що видала візу або посвідку на проживання заявникові;
- нелегальний в'їзд або перебування: відповідальною є країна, кордон якої нелегально перетнула особа-заявник, яка прибула зі своєї країни, або країна, в якій особа-заявник нелегально проживала принаймні 5 місяців за умови неможливості встановлення місця перетину кордону;
- відмова від візи: відповідальною є країна, до якої прибула особа-заявник в межах безвізового режиму;
- вперше подана заява на отримання притулку: відповідальною є країна, в якій особа вперше подала заяву на отримання притулку.

У повторному поданні заяви в іншій країні особі може бути відмовлено. Розгляд заяви для отримання притулку (статусу біженця), як правило, становить 6 місяців. Вказаний строк може бути подовжений або скорочений. На час розгляду заяви особі-заявнику надається медична та фінансова допомога, однак така особа не має права на працевлаштування та вільне пересування до прийняття рішення та визначення її статусу.

У випадку, коли особа отримала тимчасовий захист, кожна країна в межах свого законодавства визначає можливість користування такою особою перевагами тимчасового захисту протягом строку розгляду заяви на отримання притулку.

Після завершення розгляду заяви, особи, які отримали притулок (статус біженця), можуть користуватись фактично ідентичним обсягом прав, що і громадяни країни, в якій вони отримали притулок (обмеження встановлюються

національним законодавством). Особи, які отримали притулок (статус біженця) втрачають такий статус у разі повернення в країну свого попереднього перебування.

Також громадяни України можуть перебувати на території країн ЄС без візи, але не більше 90 днів. Водночас враховується також і час перебування в ЄС протягом останніх 180 днів.

Перебування громадян України на території ЄС протягом строку *безвізового режиму (90 днів)* має такі особливості:

- громадяни України можуть вільно пересуватись країнами ЄС, а також виїжджати за межі ЄС та повертатись у межах дії правила «90 днів»;
- громадяни України не мають право на безкоштовний страховий поліс та повинні придбати його самостійно на період перебування в країні ЄС (до перетину кордону – в Україні, або після – в країні перебування);
- громадяни України не мають право на працевлаштування, безкоштовне навчання дітей тощо.

До завершення 90-денного періоду громадяни України повинні виїхати з ЄС або отримати дозвіл на подальше проживання у формі візи, дозволу на проживання, статусу біженця, візи толерантності. Віза толерантності має обмеження в пересуванні між країнами, однак надає можливість оформлення медичного страхового полісу на 1 рік дії візи; отримання фінансової допомоги в розмірі, передбаченому законодавством країни перебування; доступ до ринку праці та офіційне працевлаштування; навчання в державних закладах освіти.

Під час оформлення документів на легалізацію перебування в країні необхідно зважати на вимоги законодавства цієї країни, строки розгляду заяв на отримання одного із статусів та обмеження, що поширюються на такі статуси.

На офіційному сайті МЗС України розміщено інтерактивну мапу з особливостями в'їзду в країни світу, з метою допомоги громадянам України, які планують виїзд за кордон.

На офіційному сайті Європейської комісії розміщено інформацію для людей, які рятуються від війни в Україні.

2.12. Міжнародно-правовий захист прав та інтересів особи в умовах воєнного стану (О. Черняк)

У межах сучасного цивілізованого світу існує досить велика кількість міжнародних договорів, що спрямовані на захист прав та інтересів осіб не тільки в умовах мирного часу, але й збройного конфлікту. Водночас реалії російсько-української війни демонструють правову нездатність окремих із вказаних актів, що призводить до обмежених можливостей міжнародно-правового захисту прав особи в умовах воєнного стану.

Міжнародне гуманітарне право регулює декілька аспектів: відносини між державами в період конфлікту; відносини щодо правового режиму поранених, військовополонених, укладання угод про перемир'я, підписання мирних договорів; включають заборону на посягання на життя і фізичну недоторканність (вбивства, каліцтва, жорстоке поводження, тортури й катування, взяття заручників); посягання на людську гідність; засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, постановленого належним чином судом за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями; відносини щодо надання допомоги пораненим і хворим.

Основними міжнародно-правовими актами, що регулюють відносини між державами в період збройних конфліктів, є:

- Декларація 1856 р. про морську війну;
- Декларація 1868 р. про заборону використання вибухових і запальних куль;
- Декларація 1899 р. про незастосування куль, що легко розгортаються та сплющуються;
- Конвенція про закони і звичаї суходільної війни 1907 р.;
- Конвенція 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р.;
- Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях 1949 р.;
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.;
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі 1949 р.;

- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р.;
- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.;
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 р.

Необхідно констатувати, що вказані міжнародні акти визначають зобов'язання держав не тільки щодо особливостей ведення війни, а також визначають специфіку захисту осіб, які страждають від збройних конфліктів.

Міжнародне право прав людини є системою принципів і норм міжнародного права, які визначають обов'язки держав та інших суб'єктів із забезпечення і дотримання основних прав і свобод людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і під час збройних конфліктів та визначає механізми притягнення до відповідальності за порушення цих прав. Тому таке право застосовується як у мирний час, коли його норми діють у повному обсязі, так і під час збройних конфліктів, коли ці норми можуть бути обмежені й подекуди змінені нормами міжнародного гуманітарного права. До прикладу, дотримання процесуальних норм щодо обов'язку проведення розслідування кожного випадку смерті цивільної особи під час збройного конфлікту – це дія норм міжнародного права прав людини, але такі норми доповнюються нормами міжнародного гуманітарного права.

Обов'язок держави забезпечувати права людини залежить від того, чи перебуває така особа під її юрисдикцією. Це також стосується територій, що тимчасово не підконтрольні державі у зв'язку із актом агресії іншої держави.

Україна як одна з держав-засновниць ООН входить до всесвітньої системи захисту прав людини з 1945 р., а також бере участь у розробці міжнародно-правових актів з прав людини та в роботі контрольних і правозахисних органів ООН.

Строк перебування України в європейській системі захисту прав людини значно коротший і починається з листопада 1995 р., коли Україна стала членом

Ради Європи. Крім того, в січні 1992 р. Україна була офіційно визнана як одна з повноправних держав-учасниць ОБСЄ.

Одним із основних актів міжнародного права прав людини для громадян України є Європейська конвенція з прав людини 1950 року Ради Європи, яка є найстарішою в Європі організацією, що незалежна від ООН та ЄС, до складу якої входить 46 держав (до 2022 року до складу Ради Європи також входила російська федерація). У межах Ради Європи прийнято 220 договорів і конвенцій у сферах захисту прав людини, боротьби зі злочинністю, співробітництва з гуманітарних питань тощо. За основу під час розробки каталогу прав Європейської конвенції з прав людини було взято Загальну декларацію прав людини 1948 р. і закріплено тільки громадянські й політичні права.

Європейський суд з прав людини не є органом Ради Європи за її Статутом, але є важливою складовою судового механізм захисту прав людини.

В умовах участі держави в збройному конфлікті *окремі права особи можуть бути обмежені*. Комітетом з прав людини ООН вказується, що держава не може резервувати за собою право займатися рабством, здійснювати катування, піддавати людей жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, свавільно позбавляти людей життя, заарештовувати і затримувати людей у свавільному порядку, заперечувати свободу думки, совісті і релігії, вважати людину винною до тих пір, поки її вина не буде доведена судом, страчувати вагітних жінок або дітей, дозволяти пропаганду національної, расової або релігійної ненависті, заперечувати за людьми шлюбного віку право на вступ до шлюбу або заперечувати за меншинами право користуватися своєю власною культурою, сповідувати свою релігію або використовувати свою мову. І хоча застереження до певних положень ст. 14 можуть допускатися, загальне застереження до права на справедливий судовий розгляд буде неприйнятним.

Для встановлення обмежень прав людини повинні мати місце матеріальні та процедурні умови. Так, матеріальними умовами для встановлення обмежень є такі:

- виняткова загроза життю нації;
- принцип пропорційності;

- принцип недискримінації;
- неприпустимість відступу від певних основних прав людини;
- принцип обмеженої тривалості введеного надзвичайного стану;
- повага до інших зобов'язань за міжнародним правом.
- Процедурними умовами є:
 - офіційне оголошення надзвичайного стану;
 - повідомлення (наприклад, Генерального секретаря ООН або Генерального секретаря Ради Європи);
 - парламентський контроль.

За змістом Європейської конвенції про права людини більшість прав і свобод, що в ній закріплені, не є абсолютними. Це означає, що вони можуть бути обмеженими для забезпечення суспільного блага чи захисту прав інших осіб. Однак існує перелік прав, на які такі обмеження, навіть в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану не можуть поширюватись. До таких прав належать заборона катувань (ст. 3), заборона рабства (п. 1 ст. 4), заборона покарання без закону (п. 1 ст. 7), право не бути притягненим до суду або покараним двічі (п. 1 ст. 4 протоколу № 7).

Однак навіть за умови обмежень певних прав, встановлено окремі правила такого обмеження. Окремі обмеження витікають зі змісту самої статті Конвенції або в ній зазначені випадки, на які це конкретне право не поширюється (п. 2 ст. 2 (право на життя не є абсолютним), п.п. 2, 3 ст. 4 (заборона обов'язкової праці не поширюється на певні види робіт чи служби), ст. 5, ст. 6 (окрім п. 2, що закріплює принцип презумпції невинуватості, яка не підлягає обмеженню) тощо).

Також такі обмеження можуть прямо формулюватись у тексті конкретної норми (пункти 2 ст.ст. 8, 9, 10 та 11 Конвенції, п. 3 ст. 2 протоколу № 4). Такі обмеження повинні бути (1) «встановлені законом» або «здійснюватись згідно із законом» та (2) бути «необхідними у демократичному суспільстві» (3) задля захисту конкретних інтересів.

Крім того, ст. 17 Конвенції закріплює, що ніщо в Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає право вчиняти дії, направлені на скасування будь-яких прав і свобод за Конвенцією або на їх обмеження в більшому обсязі.

Ст. 15 Конвенції також визначає право держави відступити на певний час від своїх зобов'язань за надзвичайних обставин за таких умов:

(1) відступ може мати місце тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації;

(2) заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не виходять за межі, яких вимагає гострота становища;

(3) заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням Держави згідно з міжнародним правом.

До 2015 року (Україна стала першою державою) жодна держава не відступала від норм Конвенції у зв'язку з воєнними діями на своїй території, тому Європейським судом з прав людини не було визначено поняття війни, вкладаючи в це поняття зміст п. 1 ст. 15 Конвенції «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації».

Для того, щоб захистити свої права за допомогою міжнародно-правових механізмів, особі необхідно звернутись до відповідного судового чи іншого органу та пройти процедуру, встановлену його установчими документами. Перед зверненням до таких інституцій повинна вичерпати всі національні засоби захисту права. Так, Комітет з прав людини ООН приймає заяви від осіб, які в момент порушення підпадали під юрисдикцію держави-учасниці Пакту про громадянські та політичні права 1966 р. Такими особами є громадянами України або іноземні громадяни чи особи без громадянства, що перебували на території України чи поза її межами, але підпадали під її юрисдикцію. Підставою для звернення до Європейського суду з прав людини є порушення прав та свобод з боку публічної влади, тобто дії чи бездіяльність державних органів. Суд може розглядати тільки скарги стосовно прав і свобод, гарантованих самою Конвенцією та протоколами №№ 1, 4, 6 і 7. На сайті Міністерства юстиції України розміщено порядок звернення до Європейського суду з прав людини.

Однак важливо розуміти, що в умовах повномасштабного вторгнення росії права громадян України, що підпадають під дію Європейської конвенції з прав людини, можуть бути порушені самою російською федерацією, а не Україною, і

тому відповідні скарги мали би надсилатись щодо відповідальності країни-агресора. Однак 16 березня 2022 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв рішення виключити російську федерацію із Ради Європи на підставі акту агресії, незаконного застосування сили проти України, порушення прав людини на території України, що порушує ст. 3 Статуту Ради Європи щодо поваги до прав людини, поваги встановлення верховенства права тощо. Відповідно виключення росії з Ради Європи має наслідки для застосування ЄКПЛ, оскільки за ст. 58 Європейської конвенції з прав людини держава-учасниця Конвенції, що припиняє бути учасницею Ради Європи, припиняє бути стороною ЄКПЛ на тих же умовах. Відповідно Європейський суд з прав людини в резолюції від 22 березня 2022 року вказав, що Європейська конвенція з прав людини припиняє дію для росії з 16 вересня 2022 року. До 16 березня росія зобов'язана забезпечити права і свободи за Конвенцією. Тому російська федерація відповідальна за порушення положень Конвенції, що можуть мати місце до 16 вересня 2022 року, відповідно подати скаргу щодо таких порушень громадяни України зможуть і після цієї дати, якщо відповідна подія мала місце до 16.09.2022 року.

РОЗДІЛ 3
ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ЗАХИСТ ПРАВ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В
ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Захист прав військовослужбовців Збройних сил України

3.1.1. Поняття правового статусу військовослужбовців

Діяльність військовослужбовців пов'язана із несенням військової служби – «державної служби особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). У зв'язку з цією обставиною військовослужбовці мають спеціальний правовий статус, що позначає їх спеціальну правосуб'єктність, спеціальні права та обов'язки. Спеціальний правовий статус вказує на особливе становище військовослужбовців як суб'єктів права, зумовлене особливостями військової служби.

Спеціальний правовий статус військовослужбовців виявляється у таких моментах: 1) виникає з моменту зарахування фізичних осіб на військову службу; 2) припиняється з моменту відрахування фізичних осіб із військової служби; 3) військовослужбовці мають усі права та свободи людини й громадянина, а також гарантії цих прав і свобод з урахуванням особливого характеру військової служби; 4) вони закріплені в Конституції України та законах України, а також в актах військового законодавства; 5) межі поведінки військовослужбовця закріплено в актах військового законодавства; 6) зміна правового статусу залежить від законодавства та конкретних життєвих обставин, зокрема стану здоров'я, сімейного стану, віку, статті тощо; 7) в актах військового законодавства визначено як додатковий обсяг прав та обов'язків, так і його обмеження для військовослужбовців; 8) військовослужбовці мають право на

застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зберігання, носіння, використання зброї, бойової та спеціальної техніки; 9) у них є право на обґрунтований професійний ризик; 10) спеціальний правовий статус військовослужбовців виявляється в межах майнових або особистих немайнових відносин.

Яких осіб можна зарахувати до категорії військовослужбовців?

У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначено поняття категорії «військовослужбовці» як осіб, які проходять військову службу (ч. 9 ст. 1). У цьому випадку очевидно, що законодавець пов'язує військовослужбовців із проходженням військової служби.

Військова служба є діяльністю, що передбачена для виконання завдань і функцій держави. Саме тому військова служба є державною службою (ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Водночас вона має особливий характер, що дозволяє її виокремити серед інших видів державної служби.

Насамперед слід вказати на особливу мету військової служби – це не будь-які завдання і функції держави, а «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості» (у ст. 17 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Військову службу здійснюють не будь-які особи, а саме військовослужбовці, для яких вона є професійною діяльністю. Вони проходять її з метою здобуття військово-облікової спеціальності, за винятком осіб офіцерського складу (ч. ч. 6, 7 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Законодавець визначає вимоги до осіб, які проходять військову службу, що залежать від їх громадянства, віку, статі, стану здоров'я.

Проходити військову службу в добровільному порядку (за контрактом) або за призовом можуть лише громадяни України. У 2015 році можливість проходити військову службу в Україні було надано іноземцям та особам без громадянства, але в добровільному порядку (за контрактом) і лише на посадах,

що їх можуть заміщувати військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу ЗСУ (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Конституція України гарантує рівність конституційних прав і свобод усіх громадян, зокрема заборону щодо будь-яких обмежень за ознаками статі – рівність прав жінки і чоловіка (ст. 24). Така рівноправність стосується права жінки та чоловіка проходити військову службу в добровільному порядку (за контрактом). Однак на строкову військову службу в обов'язковому порядку призивають лише чоловіків (ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Йдеться про те, що *жінки і чоловіки рівноправні лише щодо проходження військової служби в добровільному порядку (за контрактом), але права на проходження строкової військової служби жінки не мають.*

Можливість проходження військової служби також *залежить від віку особи*. Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначено поняття категорії «військовослужбовці», обов'язок проходити строкову військову службу та право на проходження військової служби за контрактом (мають особи, яким виповнилося 18 років) (ч. 1 ст. 15, ст. 20). Виняток із цього загального правила встановлено для осіб, яких зараховують на військову службу (навчання), зокрема курсантів вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Курсантом цих навчальних закладів можуть бути особи з повною загальною середньою освітою віком від 17 років, у тому числі ті, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби (п. 4 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Слід зазначити, що законодавець встановлює граничний вік перебування на військовій службі (ст. ст. 22–23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Окрім зазначених вимог, *для іноземців та осіб без громадянства, які хочуть, щоб їх прийняли на військову службу, передбачено додаткову вимогу –*

два місяці випробувального терміну (ч. 1 ст. 21–2 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу»).

Проходження військової служби є військовим обов’язком. Водночас *військовий обов’язок є ширшим поняттям, ніж «військова служба»,* оскільки охоплює й інші засоби для забезпечення захисту, незалежності та територіальної цілісності України (підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, виконання військового обов’язку в запасі, проходження служби у військовому резерві, дотримання правил військового обліку) (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу»). Зважаючи на це, до категорії військовослужбовців не зараховують військовозобов’язаних, які перебувають у запасі, та резервістів, які проходять службу у військовому резерві (ст. ст. 26–2, 28 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу»). Цих осіб вважають такими, які виконують військовий обов’язок: військовозобов’язаними в запасі – під час проходження зборів; резервістами під час виконання ними обов’язків служби у військовому резерві (ч. 2 ст. 29 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу»).

Медичний огляд і придатність за станом здоров’я до військової служби призовників і військовослужбовців визначає військово-лікарська експертиза, для проведення якої створюють військово-лікарські комісії (ст. ст. 1–2 Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних силах України).

3.1.2. Порядок мобілізації та підстави звільнення від мобілізації

Відповідно до абз. 4 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-XII від 21.10.1993 р., мобілізація – це комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати

воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Порядок проведення мобілізації

Рішення про проведення відкритої мобілізації повинно бути негайно оголошене через засоби масової інформації (ч. 6 ст. 4 Закону). Рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться до органів державної влади, інших державних органів, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій закритими каналами оповіщення в порядку, який визначається Президентом України (ч. 7 ст. 4 Закону).

Загальне керівництво у сфері мобілізаційної підготовки і мобілізації держави здійснюється Президентом України; організаційне керівництво мобілізаційною підготовкою і мобілізацією в Україні – Кабінетом Міністрів України; координація діяльності органів виконавчої влади з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється Радою національної безпеки і оборони України.

Безпосереднє керівництво щодо реалізації заходів з мобілізаційної підготовки і мобілізації здійснюється в центральних органах виконавчої влади, інших державних органах їх керівниками, а в Збройних силах України, інших військових формуваннях – центральними органами управління відповідних військових формувань.

Організація безпосередньої реалізації заходів з мобілізаційної підготовки та мобілізації на відповідній території чи сприяння їх виконанню здійснюється Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами сільських, селищних, міських рад (ч. 9 ст. 4 Закону).

Призов громадян на військову службу під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, здійснюють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки за сприяння місцевих органів виконавчої влади або командири військових частин

(військовозобов'язаних, резервістів Служби безпеки України – Центральне управління або регіональні органи Служби безпеки України; військовозобов'язаних, резервістів Служби зовнішньої розвідки України – відповідний підрозділ Служби зовнішньої розвідки України, військовозобов'язаних Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – відповідні органи управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту) (абз. 1 ч. 5 ст. 22 Закону).

03 березня 2022 року Законом України був затверджений Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», відповідно до якого загальна мобілізація проводиться протягом 90 днів з дня її оголошення (з 24 лютого 2022 року).

Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначені чотири хвили мобілізації:

Під час першої хвили мобілізації до лав ЗСУ призвали оперативних резервістів, колишніх військовослужбовців та ветеранів АТО та ООС;

З 15 березня триває мобілізація військовозобов'язаних громадян другої черги. Передбачалось, що вона триватиме до 24 травня. Однак 22 травня 2022 року Верховна Рада України **продовжила загальну мобілізацію в Україні на 90 днів – до 23 серпня, а згодом, 15 серпня – до 21 листопада 2022 року.**

На сьогодні згідно із Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації» від 27.07.2023 р. № 3276-IX строк проведення загальної мобілізації продовжується з 18 серпня 2023 р. на 90 діб, тобто до 16 листопада 2023 року.

Під час другої хвили призивають резервістів, які не потрапили до першої хвили мобілізації та військовослужбовців, які проходили строкову службу до 2014 року або служили за контрактом;

Третя хвиля мобілізації передбачає призов офіцерів запасу та військовозобов'язаних, які закінчили військові кафедри вузів.

I, нарешті, під час четвертої хвилі мобілізації призову підлягатимуть усі громадяни, які не мають обмежень за віком і станом здоров'я.

Громадяни віком від 18 до 60 років зобов'язані:

– з'являтися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом Служби зовнішньої розвідки України) у строки, зазначені в отриманих ними документах, або у строки, визначені командирами військових частин для взяття на військовий облік військовозобов'язаних чи резервістів, визначення їх призначення на особливий період;

– надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним силам України, іншим військовим формуванням, Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту з наступним відшкодуванням державою їхньої вартості в порядку, встановленому законом (частина перша статті 22 Законом).

Громадяни, які перебувають у запасі й не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути відповідно до Закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер.

Під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки), або у строки, визначені командирами військових частин (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом керівників органів, у яких вони перебувають на військовому обліку, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом керівників відповідних підрозділів Служби зовнішньої розвідки

України, військовозобов'язані Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – за викликом керівників відповідних органів управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту) (ч. 3 ст. 22 Закону).

Законодавством передбачається можливість звільнення від мобілізації окремих категорій громадян.

Насамперед, не підлягають призову під час мобілізації військовозобов'язані:

– заброньовані на період мобілізації та воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами та організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– визнані в установленому порядку особами з інвалідністю або відповідно до висновку військово-лікарської комісії тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я на строк до шести місяців (з подальшим проходженням військово-лікарської комісії);

– жінки та чоловіки, на утриманні яких перебувають троє та більше дітей віком до 18 років;

жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років;

– жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину з інвалідністю віком до 18 років;

– жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину, хвору на тяжкі пренатальні ураження нервової системи, важкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічне, онкогематологічне захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкий діагноз, гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитину, яка отримала тяжку травму, вимагає трансплантації органу, паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією установи охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним

органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якою не встановлено інвалідність;

– жінки та чоловіки, на утриманні яких знаходиться повнолітня дитина, яка є особою з інвалідністю I або II групи;

– усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18 років;

– зайняті постійним доглядом за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також батьками своїми або дружини (чоловіка), які за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребують постійного догляду;

– які мають дружину (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю та/або одного із своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю I чи II групи за умови, що такі особи з інвалідністю не мають інших працездатних осіб, зобов'язаних відповідно до закону їх утримувати;

– опікуни особи з інвалідністю, визнаною судом недеєздатною; особи, зайняті постійним доглядом за особою з інвалідністю I групи; особи, зайняті постійним доглядом за особою з інвалідністю II групи або за особою, яка за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребує постійного догляду в разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;

– жінки та чоловіки, які мають неповнолітню дитину (дітей) та чоловіка (дружину), що проходить військову службу по одному з видів військової служби, визначених частиною шостою статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»;

– народні депутати України; депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

– працівники органів військового управління (органів управління), військових частин (підрозділів), підприємств, установ та організацій Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Державної служби

спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Державної виконавчої служби України, Управління державної охорони України;

– інші військовозобов'язані чи окремі категорії громадян у передбачених законом випадках.

Водночас особи з інвалідністю (а також особи, зазначені в абзацах четвертому – дванадцятому частини першої ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»), у зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їхньою згодою та лише за місцем проживання.

Призову на військову службу під час мобілізації на особливий період не підлягають також:

– здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти;

– наукові і науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ та організацій, які мають вчене звання та/або науковий ступінь, і педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти, закладів загальної середньої освіти, за умови, що вони працюють відповідно в закладах вищої чи фахової передвищої освіти, наукових установах та організаціях, закладах професійної (професійно-технічної) чи загальної середньої освіти за основним місцем роботи не менш як на 0,75 ставки.

Крім того, не підлягають призову жінки та чоловіки, чий близькі родичі (чоловік, дружина, син, дочка, батько, мати, дід, баба чи рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули чи зникли безвісти під час проведення антитерористичної операції з числа:

– військовослужбовців або працівників утворених відповідно до законів України військових формувань, що захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, загиблих або зниклих безвісти за безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення;

– працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та загинули або зникли безвісти під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо у районах та у період її проведення;

– осіб, які загинули або зникли безвісти за безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення у складі добровольчих формувань, створених або самоорганізованих для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови, що надалі такі добровольчі формування були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

– осіб, які загинули або зникли безвісти за безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань, створених або самоорганізованих для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але надалі такі добровольчі формування не були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, та виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії з утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами;

– жінки та чоловіки, чії близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, дід, баба або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та

Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану.

(абз. 4-9 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»).

Такі особи в зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їхньою згодою.

Окрім того, з метою забезпечення функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій в особливий період в мирний та у воєнний час здійснюється бронювання військовозобов'язаних, які перебувають у запасі. Так, відповідно до ст. 25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» бронюванню підлягають військовозобов'язані, які працюють:

1) в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, у разі якщо це необхідно для забезпечення функціонування зазначених органів;

2) на підприємствах, в установах і організаціях, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), у разі якщо це необхідно для виконання встановлених мобілізаційних завдань (замовлень);

3) на підприємствах, в установах і організаціях, які здійснюють виробництво товарів, виконання робіт і надання послуг, необхідних для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань;

4) на підприємствах, в установах і організаціях, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. Критерії та порядок, за якими здійснюється визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Порядок та організація бронювання, переліки посад і професій військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню на період мобілізації та на воєнний час, визначаються Законом, актами Президента України та Кабінету

Міністрів України. Під час дії воєнного стану бронювання військовозобов'язаних може також здійснюватися за списком військовозобов'язаних, поданим у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку відповідним органом державної влади, іншим державним органом, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою, організацією.

3.1.3. Особливості цивільно-правового захисту особистих немайнових прав військовослужбовців

3.1.3.1. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців на особисту свободу та недоторканність

Військовослужбовці як фізичні особи відповідно до законодавства (ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., ст. 29 Конституції України, ст. 289 ЦК України, ст. 7 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та ін.) мають право на особисту свободу та право на особисту недоторканність, тому вони є носіями таких благ, як особиста свобода та недоторканність. Це означає, що *військовослужбовці повинні мати три правоможності*: 1) можливість здійснювати ці права; 2) вимагати від усіх та кожного не порушувати ці права; 3) вимагати правового захисту в разі порушення цих прав або здійснити їх самозахист.

Насамперед, слід зазначити, що військовослужбовці вільні у виборі сфери своєї особистої свободи щодо фізичної (тілесної), психічної, моральної недоторканності. Окрім цього, в Конституції України *заборонено обмеження права на свободу та особисту недоторканність людини навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану* (ч. 2 ст. 64). Щодо військовослужбовців *допустимим є обмеження зазначених прав для підтримки правопорядку, захисту прав і свобод людини і громадянина, зовнішньої та внутрішньої безпеки держави й суспільства тощо*.

Право військовослужбовця на свободу пересування

Військовослужбовці можуть здійснювати право на особисту свободу шляхом *вибору місця свого перебування та вільного пересування*.

Відповідно до ст. 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування. Закріплено також *гарантії внутрішнього, зовнішнього переміщення та свободу повернення в Україну*.

Розглянемо, насамперед, *окремі обмеження для військовослужбовців щодо здійснення права на свободу пересування по території України (внутрішнє переміщення)*.

Слід зазначити, що на сьогодні не має нормативно-правового акта, де б містилася загальна норма про підстави та порядок обмеження всіх військовослужбовців у праві на пересування. Водночас у правових актах, що регулюють проходження служби в окремих військових формуваннях, такі норми закріплено та вони є чинними.

Наприклад, пересування військовослужбовців Державної прикордонної служби України здійснюється відповідно до Порядку виїзду військовослужбовців Державної прикордонної служби України в особистих справах за межі гарнізонів, ділянок відповідальності, де дислоковано орган, навчальний заклад, науково-дослідну установу, підрозділ (спеціального призначення) Державної прикордонної служби України. Згідно з цим документом виїзд військовослужбовців в особистих справах за межі гарнізонів, ділянок відповідальності відбувається за таким порядком:

1) у межах відповідної області – без подання керівнику письмового рапорту, а лише на підставі усної доповіді;

2) за межі відповідної області – на підставі рапорту з резолюцією керівника про дозвіл на виїзд; у випадку термінового виїзду через сімейні обставини або з інших поважних причин, якщо неможливо подати рапорт, – на підставі усного дозволу керівника;

3) виїзд за межі відповідної області до місця постійного проживання – на підставі рапорту;

4) виїзд до тимчасово окупованої (неконтрольованої) території України – на підставі рапорту військовослужбовця; передбачено обов'язкове

інформування посадових осіб режимно-секретного органу та підрозділів внутрішньої і власної безпеки в разі виїзду осіб, які мають допуск та доступ до державної таємниці.

Подібні правила переміщення військовослужбовців передбачено у Статуті внутрішньої служби Збройних сил України.

Військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, мають право: 1) вільно переміщатися по території військової частини та в межах гарнізону; 2) виїзду за межі гарнізону лише з дозволу командира військової частини. Водночас надання такого дозволу залежить від умови – одночасної відсутності не більше 30 відсотків загальної кількості військовослужбовців певної категорії (ст. ст. 216, 221 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України).

Військовослужбовці, які проходять строкову військову службу мають право: 1) переміщатися по території військової частини лише у вільний від занять та робіт час; 2) переміщатися в межах гарнізону під час звільнення; 3) виїзд за межі гарнізону лише за дозволом командира військової частини в разі відбуття у відпустку або відрядження (ст. 216 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України).

Певні особливості права на пересування можна виокремити щодо курсантів військово-навчальних закладів. Курсанти мають право: 1) переміщатися по території військово-навчального закладу лише у вільний від занять та робіт час; 2) переміщатися за межі військово-навчального закладу: курсанти першого та другого курсу – під час звільнення; курсанти старших курсів – після закінчення навчальних занять і обов'язкових годин самостійної роботи, визначених розпорядком дня, лише за рішенням командирів (начальників) військово-навчального закладу; 3) виїзд за межі гарнізону лише з дозволу командира військової частини в разі відбуття у відпустку або відрядження (ст. ст. 216, 222 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України; ч. 4 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України). Отже, порядок переміщення

курсантів військово-навчальних закладів подібний до порядку, встановленого для переміщення військовослужбовців строкової служби, окрім курсантів старших курсів у разі переміщення за межі військово-навчального закладу.

Низку обмежень передбачено для військовослужбовців щодо їхнього права на виїзд за межі України (*зовнішнє переміщення*). Відповідно до ст. 11 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» та ч. 3 ст. 7 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» військовослужбовці мають право на виїзд за кордон з України на загальних підставах (на запрошення, лікування, з метою туризму, відпочинку, заняття спортом, навчання, релігійне паломництва, у сімейних справах).

Водночас громадян України може бути тимчасово обмежено (ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»).

Окремо слід розглянути обмеження у праві на виїзд за кордон з України на підставі обізнаності з відомостями, що становлять державну таємницю. Таке обмеження встановлено з метою забезпечення збереження державної таємниці. Основною вимогою для такого обмеження є намір виїзду громадянина, який мав доступ до державної таємниці, на постійне місце проживання до іноземної держави. Водночас таке обмеження діє до моменту розсекречення інформації, що становила державну таємницю, однак не більш як на п'ять років з моменту припинення діяльності, пов'язаної з державною таємницею (ч. 29 Закону України «Про державну таємницю»).

Зважаючи на це, можна стверджувати, що для того, *щоб діяло для військовослужбовців таке обмеження у виїзді за кордон, вони повинні бути звільнені з військової служби (перебувати в запасі)*. Це зумовлено тією обставиною, що обмеження у виїзді за кордон на цій підставі діє лише щодо виїзду громадянина на постійне місце проживання. Відповідно військовослужбовець може виїздити за кордон лише для тимчасового проживання, а постійним місцем проживання завжди повинна бути держава

Україна. Беручи до уваги це, обмеження у виїзді за кордон для військовослужбовців не діє.

Виїзд військовослужбовця за кордон з України може бути обмежено рішенням командира (начальника) у випадках, передбачених законом. Водночас виїзд військовослужбовця за межі гарнізону та за кордон з України завжди обтяжено необхідністю одержання дозволу від командира (начальника). Саме тому виїзд військовослужбовця за кордон з України можливий лише в разі відбуття у відпустку або відрядження.

Право військовослужбовця на вибір місця проживання.

Конституція України гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, вільний *вибір місця проживання* (ст. 33). Право на місце проживання фізичної особи також закріплено у ст. 310 ЦК України. Таке право включає дві правоможності фізичної особи: 1) право на вільний вибір місця проживання; 2) право на зміну місця проживання. Однак законодавець допускає обмеження у праві фізичної особи на місце проживання. Такі обмеження передбачено для військовослужбовців.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 ЦК України, місцем проживання є місце, де фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом таким місцем можуть бути житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті (ч. 1 ст. 29 ЦК України). Обов'язок забезпечити таку категорію військовослужбовців жилими приміщеннями покладається на державу (ч. 1 п. 1 ст. 12 Закону про України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей»). Місце проживання військовослужбовців залежить від місця розташування військової частини, де вони проходять військову службу.

Військовослужбовці, які проходять строкову військову службу та військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, в тому числі курсанти військових навчальних закладів,

розміщуються в казармах (на кораблях) (ч. 2 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей»; п. 131 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України). Для військовослужбовців-жінок встановлено інше місце проживання – їх розміщують в окремих службових жилих приміщеннях (п. 131 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України).

Особливий порядок розміщення передбачено для окремої категорії курсантів військових навчальних закладів: 1) курсанти третього і наступних курсів, слухачі та курсанти із числа військовослужбовців військової служби за контрактом (незалежно від курсу) – в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України); 2) курсанти, які мають сім'ї, – у сімейних гуртожитках, а якщо їх немає або з дозволу начальника вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу – у жилих приміщеннях за межами навчального закладу (ч. 6 п. 1 ст. 12 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей»; ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України); 3) курсанти-жінки незалежно від курсу навчання – в окремих гуртожитках (спальних приміщеннях) (ч. 3 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України).

Отже, військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, мають право вільно обирати місце проживання та його зміну, однак такий вибір залежить від місця проходження військової служби. У праві на вибір місця проживання та його зміну повністю обмежені військовослужбовці, які проходять строкову військову службу або є курсантами вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів чоловічої статі. Обмеження встановлено у праві на місце проживання курсантів третього та старших курсів навчання, а також курсантів із числа

військовослужбовців військової служби за контрактом (незалежно від курсу), що визначає обов'язок проживання лише в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Курсанти третього та старших курсів прирівнюються до тих осіб, які вже пройшли строкову військову службу (в разі їх звільнення). Зважаючи на це, на них поширюються не всі обов'язки військовослужбовців, які проходять строкову військову службу (на відміну від курсантів першого та другого курсів). Курсанти з числа військовослужбовців військової служби за контрактом несуть військову службу за контрактом на посаді курсанта, тобто вони є, насамперед, військовослужбовцями за контрактом. Таким військовослужбовцям держава виплачує грошове забезпечення, тоді як звичайні курсанти його не одержують.

Це також дозволяє зробити висновок про те, що місце проживання військовослужбовців-жінок дещо по-іншому треба визначати порівняно з місцем проживання військовослужбовців-чоловіків. Якщо жінки проходять військову службу за контрактом, то їх розміщують в окремих службових жилих приміщеннях, якщо ж жінки проходять військову службу на посаді курсанта – то в окремих гуртожитках (спальних приміщеннях).

Конституція України є гарантом *рівності чоловіків і жінок у політичній, соціальній, економічній та культурній сферах* (ч. 2 ст. 24). Водночас Основний закон наголошує на тому, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками статі (ч. 1 ст. 24).

Для досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства 08.09.2005 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV. Відповідно до цього Закону гендерна рівність означає рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості щодо його виконання, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (ст. 1).

В Україні з 2017 р. було розширено перелік військових посад для жінок, тому жінки вже офіційно можуть бути танкістами, снайперами та стрільцями

(зміни до Наказу Міністерства оборони України № 337 «Про затвердження тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців»). Сьогодні всі бойові посади в ЗСУ можна комплектувати незалежно від статі.

Держава Україна гарантує *недоторканність військовослужбовця у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»* (ст. 7): вона забезпечується *забороною щодо арешту військовослужбовця без судового рішення* (ст. 7 цього Закону).

Особливість застосування зазначені санкції до військовослужбовців полягає у такому: 1) її застосовують у разі скоєння адміністративного правопорушення (ст. ст. 24, 32¹ КУпАП) або кримінального злочину (ст. 60 КК України; ст. 14 Кримінально-виконавчого кодексу України); 2) військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті (ст. 60 КК України); 3) до військовослужбовців-жінок арешт з утриманням на гауптвахті не доцільно застосовувати (ч. 2 ст. 32¹ КУпАП, ч. 2 розділу II Інструкції про порядок і умови утримання військовослужбовців, заарештованих в адміністративному порядку).

Найбільш поширеними випадками використання фізичної недоторканності військовослужбовцями є випадки, коли вони є *донорами крові та її компонентів*. Як правило, донори-військовослужбовці користуються загальними пільгами донорів (статті 9 і 10 Закону України «Про донорство крові та її компонентів»), а також спеціальними пільгами, пов'язаними із проходженням ними військової служби, зокрема: в день медичного обстеження звільняються від несення нарядів, вахт та інших форм служби; військовослужбовцям строкової служби та курсантам надається додатковий день відпочинку; військовослужбовцям строкової служби та курсантам, які протягом року безоплатно здали кров у кількості двох разів надається право на одержання грошової надбавки у розмірі 25 відсотків до призначеного їм грошового забезпечення (ст. 11 цього Закону).

Військовослужбовці можуть використовувати *право дати згоду на видалення органу або тканини* відповідно до Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині». Водночас таким правом щодо вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів не можуть скористатися:

- 1) курсанти вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, яким не виповнилося 18 років (за винятком родинного донорства або перехресного донорства);
- 2) військовослужбовці, яких утримують у місцях відбування покарань (ст. 14 цього Закону).

До права на фізичну недоторканність військовослужбовця належить *право на «надання позиттєвої згоди на визначення долі свого тіла та його частин після смерті»*.

У ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу» закріплено *право фізичної особи на «поховання їхнього тіла та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті»*. Фізична особа може здійснити зазначене право такими способами:

- 1) через побажання, щоб її поховали в певному місці, за певними звичаями;
- 2) надання згоди чи незгоди на патолого-анатомічний розтин;
- 3) надання згоди чи незгоди на вилучення органів (тканин) тіла.

Відповідно до ст. 6 цього Закону *«дії щодо тіла померлого повинні здійснюватися в повній відповідності з волевиявленням померлого»*. Водночас законодавець встановлює винятки з цього правила. Якщо фізична особа померла насильницькою смертю, раптово або за нез'ясованих обставин, а також її особистість не була встановлена, обов'язково проводиться судово-медична експертиза (дослідження) (п. 1.7 Правил проведення судово-медичної експертизи (дослідження) трупів у бюро судово-медичної експертизи).

У разі смерті військовослужбовця виконання його волевиявлення щодо його тіла не завжди можливе за додаткових до зазначених обставин або за Законом. Це зумовлено особливими умовами проходження військової служби.

Згідно з Інструкцією про організацію поховання військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби, виконання волевиявлення військовослужбовця щодо свого тіла після смерті *обмежено* в таких випадках:

1) якщо військовослужбовці померли від особливо небезпечних інфекцій, – тіла для поховання не видають (п. 3.2);

2) якщо були сильно виражені гнилісні зміни трупа, то поверх небіжчика укладають обмундирування (п. 3.4);

3) якщо військовослужбовці загинули (померли) внаслідок учинення ними злочину, почесні, передбачені військовими статутами ЗСУ, не віддаються (п. 5.3).

Слід зазначити, що інші пункти цієї Інструкції застосовують лише в разі, якщо немає розпорядження військовослужбовців щодо свого тіла після смерті або вони йому відповідають, зокрема такі:

1) ховають загиблого (померлого) військовослужбовця в костюмі літньому польовому або в парадно-вихідній формі одягу (п. 3.3);

2) ховають з відданням військових почесностей, а щодо тих, хто має особливі заслуги перед Батьківщиною, – до складу почесного ескорту призначають військовий оркестр (п. 5.1).

Військовослужбовець має право визначити *місце поховання свого тіла*. Зважаючи на це, командир військової частини, який організовує транспортування тіла військовослужбовця, узгоджує місце поховання військовослужбовця з рідними померлого (загиблого), які можуть бути обізнані про таке розпорядження (п. 4.2, 4.3 Інструкції про організацію зберігання тіл військовослужбовців). Слід зазначити, що рішенням виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у місцях поховання можуть бути відведені сектори для поховання померлих (загиблих) військовослужбовців (ст. 23 Закону України «Про поховання та похоронну справу»).

Військовослужбовець має право висловити свою *волю про згоду чи незгоду на проведення патолого-анатомічного розтину свого тіла*. Однак таке

розпорядження військовослужбовця не буде виконано, якщо він загинув (помер) під час проходження військової служби.

Відповідно до Інструкції про організацію зберігання тіл військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби, після констатації факту смерті тіло загиблого (померлого) військовослужбовця повинно бути доставлено в патолого-анатомічний (судово-медичний) заклад (відділення), де є приміщення для зберігання трупів (п. 2.1), для проведення патолого-анатомічного (судово-медичного) дослідження (п. 4.1). Слід зазначити, що патолого-анатомічне (судово-медичне) дослідження тіла військовослужбовця проводиться в разі його смерті як під час виконання військових обов'язків, так і під час перебування у відпустці, відрядженні (п. 4.3). Без дослідження трупа військовослужбовця судово-медичний експерт або патологоанатом, місцевий санітарно-епідеміологічний заклад не надасть дозволу на його транспортування в іншу місцевість (п. 5.1).

Крім того, розпорядження військовослужбовця про заборону бальзамування свого тіла не буде виконано, якщо виникла потреба перевезення трупа на далеку відстань у теплу пору року, а також у разі неможливості організації зберігання трупа або за інших обставин, що можуть призвести до прискорення розкладання тканин трупа, до поховання (п. 2.3).

Військовослужбовець має право розпорядитися (дати згоду або заборонити) щодо вилучення органів (тканин) та інших анатомічних матеріалів тіла після своєї смерті (ч. 3 ст. 290 ЦК України) для передачі науковим, медичним або навчальним закладам (ч. 4 ст. 289 ЦК України), для лікування хворих. Якщо немає такого розпорядження військовослужбовця, то вилучення органів (тканин) тіла здійснюється з дозволу чоловіка, дружини, близьких родичів (батьків, дітей, сестри, брата, діда, баби, онуків), іншої особи, яка взяла на себе зобов'язання поховати померлого та має свідоцтво про смерть (ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу»). Водночас таке вилучення можна проводити тільки з дозволу експерта. Про це він має робити

запис у протоколі розтину (п. 1.20 Правил проведення судово-медичної експертизи (дослідження) трупів у бюро судово-медичної експертизи).

Отже, військовослужбовець як фізична особа має право на визначення долі свого тіла та його частин після смерті шляхом надання згоди чи незгоди бути похованим у певному місці, за певними звичаями; на проведення патолого-анатомічного розтину; на вилучення органів (тканин) тіла.

Виконання розпорядження військовослужбовця щодо місця поховання та за певними звичаями обмежено в таких випадках: смерті від особливо небезпечних інфекцій; сильно виражених гнилісних змін трупа; смерті внаслідок вчинення ними злочину. Також не виконують розпорядження військовослужбовця щодо заборони патолого-анатомічного (судово-медичного) дослідження та бальзамування тіла.

3.1.3.2. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців, що забезпечують їхню індивідуалізацію

Цінність будь-якої людини полягає в її індивідуальності, що дозволяє її відрізнити від інших людей у суспільстві. Військовослужбовці як фізичні особи є суб'єктами цивільних правовідносин, тому володіють особистими немайновими правами, що забезпечують їх індивідуалізацію. Водночас спеціальний статус військовослужбовців, що зумовлений проходженням військової служби, визначає особливості виявлення їхньої індивідуалізації та необхідність законодавчого закріплення низки обмежень щодо здійснення цього права.

Обмеження військовослужбовців у праві використовувати свою індивідуальність виявляється щодо їхнього зовнішнього вигляду та манери поведінки.

По-перше, під час проходження військової служби військовослужбовці зобов'язані носити військову форму одягу та знаки розрізнення (ст. 7 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Відповідно до ч. 3 ст. 7 цього Закону військовою формою одягу є комплект одноманітних за

конструкцією та регламентованих за зовнішнім виглядом предметів одягу, взуття та окремих видів спорядження, встановлений для військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань.

Порядок носіння форми одягу закріплено в Правилах носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями ЗСУ та ліцеїстами військових ліцеїв (далі – Правила). Відповідно до цих Правил види військової форми одягу залежать від місця та часу проходження військової служби. Вона буває парадною (парадно-вихідною), повсякденною, польовою (службовою, морською), спеціальною (робочою), спортивною (п. 3). Водночас військовослужбовцям надається *право носити цивільний одяг*, що залежить від місця та часу перебування військовослужбовця. Так, наприклад, якщо військовослужбовець проходить військову службу за контрактом, то йому «дозволяється носити цивільний одяг у позаслужбовий час, а за окремою вказівкою – у службовий час» (п. 17 цих Правил). Військовослужбовцям строкової служби дозволено носити цивільний одяг під час перебування у відпустці. Ліцеїсти мають таке право в позаслужбовий час за межами військової частини (п. 18 цих Правил).

По-друге, для військовослужбовців, які перебувають у військовій формі одягу, заборонено: а) «використання навушників від електронних пристроїв під час пересування пішки, якщо це не є службовою необхідністю»; б) «носіння в карманах предметів, що виступають назовні чи переповнюють їх»; в) «носіння рюкзаків на плечах, що своїми шлейками закривають погони» (п. 21 цих Правил).

По-третє, є вимоги щодо зачіски, вусів, бороди військовослужбовців. Так, до прикладу, «зачіска військовослужбовця, а також вуса, борода, якщо вони є, мають відповідати вимогам гігієни і не заважати використанню засобів індивідуального захисту та носінню спорядження» (п. 242 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України). Водночас згідно з цим Статутом «носіння бороди дозволяється за наявності медичних показань» (п. 242). Щодо правил носіння бороди військовослужбовцями, то 20 листопада 2017 року було внесено

зміни. Під час бойових та навчально-бойових завдань усім категоріям військовослужбовців уже дозволено носити бороду та вуса. Єдиною умовою для цього є те, що вони повинні відповідати вимогам гігієни і не заважати використанню засобів індивідуального захисту та носінню спорядження (розділ II «Форма одягу військовослужбовців Збройних сил України»). Відповідно за інших обставин виконання військового обов'язку військовослужбовець має право носити бороду лише за умов, передбачених у п. 242 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України.

Найбільш актуальним на сьогодні є питання щодо можливості військовослужбовцям мати татуювання. У законодавчих актах немає будь-яких обмежень для військовослужбовців щодо цього. Водночас до 11.01.2000 р. діяла законодавча вимога до осіб, яких приймали на службу до Національної гвардії: «неповинні мати татуювання на відкритих ділянках тіла» (п. 2 Положення про порядок комплектування, військового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення Національної гвардії України від 04.11.1991 р., втратило чинність у зв'язку із розформуванням Національної гвардії). У новому Законі України «Про Національну гвардію України» вже немає норми щодо заборони татуювань у військовослужбовців Національної гвардії України.

З одного боку, татуювання на відкритих ділянках тіла буде засвідчувати факт приналежності особи до українських військових формувань, можливість індивідуалізувати людину в разі її смерті. Водночас таке татуювання може зашкодити військовослужбовцю. По-перше, найбільш жорстоко поведуться та знущаються в полоні саме з військовослужбовцями, які мають патріотичні татуювання. По-друге, таким військовослужбовцям не можна доручити певних військових завдань, зокрема на ворожій території, оскільки їх легко ідентифікувати.

Право на індивідуальність може виявлятися також через право на свободу світогляду і віросповідання, яке стосовно військовослужбовців закріплено в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей». Воно передбачає право: а) сповідувати або не сповідувати

будь-яку релігію; б) брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах; в) на придбання, володіння і використання релігійної літератури будь-якою мовою, а також інших предметів та матеріалів релігійного призначення (ст. 6 цього Закону).

Водночас щодо зазначеного права встановлено низку *обмежень для військовослужбовців*. Йдеться про те, що вони: а) мають право брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах лише у вільний від виконання обов'язків військової служби час; б) не мають права відмовлятися або ухилятися від виконання обов'язків військової служби з мотивів релігійних переконань; в) не мають права використовувати службові повноваження для релігійної чи атеїстичної пропаганди; г) не можуть створювати релігійні організації в органах військового управління, військових з'єднаннях та частинах (ст. 6 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей»).

Для організації заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців та працівників Збройних сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби України і членів їхніх сімей призначена Служба військового капеланства як окрема структура в їхньому складі. Вимоги до військового капелана закріплено в Законі України «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 року.

Військовий капелан – це особа, яка в установленому цим Законом порядку отримала мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклала контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу (виключно на посадах Служби військового капеланства) та здійснює військову капеланську діяльність у підрозділах Збройних сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України на підставах та в порядку, передбачених цим Законом (п. 2 ч. 1 ст. 1 цього Закону).

Відповідно до ст. 314 ЦК України фізичні особи мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації. Однак

військовослужбовці на період військової служби *зобов'язані зупинити членство в політичних партіях* (ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні»; ст. 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; ст. 15 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»). Таке обмеження прав військовослужбовців зумовлено тим, що політична партія об'єднує громадян, які є прихильниками певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку (ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні»). Водночас на військовослужбовців покладається обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, тому вони повинні бути прихильниками лише державної програми та захищати загальнодержавні інтереси.

Забороняючи членство військовослужбовців у політичних партіях, законодавець *дозволяє їм створювати свої громадські об'єднання* (ст. 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») та бути членами громадських організацій, створених для здійснення та захисту економічних, соціальних, культурних, екологічних, а також інших прав й інтересів (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання»).

Водночас військовослужбовці мають право брати участь у їх роботі у вільний від виконання службових обов'язків час. Найбільш відомими в Україні громадськими організаціями, що їх створили військовослужбовці, є «Українська спілка ветеранів Афганістану», «Союз десантників України», «Всеукраїнське об'єднання Федерація організацій миротворців України».

На сьогодні серед військовослужбовців сформувалася нова соціальна група населення – учасники АТО, ООС і учасники бойових дій. На всеукраїнському та місцевому рівні створено громадські організації для захисту прав й інтересів такої групи військовослужбовців («Всеукраїнський союз ветеранів АТО», «Спілка ветеранів АТО», «Союз ветеранів АТО Донбасу», «Всеукраїнська асоціація учасників бойових дій» та ін.).

Однак є *вимоги до такої організації*: 1) положення статуту такої громадської організації не повинно суперечити діяльності військового

формування; 2) заборонено організацію страйків та участь у їх проведенні (ст. 15 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»).

Право на індивідуальність пов'язане з іншим особистим немайновим правом, зокрема таким, як *право на ім'я*. Складовими елементами права на ім'я є такі правомочності її володільця: 1) право володіти, користуватись і розпоряджатися своїм іменем; 2) право вимагати від інших осіб звертатись до особи на ім'я; 3) право на псевдонім; 4) право вимагати зупинити незаконне використання свого імені, а також будь-які інші його порушення.

Особливість змістовного наповнення права на ім'я військовослужбовця полягає у тому, що воно охоплює, крім прізвища, власного імені, по батькові, також вказівку на військове звання (ч. 1–2 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). У Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України визначено строки вислуги та перебування у військовому званні, а також випадки їх зміни, наприклад, з введенням воєнного стану (розділ III).

Крім того до військових звань осіб офіцерського складу можуть додавати слова «медичної служби» та «юстиції». Це залежить від таких обставин: а) військовослужбовець має юридичну або медичну освіту; б) займає відповідну штатну посаду в медичній та юридичній службі ЗСУ, інших військових формувань, спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією Військової служби правопорядку у ЗСУ (ч. 3 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Так, до прикладу, з питань військової служби військовослужбовці зобов'язані звертатися один до одного за військовим званням і прізвищем або тільки за званням, додаючи в останньому випадку перед званням слово «пане» (наприклад, «рядовий Черняк», «сержанте Мішин», «лейтенанте Малишенко», «пане лейтенанте») (ст.ст. 50–51 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України).

Військовослужбовці належать до тих фізичних осіб, які *мають право на псевдонім* і в такий спосіб індивідуалізують себе серед інших

військовослужбовців. Окрім цього, вони вживають різні поняття «позивний» («псевдонім»). Такі поняття тотожні, адже в кожного із них спільне призначення – «приховати, замаскувати» справжнє ім'я носія.

Термін «псевдонім» є вигаданим іменем військовослужбовця, яке він застосує для своєї індивідуалізації під час проходження військової служби. Псевдонім військовослужбовці вибирають самостійно, залежно від якостей, прізвища.

3.1.3.3. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців на честь і гідність

Для військовослужбовця честь та гідність має особливе значення. Це зумовлено тим, що він є захисником Вітчизни. Військова служба – це не будь-які завдання і функції держави, а «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості» (ст. 17 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Саме тому честь та гідність для військовослужбовця означає його чисту совість, повагу, благородні вчинки, суспільно значимі справи, відвагу, готовність віддати життя за Вітчизну та її народ.

Особа, яка буде проходити військову службу, зобов'язана дати клятву – «Військову присягу» на вірність своєму народові, Вітчизні. Крім того, в цьому документі честь, патріотизм, турбота про ближнього визначено як пріоритетні для військовослужбовця. Окрім цього, «військове братерство» є особливою спільнотою, згуртованою спільними інтересами та ідейними цінностями, віковими традиціями та ін.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 подано таке роз'яснення цих правових категорій: «Гідність – це визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності; честь – це позитивна соціальна оцінка

особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло» (п. 4).

Право військовослужбовців на честь та гідність можуть порушувати різні особи та за різних обставин. Залежно від особи правопорушника протиправні посягання можуть скоювати: 1) інші військовослужбовці, зокрема командир (начальник); 2) особи, у полоні яких перебувають військовослужбовці; 3) особи, які здійснюють нагляд за військовослужбовцями, яких утримують на гауптвахті чи в дисциплінарному батальйоні; 4) інші фізичні чи юридичні особи.

Права військовослужбовців на честь і гідність можуть порушувати також різними способами та з різними наслідками. Щодо способів порушення, то це можуть бути через: 1) активну поведінку – дію; 2) пасивну поведінку – бездіяльність; 3) рішення. Приниження честі та гідності може спричинити різні наслідки для військовослужбовця: 1) фізичний біль та душевні страждання; 2) душевні страждання.

За порушення права військовослужбовців на честь і гідність передбачено кримінальну, адміністративну, а також цивільно-правову відповідальність.

Трапляються випадки приниження честі та гідності в разі виникнення *нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями*. Слід розрізняти два види порушень статутних правил взаємовідносин, коли військовослужбовці перебували між собою у відносинах підлеглості та коли між військовослужбовцями не було відносин підлеглості.

Можуть виникати ситуації, коли командир (начальник) не ставиться до підлеглих як до особистостей. Він вважає їх лише тими, хто має безумовно йому підкорятися та виконувати всі його забаганки. Таке ставлення часто супроводжується приниженням честі та гідності військовослужбовців, зокрема й пов'язане з жорстоким поводженням. У подібному випадку йдеться про перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, а за таке правопорушення передбачено кримінальну (ст. 424 КК України) та адміністративну відповідальність (ст. 172¹⁴ КУпАП).

Щодо цього слід враховувати перевищення дисциплінарної влади, що передбачено Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних сил України» (його дія поширюється на військовослужбовців й інших військових формування України). Так, до прикладу, військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця поводитися з гідністю та честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків (п. 4). Водночас командир заборонено принижувати гідність підлеглого під час накладення дисциплінарного стягнення (п. 87); зривати погони, зрізати нашивки та скоювати інші дії, що принижують гідність військовослужбовця (п. 87).

Відповідно до Статуту внутрішньої служби Збройних сил України на командира (начальника) покладено обов'язок «не принижувати честь і гідність підлеглих», «поєднувати вимогливість і принциповість з повагою до їхньої честі і гідності» (ст. 59).

Перевищення дисциплінарної влади може виявлятися через застосування до підлеглого фізичного насильства (незаконне позбавлення волі, нанесення удару, побоїв, вчиненні дій, характерних для мордування, завдання легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також психічного насильства (погроза завдання фізичної шкоди стосовно підлеглого або фізичного чи психічного насильства щодо близьких йому осіб).

Військовослужбовець має право на захист свого права на честь та гідність від протиправних посягань інших осіб. Він також *може вдатися до загальних та спеціальних цивільно-правових способів захисту особистого немайнового права. Спеціальними способами захисту є вимоги про спростування недостовірної інформації* (ст. 277 ЦК України) та заборона поширення інформації, якою порушено особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України).

Вимога військовослужбовця про відшкодування майнової та моральної шкоди належить до заходів цивільно-правової відповідальності, зважаючи на завдання: 1) моральної шкоди внаслідок їй фізичного болю та страждань, приниження честі та гідності (ст. ст. 1230, 1167 ЦК України); 2) завдання майнової шкоди, пов'язаної зі знеціненням майнової сфери потерпілого, зокрема

це може бути шкода майну, втрачений заробіток, витрати на відновлення здоров'я тощо (ст.ст. 1166, 1195 ЦК України). Крім того, відповідно до ЦК України в разі смерті потерпілої особи від катувань право на відшкодування переходить до таких осіб: 1) моральної шкоди – «чоловіка (дружини), батьків (усиновлювачів), дітей (усиновлених), а також осіб, які проживали з нею однією сім'єю» (ч. 2 ст. 1168); 2) майнової шкоди – «непрацевдатних осіб, які були на її утриманні або мали на день її смерті право на одержання від неї утримання, а також дитини померлого, народженої після його смерті» (ст. 1200).

Для недопущення випадків порушення прав військовослужбовців потрібно забезпечити дотримання військової дисципліни, належне виконання військових обов'язків (зокрема командиром), виховання у військовослужбовців поваги один до одного, систематичний моніторинг місць несення військової служби та позбавлення волі, а також інформування про права військовослужбовців і порядок та способи їх захисту в разі порушення.

3.1.3.4. Цивільно-правовий захист прав військовослужбовців на життя та здоров'я

Життя людини є найвищою цінністю, оскільки всі інші блага та права щодо них пов'язані з людським життям та не можливі без нього. У ст. 27 Конституції України закріплено право кожної людини на життя. Таке право є невід'ємним від людини (ст. 27), невідчужуваним та непорушним (ст. 21). На державу покладено обов'язок гарантувати кожній людині право на життя та «утримуватися від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування цього конституційного права» (рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999).

Право на життя гарантовано в Основному законі через заборону щодо свавільного позбавлення життя. Така заборона поширюється на діяльність як інших осіб щодо скоєння правопорушень проти життя та здоров'я людей, так і щодо застосування державою смертної кари як виду покарання. На останньому моменті наголошує Конституційний Суд України (рішення від 29 грудня 1999

року № 11-рп/1999) як такому, що скасовує невід'ємне право людини на життя, а це не відповідає Конституції України.

Тісно пов'язане з правом на життя інше особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи, – *право на охорону здоров'я*. «Здоров'я є станом повного фізичного, психічного і соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад» (Преамбула Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946 р.); ст. 3 Основи законодавства України про охорону здоров'я).

Військовослужбовці, як будь-які фізичні особи, мають право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України). Право на охорону здоров'я складається з права на цивільно-правовий захист, що охоплює: 1) правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я; 2) відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди; 3) проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу в разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи (п. п. и, і, й ч. 1 ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» охорону здоров'я військовослужбовців забезпечено такими заходами:

1) створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки – обов'язок щодо цього покладено на командира (начальника) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

2) збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців – обов'язок командира (начальника);

3) забезпечення вимог безпеки під час проведення навчань, інших заходів бойової підготовки, експлуатації озброєння і військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби – обов'язок командира (начальника);

- 4) надання безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у військово-медичних закладах охорони здоров'я;
- 5) щорічне проходження медичного огляду;
- 6) проведення лікувально-профілактичних заходів;
- 7) надання безоплатної психологічної, медико-психологічної реабілітації у відповідних центрах військовослужбовцям, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі й стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах – проходження таких заходів військовослужбовцями в обов'язковому порядку.

Особливість права військовослужбовців на охорону здоров'я полягає в тому, що вони зобов'язані, по-перше, негайно повідомити про захворювання безпосередньому начальникові, який зобов'язаний направити хворого до медичного пункту частини (ст. 254 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України), а також, по-друге, звернутися за наданням медичної допомоги, насамперед, до військово-медичних закладів (ст. 255 цього Статуту). Механізм надання медичної допомоги військовослужбовцям у військово-медичних закладах закріплено у відповідному Порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 1999 р. № 1923.

Слід зазначити, що військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством щодо соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства (п. 5 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Складовим елементом права на життя та права на охорону здоров'я є повноваження суб'єкта на цивільно-правовий захист. *Держава взяла на себе обов'язок захищати життя людини.* За висновком Конституційного Суду України, *державою виконується свій обов'язок щодо захисту життя, здоров'я та гідності людини, зокрема, шляхом «забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поводження, в тому числі й щодо*

осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави» (рішення від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018).

Військовослужбовці мають право на цивільно-правовий захист свого життя та здоров'я. Найбільш поширеним нині залишається позовний захист, для якого характерна низка особливостей, зумовлена особливим правовим статусом суб'єкта та об'єкта захисту.

Слід зазначити, що *позовний захист життя військовослужбовці можуть застосовувати лише для пред'явлення вимоги про усунення загрози життю. Однак у разі завдання шкоди життю військовослужбовців позовний захист уже не застосовують.*

Відповідно до цивільного законодавства *позовний захист у разі смерті потерпілого передбачає такі вимоги:*

1) про відшкодування майнової шкоди, завданої непрацездатним особам, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, народжена після його смерті (ст. 1200 ЦК України);

2) про відшкодування витрат на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника особі, яка зробила необхідні витрати (ст. 1201 ЦК України);

3) про відшкодування моральної шкоди, завданої її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), особам, які проживали з нею однією сім'єю (ч. 2 ст. 1168 ЦК України).

Отже, *через завдання шкоди життю військовослужбовця, що спричиняє його смерть, він перестає бути суб'єктом права, тому не може вже скористатися позовним захистом. Таким правом володіють інші особи, однак вони в цьому випадку захищають свої права та інтереси, а не права та інтереси померлого, зокрема право на життя.*

Особливість відшкодування майнової шкоди, завданої здоров'ю військовослужбовця, полягає в тому, що він має право його одержати в порядку соціального захисту та цивільно-правового захисту.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» військовослужбовці мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди в порядку, встановленому законом. Зокрема відшкодування майнової шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, здійснюється в порядку, встановленому ст. 1195 ЦК України, а моральної шкоди – ч. 1 ст. 1168 ЦК України.

Для цивільно-правового захисту військовослужбовець має право звернутися з вимогою про відшкодування майнової та моральної шкоди до особи, яка її завдала. Військовослужбовець має право здійснити в такий спосіб захист своїх цивільних прав, незалежно від виконання на момент завдання йому шкоди обов'язків військової служби або службових обов'язків.

Відповідно до ст. 1195 ЦК України відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я військовослужбовця, що стосується таких майнових втрат:

1) заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності;

2) додаткові витрати, зумовлені необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду.

Специфіка відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я військовослужбовця, полягає в тому, що більшість майнових витрат для відновлення фізичного, душевного й соціального добробуту взяла на себе держава.

У ст. 1¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» закріплено, що військовослужбовці мають право на передбачені законом пільги, гарантії та компенсації, що зумовлено особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни. Згідно зі ст. 21 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» право на правовий і соціальний захист мають військовослужбовці, які беруть (брали) безпосередню участь в антитерористичних операціях.

У порядку соціального захисту всі виплати військовослужбовцю сплачуються за рахунок державного бюджету. *Обов'язковою умовою соціального захисту є завдання шкоди здоров'ю військовослужбовцю під час виконання військових або службових обов'язків.* Окрім цього, держава виплачує військовослужбовцю низку соціальних виплат, зокрема пенсію з інвалідності, одноразову допомогу.

3.2. Соціальний захист військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань

Статтею 17 Конституції України передбачено, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, тому Україна в особі уповноважених органів зобов'язана забезпечувати належний рівень соціального захисту для останніх та створювати максимально комфортні умови для реалізації ними цього права. У період, коли Україна перебуває у збройному конфлікті з російською федерацією, соціальний захист військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань набуває ще більшого значення. Важливо зазначити, що соціальний захист військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань фінансується за рахунок коштів державного бюджету України.

Права та гарантії забезпечення права на соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей визначені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011 (далі – Закон № 2011).

Соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їхньої службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. *Це право на забезпечення їх у разі повної,*

часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Дія Закону № 2011 поширюється на:

1) військовослужбовців Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення (далі – правоохоронних органів), Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів – громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України, та членів їхніх сімей;

2) військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їхніх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;

3) військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і членів їхніх сімей;

4) членів добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони України.

Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби (Стаття 8 Закону № 2011)

Час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їхнього страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу) не можуть бути звільнені з військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років,

крім випадків, коли їхня служба припиняється (розривається) у зв'язку із закінченням строку контракту, у зв'язку з прямим підпорядкуванням близькій особі або у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням чи у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем, за віком, за власним бажанням, за станом здоров'я, через службову невідповідність, у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, яким призначено покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі, позбавлення військового звання, позбавлення права займати певні посади, у зв'язку з набранням законної сили рішенням суду щодо притягнення до відповідальності за корупційне правопорушення або адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку, на підставах, визначених частиною другою статті 36 Закону України «Про розвідку», а також через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

У разі незаконного звільнення з військової служби або переміщення по службі військовослужбовець, який проходить військову службу за контрактом або перебуває на кадровій військовій службі, *підлягає поновленню на військовій службі на попередній або за його згодою на іншій, не нижчій, ніж попередня, посаді.* У разі поновлення на військовій службі (посаді) орган, який прийняв рішення про таке поновлення, одночасно вирішує питання *про виплату військовослужбовцю матеріального і грошового забезпечення за час вимушеного прогулу або різниці за час виконання військового обов'язку на нижчеоплачуваній посаді, які він недоотримав внаслідок незаконного звільнення (переміщення).* Цей період зараховується військовослужбовцю до вислуги років *(як у календарному, так і у пільговому обчисленні)* та до терміну, встановленого для присвоєння чергового військового звання.

За військовослужбовцями строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, які до призову працювали на підприємствах,

в установах і організаціях, незалежно від форм власності й господарювання, зберігається під час звільнення з військової служби право на працевлаштування їх у 3-місячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу. Протягом 1 місяця з дня взяття на військовий облік за місцем проживання осіб, звільнених зі строкової військової служби, орган праці та соціального захисту населення за поданням територіального центру комплектування та соціальної підтримки надає їм матеріальну допомогу в розмірі середньої місячної заробітної плати за останнім місцем роботи за рахунок коштів державного бюджету. Вони користуються за інших рівних умов переважним правом на залишення на роботі за скорочення чисельності або штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці протягом двох років з дня звільнення із строкової військової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу. Військовослужбовці строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, сім'ї яких втратили годувальника і не мають інших працездатних членів та членів сім'ї з самостійним заробітком, звільняються з військової служби достроково.

Забезпечення зайнятості осіб, звільнених з військової служби без права на пенсію, провадиться відповідно до законодавства України про зайнятість населення. Згідно з пунктом 2 частини першої статті 30 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI право на одноразове отримання ваучера для підтримання конкурентоспроможності шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності мають особи, звільнені з військової служби (крім військовослужбовців строкової служби), служби в органах внутрішніх справ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції, Бюро економічної безпеки України або Державної кримінально-виконавчої служби України у зв'язку із скороченням чисельності, штату або за станом здоров'я до досягнення ними встановленого статтею 26 Закону України

«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV пенсійного віку, за наявності вислуги не менше 10 років, які не набули права на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ.

Держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовців строкової військової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, в разі відповідного звернення зазначених осіб. За необхідності соціальну та професійну адаптацію проходять також члени сімей військовослужбовців за їхнім зверненням. Адаптація зазначеної категорії осіб провадиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, за рахунок коштів державного бюджету.

Військовослужбовцям, які мають вислугу військової служби не менше *10 років* та позитивні службові характеристики, дозволяється, починаючи з 01 січня 2005 року, протягом останнього року перед звільненням з військової служби проходити професійну перепідготовку (*тривалістю не менше 500 годин*), без стягнення з них платні за навчання та із збереженням забезпечення всіма видами забезпечення в порядку та на умовах, які визначаються Міністерством оборони України, у центрах перепідготовки та працевлаштування всіх форм власності за рахунок службового часу.

Військовослужбовці, які були призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, мають переважне право на укладення контракту на проходження військової служби після завершення особливого періоду.

Грошове забезпечення військовослужбовців (стаття 9 Закону № 2011)

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби,

стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. До складу грошового забезпечення входять посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення. Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця. Грошове забезпечення підлягає індексації.

Порядок виплати грошового забезпечення регулюється Порядком виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженим Наказом Міністерства оборони України 07 червня 2018 року № 260.

Продовольче, речове та інше забезпечення військовослужбовців (стаття 9¹ Закону № 2011)

Продовольче забезпечення військовослужбовців здійснюється за нормами і в терміни, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. Речове забезпечення військовослужбовців здійснюється за нормами і в терміни, що визначаються відповідно Міністерством оборони України, в тому числі для Державної спеціальної служби транспорту, іншими центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні військові формування, Головою Служби безпеки України, начальником Управління державної охорони України, Головою Служби зовнішньої розвідки України, Головою Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а Порядок грошової компенсації вартості за неотримане речове майно визначається Кабінетом Міністрів України.

При переїзді військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, а також тих, хто перебуває на кадровій військовій службі та військовій службі за призовом осіб офіцерського складу, на нове місце військової служби в інший населений пункт, у зв'язку з призначенням на військову посаду, зарахуванням до військового навчального закладу, термін навчання в якому

становить не менше шести місяців, або у зв'язку з передислокацією військової частини, їм виплачується: 1) підйомна допомога в розмірі місячного грошового забезпечення на військовослужбовця і 50 відсотків місячного грошового забезпечення на кожного члена сім'ї військовослужбовця, який переїжджає з ним на нове місце військової служби; 2) добові, встановлені Кабінетом Міністрів України для працівників, які перебувають у відрядженні, за кожний день перебування в дорозі на військовослужбовця та кожного члена сім'ї військовослужбовця, який переїжджає разом з ним.

Право військовослужбовців на відпустки (стаття 10¹ Закону № 2011)

Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, надаються щорічні основні відпустки із збереженням грошового, матеріального забезпечення та наданням грошової допомоги на оздоровлення в розмірі місячного грошового забезпечення. Тривалість щорічної основної відпустки для військовослужбовців, які мають вислугу в календарному обчисленні до 10 років, становить 30 календарних днів; від 10 до 15 років – 35 календарних днів; від 15 до 20 років – 40 календарних днів; понад 20 календарних років – 45 календарних днів, без урахування часу, необхідного для проїзду в межах України до місця проведення відпустки та назад, але не більше двох діб в один кінець. Святкові та неробочі дні при визначенні тривалості щорічних основних відпусток не враховуються.

Щорічна основна відпустка надається протягом календарного року. В особливих випадках з дозволу прямого начальника, уповноваженого Міністром оборони України, керівниками центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, керівниками правоохоронних органів та керівниками розвідувальних органів України, щорічна основна відпустка за минулий рік надається в першому кварталі наступного року, якщо раніше її не було надано.

Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, тривалість щорічної основної відпустки в році початку військової

служби обчислюється з розрахунку $1/12$ частини тривалості відпустки, на яку вони мають право, за кожний повний місяць служби до кінця календарного року. При цьому військовослужбовцям, які мають право на відпустку *тривалістю 10 календарних днів і більше*, оплачується вартість проїзду до місця проведення відпустки і назад в межах України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Відпустка тривалістю *менш як 10 календарних днів* за бажанням військовослужбовця може бути надана йому одночасно із щорічною основною відпусткою в наступному році. У такому самому порядку надається щорічна основна відпустка і військовослужбовцям, які перебували у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

За бажанням військовослужбовців, крім курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, закладів фахової передвищої освіти, щорічна основна відпустка може надаватися їм частинами, не більше двох, за умови, що основна безперервна її частина становитиме *не менше 15 календарних днів*.

Військовослужбовцям, виконання обов'язків військової служби яких пов'язано з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або здійснюється в особливих природних географічних, геологічних, кліматичних і екологічних умовах та умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я, крім військовослужбовців строкової військової служби, надається щорічна додаткова відпустка із збереженням грошового та матеріального забезпечення. Тривалість такої щорічної додаткової відпустки визначається залежно від часу проходження служби в цих умовах та *не може перевищувати 15 календарних днів*.

Військовослужбовцям, які захворіли під час щорічної основної або щорічної додаткової відпустки, зазначена відпустка продовжується після одужання на кількість невикористаних днів цієї відпустки.

Військовослужбовцям, які перебувають у довготривалому відрядженні за межами України, крім військовослужбовців строкової військової служби, дозволяється за їх бажанням об'єднувати щорічні основні відпустки за два роки. У цьому разі загальна тривалість об'єднаної відпустки *не може перевищувати 90 календарних днів*.

Відпустка за сімейними обставинами без збереження грошового забезпечення надається військовослужбовцю у таких випадках:

1) укладення ним шлюбу – тривалістю до 10 календарних днів;

2) тяжкого стану здоров'я або смерті рідних по крові або по шлюбу:

а) дружини (чоловіка), батька (матері), вітчима (мачухи), сина (дочки), пасинка (падчерки), рідного брата (рідної сестри) військовослужбовця, батька (матері) подружжя або особи, на вихованні якої перебував військовослужбовець, – тривалістю до 7 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки та назад;

б) інших рідних – тривалістю до 3 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки та назад;

3) пожежі або іншого стихійного лиха, яке спіткало сім'ю військовослужбовця або дружину (чоловіка), батька (матір), вітчима (мачуху), сина (дочку), пасинка (падчерку), рідного брата (рідну сестру) військовослужбовця, батька (матір) подружжя або особи, на вихованні якої перебував військовослужбовець чи інших рідних, – тривалістю до 15 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки та назад;

4) в інших виняткових випадках, коли присутність військовослужбовця в сім'ї необхідна, за рішенням командира (начальника) військової частини – тривалістю до 3 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки та назад. Така відпустка може надаватися один раз протягом календарного року.

За рішенням командира (начальника) військової частини військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби,

можуть надаватися відпустки за сімейними обставинами та з інших поважних причин без збереження грошового забезпечення загальною тривалістю не більш як 15 календарних днів на рік.

Дружині (чоловіку) військовослужбовця щорічна основна відпустка за її бажанням надається у зручний для неї (нього) час одночасно із щорічною основною відпусткою військовослужбовця.

Відкликання військовослужбовців із щорічної основної відпустки дозволяється лише у разі оголошення мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, а в інших випадках – за рішенням Міністра оборони України, керівників центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, керівників правоохоронних органів та керівників розвідувальних органів України, їх заступників та Головнокомандувача Збройних Сил України, а також командувачів відповідних військових формувань, які за посадою не є керівниками центральних органів виконавчої влади.

У разі відкликання військовослужбовця із щорічної основної відпустки невикористана її частина надається йому, як правило, в поточному році. Якщо невикористана частина відпустки становить 10 календарних днів і більше, військовослужбовцю оплачується вартість проїзду до місця проведення відпустки і назад в межах України, але не далі пункту перебування, з якого його було відкликано.

Під час дії воєнного стану військовослужбовцям надається частина щорічної основної відпустки загальною тривалістю не більше 30 календарних днів, а також відпустка за сімейними обставинами та з інших поважних причин із збереженням грошового забезпечення тривалістю не більше 10 календарних днів. Кожна із зазначених відпусток надається без урахування часу, необхідного для проїзду в межах України до місця проведення відпустки та назад, але не більше двох діб в один кінець.

Така щорічна основна відпустка надається протягом календарного року частинами не більше 15 календарних днів, за умови одночасної відсутності не більше 30 відсотків загальної чисельності військовослужбовців певної категорії відповідного підрозділу.

Право військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу (стаття 11 Закону № 2011)

Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Турбота про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців – обов'язок командирів (начальників). На них покладається забезпечення вимог безпеки під час проведення навчань, інших заходів бойової підготовки, під час експлуатації озброєння і військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби.

Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. *Військовослужбовці щорічно проходять медичний огляд, щодо них проводяться лікувально-профілактичні заходи.*

Також держава забезпечує безоплатну *психологічну допомогу військовослужбовцям.*

Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їхніх сімей мають право (*не більше одного разу на рік*) на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України. Таким же правом

користуються члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби. До таких членів сімей належать: *батьки, дружина (чоловік), неповнолітні діти, а також діти – особи з інвалідністю з дитинства (незалежно від їх віку).*

Військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (в разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування в лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).

Забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей жилими приміщеннями (стаття 12 Закону № 2011)

Держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у межах норм і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР, іншими законами, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Військовослужбовцям, які мають вислугу на військовій службі *20 років і більше*, та членам їхніх сімей надаються жилі приміщення для постійного проживання або за їх бажанням грошова компенсація за належне їм для отримання жиле приміщення. Такі жилі приміщення або грошова компенсація надаються їм *один раз протягом усього часу проходження військової служби за умови, що ними не було використано право на безоплатну приватизацію житла*, з урахуванням особливостей, визначених пунктом 10 статті 12 Закону № 2011.

У разі відсутності жилих приміщень для проживання військова частина зобов'язана орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу, та членів їхніх сімей або за бажанням військовослужбовця виплачувати йому грошову компенсацію за піднайм (найм) жилого приміщення.

Право військовослужбовців та членів їхніх сімей на освіту
(стаття 13 Закону № 2011)

Військовослужбовці мають право на навчання (в тому числі на отримання післядипломної освіти) у військових навчальних закладах, відповідних підрозділах підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців. Військовослужбовцям, які прийняті на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу після здобуття базової або повної вищої освіти за державним замовленням, дозволяється навчатися в інших вищих навчальних закладах без відриву від служби після проходження ними строку служби, який дорівнює часу їхнього навчання для здобуття попередньої вищої освіти.

Дітям військовослужбовців за місцем проживання їх сімей у *першочерговому порядку* надаються місця у загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах і дитячих оздоровчих таборах, незалежно від форм власності. Особа, в якій один з батьків є військовослужбовцем, який має *вислугу в календарному обчисленні 20 років і більше*, особа, в якій один з батьків є *громадянином, звільненим з військової служби за віком, за станом здоров'я чи у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, вислуга років у календарному обчисленні якого становить 20 років і більше*, особа, у якій один з батьків є *військовослужбовцем, який став особою з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби*, користується *переважним правом* зарахування до військових ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, до вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, за умов успішного складання іспитів та відповідності іншим вимогам і правилам прийому до цих навчальних закладів, протягом трьох років після здобуття необхідного для вступу рівня загальної середньої освіти. Особа, у якій один з батьків (*усиновлювачів*) був *військовослужбовцем, який загинув чи визнаний судом безвісно відсутньою особою при виконанні ним обов'язків військової служби, протягом трьох років* після здобуття відповідної загальної

середньої освіти *зараховується поза конкурсом* за особистим вибором спеціальності до державних і комунальних вищих та професійно-технічних навчальних закладів України для навчання за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів.

Пільги військовослужбовцям та членам їхніх сімей (стаття 14 Закону № 2011)

Військовослужбовці мають право на безоплатний проїзд:

1) залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: а) у відрядження; б) у відпустку в межах України; в) при переведенні на нове місце проходження військової служби або у зв'язку з передислокацією військової частини; г) до місця проживання, обраного при звільненні з військової служби, в межах України. Пільги, передбачені підпунктом «б» підпункту 1 цього пункту, надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

2) всіма видами транспорту загального користування міського, приміського та міжміського сполучення (за винятком таксі) – тільки військовослужбовці строкової військової служби.

Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби) мають право на безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом:

1) від місця проживання до місця проходження військової служби військовослужбовця у зв'язку з його переведенням;

2) до місця проведення відпустки військовослужбовцем в межах України;

3) при звільненні військовослужбовця з військової служби, а також у разі загибелі (смерті) військовослужбовця – до обраного місця проживання в межах України. Пільги, передбачені підпунктом 2 цього пункту, надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну

особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок бойових дій, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, а також батьки військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження військової служби, користуються правом безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі) в межах адміністративного району за місцем проживання, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Вони мають право на *50-відсоткову* знижку при користуванні міжміським залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом відповідно до закону.

Пенсійне забезпечення (стаття 15 Закону № 2011)

Пенсійне забезпечення військовослужбовців після звільнення їх з військової служби провадиться відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ.

Соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців (стаття 18 Закону № 2011)

Члени сімей військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу мають *переважне право* при прийнятті на роботу і на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників, а також на *першочергове направлення* для професійної підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки з відривом від виробництва та на виплату на період навчання середньої заробітної плати.

Дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, виплачується за місцем роботи *грошова допомога в розмірі*

середньомісячної заробітної плати при розірванні ними трудового договору у зв'язку з переведенням чоловіка (дружини) на службу в іншу місцевість. При тимчасовій втраті працездатності листки непрацездатності оплачуються дружинам (чоловікам) військовослужбовців у розмірі 100 відсотків середньомісячної заробітної плати, незалежно від страхового стажу.

Місцеві ради працевлаштовують у першочерговому порядку дружин військовослужбовців строкової служби в разі їх звільнення при скороченні чисельності або штату працівників, при ліквідації, реорганізації або перепрофілюванні підприємства, установи, організації; надають позачергово місця дітям військовослужбовців та дітям військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження служби, у дитячих закладах за місцем проживання; забезпечують відселення із закритих та віддалених від населених пунктів військових гарнізонів військовослужбовців, звільнених у запас або у відставку.

3.3. Додаткове матеріальне забезпечення військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у воєнних діях

На період дії воєнного стану з 24 лютого 2022 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» (далі – Постанова № 168) було запроваджено додаткове матеріальне забезпечення.

Цією постановою встановлено, що на період воєнного стану особам рядового і начальницького складу Державної служби з надзвичайних ситуацій, особам начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро та поліцейським виплачується додаткова винагорода в розмірі *до 30000 гривень пропорційно в розрахунку на місяць*, а тим з них, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах їх ведення (здійснення), зокрема на

тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, у період здійснення зазначених заходів, розмір такої додаткової винагороди збільшується до 100000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах. Особам рядового і начальницького складу територіальних (міжрегіональних) воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби, що залучаються Головнокомандувачем Збройних Сил до складу оперативно-стратегічного угруповання відповідної групи військ для безпосередньої участі у бойових діях або забезпечення здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах проведення воєнних (бойових) дій у період здійснення зазначених заходів, виплачується додаткова винагорода в розмірі до 100000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах.

Особам, зазначеним вище, які виконують бойові (спеціальні) завдання у складі органу військового управління, штабу угруповання військ (сил) або штабу тактичної групи до пункту управління оперативно-стратегічного угруповання військ включно (у тому числі поза районами ведення бойових (воєнних) дій), який здійснює оперативне (бойове) управління військовими частинами та підрозділами, що ведуть воєнні (бойові) дії на лінії бойового зіткнення на відстані виконання бойових (спеціальних) завдань військовою частиною (підрозділом, зокрема зведеним) першого ешелону оборони або наступу (контрнаступу, контратаки), розмір додаткової винагороди може бути збільшений відповідно до умов та розмірів, визначених Міністерством внутрішніх справ, але не більше ніж до 50000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу виконання таких завдань.

Окрім того, на період воєнного стану:

військовослужбовцям Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони,

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту (далі – військовослужбовці), які беруть безпосередню участь у бойових діях або здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах їх здійснення, на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, *щомісяця виплачується додаткова винагорода у розмірі 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах;*

військовослужбовцям, які виконують бойові (спеціальні) завдання у складі органу військового управління, штабу угруповання військ (сил) або штабу тактичної групи до пункту управління оперативно-стратегічного угруповання військ включно, а також у складі командування та штабу військової частини (зведеного підрозділу) (у тому числі поза районами ведення бойових (воєнних) дій), який здійснює оперативне (бойове) управління військовими частинами та підрозділами, що ведуть воєнні (бойові) дії на лінії бойового зіткнення на відстані виконання бойових (спеціальних) завдань військовою частиною (підрозділом, зокрема зведеним) першого ешелону оборони або наступу (контрнаступу, контратаки), *виплачується додаткова винагорода у розмірі 50000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу виконання таких завдань відповідно до умов, визначених Міністерством оборони;*

військовослужбовцям, які здійснюють бойові (спеціальні) завдання у період здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, *щомісяця виплачується додаткова винагорода у розмірі 30000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу виконання таких завдань.*

Військовослужбовцям, які обіймають посади керівного та інструкторсько-викладацького складу у навчальних військових частинах (навчальних центрах,

навчальних підрозділах), щомісяця виплачується додаткова винагорода у розмірі від 15000 до 30000 гривень з урахуванням їх рівня підготовки (кваліфікації) пропорційно часу здійснення підготовки та навчання персоналу в розрахунку на місяць відповідно до переліку посад керівного та інструкторсько-викладацького складу в навчальних військових частинах (навчальних центрах, навчальних підрозділах), затвердженого керівниками відповідних міністерств та державних органів.

Військовослужбовцям, які у зв'язку з пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), пов'язаним із захистом Батьківщини, визнані військово-лікарською комісією обмежено придатними до військової служби або непридатними до військової служби з переоглядом через 6-12 місяців та зараховані у розпорядження відповідних командирів, протягом двох місяців з дня зарахування у розпорядження (без врахування часу перебування у відпустці та на лікуванні) виплачується грошове забезпечення (без урахування додаткової винагороди) за останньою займаною посадою у повному обсязі. Після перебування у розпорядженні понад два місяці і до закінчення перебування у розпорядженні таким військовослужбовцям щомісяця виплачується оклад за військовим званням, надбавка за вислугу років та додаткова винагорода у розмірі 20100 гривень.

Військовослужбовцям строкової військової служби щомісяця виплачується додаткова винагорода у розмірі 6000 гривень пропорційно часу проходження служби в розрахунку на місяць.

Курсантам вищих військових навчальних закладів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, а також закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, закладів фахової передвищої військової освіти, які перед зарахуванням на навчання не перебували на військовій службі або проходили строкову військову службу, щомісяця виплачується додаткова винагорода у розмірі 2350 гривень пропорційно часу перебування на службі (навчанні) в розрахунку на місяць.

Виплата додаткової винагороди здійснюється на підставі наказів командирів (начальників).

Відповідно до наказів про виплату додаткової винагороди у розмірі 100000 гривень до таких наказів включаються усі вище перелічені особи, зазначені у пунктах 1 та 1⁻¹ Постанови № 168, у тому числі такі, які:

у зв'язку з пораненням (контузією, травмою, каліцтвом), пов'язаним із захистом Батьківщини, а для поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту - із участю у бойових діях або забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах їх ведення (здійснення), зокрема на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, у період здійснення зазначених заходів, перебувають на стаціонарному лікуванні в закладах охорони здоров'я (у тому числі закордонних), включаючи час переміщення з одного лікарняного закладу охорони здоров'я до іншого, або перебувають у відпустці для лікування після поранення (контузії, травми або каліцтва) у зв'язку із отриманням тяжкого поранення за висновком (постановою) військово-лікарської (лікарсько-експертної, медичної) комісії;

захоплені в полон (крім тих, які добровільно здалися в полон) або є заручниками, а також інтерновані в нейтральні держави або безвісно відсутні (у разі, коли зазначені події сталися як до введення воєнного стану, так і після його введення);

загинули (померли) внаслідок отриманого після введення воєнного стану поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаного із захистом Батьківщини (виплата здійснюється за весь місяць, у якому особа загинула (померла).

Також сім'ям загиблих осіб, зазначених у пунктах 1-1⁻² Постанови № 168, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 15 000 000 гривень, яка розподіляється рівними частками на всіх отримувачів, передбачених у статті 16⁻¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», крім громадян Російської Федерації або Республіки Білорусь та

осіб, які постійно проживають на територіях цих країн, осіб, які засуджені за державну зраду, колабораційну діяльність, пособництво державі-агресору.

Особи, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої цією постановою, можуть реалізувати це право з дня його виникнення. Днем виникнення такого права є дата загибелі особи, зазначеної у пунктах 1-1² Постанови № 168, в період дії воєнного стану, що зазначена у свідоцтві про смерть.

У разі відмови однієї або кількох осіб, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої Постановою № 168, від її отримання або якщо зазначені особи протягом трьох років з дня виникнення у них такого права його не реалізували, їх частки розподіляються між іншими особами, які мають право на одноразову грошову допомогу. Особам, які мають право на одноразову грошову допомогу, виплата їх частки здійснюється незалежно від реалізації такого права іншими особами.

Якщо після призначення та виплати одноразової грошової допомоги у повному розмірі, за її отриманням звертаються інші особи, які мають на неї право, питання щодо перерозподілу суми такої допомоги вирішується за взаємною згодою осіб або в судовому порядку.

Виплата одноразової грошової допомоги здійснюється також сім'ям осіб, зазначених у пунктах 1-1² Постанови № 168, які померли внаслідок поранення (контузії, травми, каліцтва), отриманого у період дії воєнного стану під час захисту Батьківщини, участі у бойових діях або забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах їх ведення (здійснення), зокрема на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, на території між позиціями сил оборони та позиціями військ держави-агресора, у період здійснення зазначених заходів, не пізніше ніж через один рік після поранення (контузії, травми, каліцтва).

Одноразова грошова допомога виплачується особі шляхом перерахування коштів уповноваженим органом на рахунок в установі банку державного сектору, зазначеного одержувачем у заяві.

Якщо сім'я загиблої особи одночасно має право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої Постановою № 168, та одноразової грошової допомоги або компенсаційної виплати, встановлених іншими актами законодавства, здійснюється одна з таких виплат за її вибором.

3.4. Захист прав військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у воєнних діях

Захист прав військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у воєнних діях, передбачає два способи – позасудовий та судовий. Позасудовий спосіб захисту передбачає можливість відстоювання прав і захисту охоронюваних законом інтересів особою самостійно, без звернення до суду. Однак відповідно до частини другої статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституція України, таким чином, надає громадянам право безпосередньо звертатися до суду зі скаргою на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб для відновлення та захисту порушених прав.

05 січня 2017 року набрали чинності зміни до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 2 червня 2011 року № 3460-VI, які суттєво розширили можливості захисту своїх прав та законних інтересів ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, а також осіб, які звернулися для отримання статусу ветерана війни, стосовно отримання безоплатної вторинної правничої допомоги (далі – БВПД). Важливість цих змін полягає в тому, що до 05 січня 2017 року ветерани війни та учасники бойових дій могли звертатись за

БВПД лише з питань, пов'язаних з їхнім соціальним захистом, а з врахуванням законодавчих змін – з будь-яких питань.

Зауважимо, що ветерани війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України мають право на отримання такої допомоги *не більше шести разів протягом бюджетного періоду та одночасно не більше ніж за шістьма рішеннями про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, прийнятими центрами з надання безоплатної правничої допомоги.*

Отже, БВПД – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Види правничих послуг, які включає БВПД:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру.

Реалізувати своє право на безоплатну правничу допомогу можна через мережу центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги та адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу.

Центри з надання безоплатної правничої допомоги є територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правничої допомоги і утворюються з урахуванням потреб відповідних адміністративно-територіальних одиниць та забезпечення доступу осіб до безоплатної правничої допомоги. Повноваження та порядок діяльності центрів з надання безоплатної правничої допомоги встановлюються Положенням про центри з надання безоплатної правничої допомоги, що затверджується Міністерством юстиції України.

Під час виконання функцій з надання безоплатної правничої допомоги центри з надання безоплатної правничої допомоги взаємодіють із судами,

органами прокуратури та іншими правоохоронними органами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Звернення про надання одного з видів правничих послуг, а саме захисту; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на БПВД, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру, подаються особами, які досягли повноліття, або їх представниками до центру з надання безоплатної правничої допомоги в письмовій формі *за місцем фактичного проживання таких осіб незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи або за місцезнаходженням органу, що здійснює дізнання, досудове розслідування, суду, слідчого судді, що розглядають справу.*

У разі звернення особи про надання одного з видів БВПД центр з надання безоплатної правничої допомоги зобов'язаний протягом *десяти днів* з дня надходження звернення прийняти рішення щодо надання БВПД. Якщо особа не має підстав для отримання безоплатної вторинної правничої допомоги, центр з надання безоплатної правничої допомоги протягом 10 робочих днів з дня надходження звернення приймає рішення про відмову в наданні такій особі БВПД і надсилає їй або її законному представнику, копію зазначеного рішення з одночасним роз'ясненням порядку оскарження такого рішення.

Після прийняття рішення про надання БВПД центр з надання безоплатної правничої допомоги призначає адвоката, який включений до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, та уклав договір про надання БВПД з центром з надання безоплатної правничої допомоги. Повноваження адвоката підтверджуються дорученням центру з надання безоплатної правничої допомоги та/або довіреністю відповідно до вимог процесуального закону.

Для здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на БВПД, у суді у спорах, що виникають з трудових відносин, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також щодо представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом

недієздатними чи дієздатність яких обмежена, або для складання документів процесуального характеру центр з надання безоплатної правничої допомоги може уповноважити свого працівника.

Повноваження працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги як представника суб'єкта права на БВПД підтверджуються рішенням центру з надання безоплатної правничої допомоги та довіреністю відповідно до вимог процесуального закону.

Адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги, який надає БВПД, може бути замінено на адвоката або працівника такого центру за рішенням центру з надання безоплатної правничої допомоги у разі: 1) хвороби, повної або часткової втрати працездатності, смерті адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги; 2) неналежного виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору; 3) відмови адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги від виконання доручення/рішення центру з надання безоплатної правничої допомоги з підстав, передбачених законом; 4) зміни підсудності провадження або справи чи підслідності кримінального правопорушення; 5) припинення дії договору про надання безоплатної вторинної правничої допомоги; 6) неналежного надання безоплатної вторинної правничої допомоги працівником центру з надання безоплатної правничої допомоги; 7) припинення трудового договору з працівником центру з надання безоплатної правничої допомоги; 8) зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю; 9) виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу; 10) наявності інших підстав, передбачених законом.

Під час заміни одного адвоката або працівника центру з надання безоплатної правничої допомоги іншим адвокатом або працівником центру з надання безоплатної правничої допомоги забезпечується безперервність надання БВПД.

3.5. Захист прав добровольців сил територіальної оборони Збройних Сил України

З самого початку повномасштабного вторгнення та військової агресії російської федерації проти України тисячі добровольців активно долучилися до лав ТрО Збройних сил, щоб посилити захист незалежності та територіальної цілісності нашої держави.

16 липня 2021 року Верховною радою України був прийнятий Закон України № 1702-ІХ «Про основи національного спротиву». Саме цей нормативно-правовий акт визначає засади фінансування і матеріального забезпечення національного спротиву та забезпечення соціального захисту військовослужбовців і добровольців Сил територіальної оборони Збройних сил України та осіб, які виконують завдання руху опору.

Згідно з пунктом 8 частини першої статті 1 цього Закону національний спротив – це комплекс заходів, які організуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності держави, стримування і відсічі агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, зважаючи на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України.

Також у цьому Законі визначені поняття добровольця та добровольчого формування територіальної громади. *Доброволець Сил територіальної оборони Збройних Сил України – громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, який перебуває в Україні на законних підставах впродовж останніх п'яти років та на добровільній основі зарахований до проходження служби у складі добровольчого формування Сил територіальної оборони Збройних Сил України; добровольче формування територіальної громади – воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони.*

Комплектування добровольчих формувань територіальних громад здійснюється на добровільній основі відповідно до Положення про добровольчі формування територіальних громад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1449.

Гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад, які беруть участь у національному спротиві

Соціальний і правовий захист військовослужбовців, які беруть участь у заходах підготовки та виконанні завдань територіальної оборони, здійснюється згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». На військовослужбовців, які беруть участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, поширюються гарантії соціального захисту, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

На членів добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони поширюються гарантії соціального і правового захисту, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». На членів добровольчих формувань територіальних громад, які беруть участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, поширюються гарантії соціального захисту, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Гарантії соціального і правового захисту осіб, які на добровільній та конфіденційній основі залучаються до виконання завдань руху опору

Особам, які на добровільній та конфіденційній основі залучаються до виконання завдань руху опору, гарантуються нерозголошення факту їх участі в

русі опору, а також соціальний і правовий захист з боку держави у порядку та на умовах, визначених законодавством України.

З метою забезпечення безпеки і захисту осіб, які на добровільній та конфіденційній основі залучаються до виконання завдань руху опору, а також їх близьких родичів Командуванням Сил спеціальних операцій Збройних Сил України можуть здійснюватися спеціальні заходи безпеки.

Залучені до конфіденційного співробітництва особи, які брали участь у виконанні завдань руху опору на тимчасово окупованій території України, у районі проведення антитерористичної операції, районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, або на інших територіях, де в період виконання цих завдань велися воєнні (бойові) дії, мають право на отримання статусу ветерана війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку, що унеможливує розкриття факту залучення таких осіб до конфіденційного співробітництва.

У разі смерті (загибелі), встановлення інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності, що настали у зв'язку з виконанням завдань руху опору, особи, які на добровільній та конфіденційній основі залучені до виконання завдань руху опору, або члени їх сімей мають право на призначення та виплату одноразової грошової допомоги, медичне забезпечення в розмірах і порядку, визначених для співробітників кадрового складу Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

У разі затримання, арешту або засудження незаконними органами чи формуваннями, утвореними на тимчасово окупованих територіях України, або органами чи формуваннями країни, яка здійснює збройну агресію проти України, осіб, які на добровільній та конфіденційній основі залучені до виконання завдань руху опору, у зв'язку з виконанням ними завдань руху опору держава вживає всіх можливих заходів для їх звільнення. Збитки, завдані таким особам у зв'язку з виконанням ними завдань руху опору, відшкодовуються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ 4

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

4.1. Особливості розгляду цивільних справ в умовах воєнного стану

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій уведено воєнний стан, здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Рада суддів України 2 березня 2022 року прийняла Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Серед них наведено такі:

- за можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через задіяння до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя;
- розглядати справи, які не є невідкладними, за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження;
- виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням процесуальних документів, залишенням їх без руху тощо;
- за можливості продовжувати процесуальні строки щонайменше до закінчення воєнного стану.

Зупинення провадження в цивільній справі, зумовлене воєнним станом

Зупинення провадження у справі – це оформлене ухвалою суду тимчасове припинення вчинення судом процесуальних дій, за винятком випадків, визначених нормами цивільного процесуального права, під час підготовки справи до судового розгляду, розгляду справи по суті (судового розгляду), яке викликане наявністю визначених у законі обставин, що перешкоджають

подальшому розгляду цивільної справи і щодо яких неможливо передбачити конкретний момент їх усунення.

Обставини, що перешкоджають подальшому розгляду справи і щодо яких неможливо передбачити момент їх усунення, мають значні темпоральні межі. Зупиняється перебіг процесуальних строків.

П. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України визначено обов'язок суду зупинити провадження у справі у випадку перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Підставою зупинення провадження у справі є перебування позивача, або відповідача, або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань. Проте вона застосовується лише в тому випадку, якщо вони переведені на воєнний стан.

Структура Збройних сил України визначена у ст. 3 Закону України «Про Збройні сили України». Дефініція воєнного стану наводиться у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. Відповідно до частини 20 статті 106 Конституції України Президент приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України.

На перебіг процесу в окремих цивільних справах впливає втрата нашою державою контролю над частиною власної території. Стаття 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» розкриває поняття «антитерористична операція». Безпосередня участь сторони процесу в АТО є однією з обставин, що перешкоджає подальшому розгляду цивільної справи. Ускладненою є реалізація принципу бути почутим.

У ЦПК України не визначено додаткових процесуальних гарантій для громадян, які призвані на військову службу за призовом під час мобілізації на

особливий період та виступають сторонами в цивільному процесі. Водночас умови проходження військової служби військовослужбовцями в особливий період відрізняються від проходження військової служби у звичайних умовах.

Зупинення провадження допускається на стадії підготовки справи до судового розгляду, судового розгляду (розгляду справи по суті).

Провадження у справі зупиняється до припинення перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції. Закінченням проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України (ч. 3 ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено. Президент України може прийняти указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях до закінчення строку, на який було введено воєнний стан, за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Про це має бути негайно оголошено через засоби масової інформації (Закон України «Про правовий режим воєнного стану»).

У випадку усунення обставин, що зумовили зупинення провадження у справі, воно підлягає поновленню. Провадження поновлюється за ініціативою суду або за клопотанням учасників справи. Суд повинен періодично перевіряти, чи не усунені обставини, що викликали його зупинення. Учасник справи подає клопотання з наведенням відповідних доказів усунення обставин, що викликали зупинення провадження у справі. Суд повинен роз'яснити учасникам справи їхній процесуальний обов'язок щодо інформування суду про усунення обставин, що викликали зупинення провадження у справі. Провадження у справі

поновлюється не пізніше десяти днів з дня отримання судом повідомлення про усунення обставин, що викликали його зупинення.

Про поновлення провадження у справі суд постановляє мотивовану ухвалу. Вона не виступає самостійним об'єктом апеляційного оскарження. Заперечення та таку ухвалу можна включити до апеляційної скарги на рішення суду.

Наслідком поновлення провадження у справі є продовження перебігу процесуальних строків, можливість вчинення процесуальних дій. Під обчислення процесуальних строків час, на який було зупинене провадження у справі, не зараховується. Провадження продовжується зі стадії, на якій його було зупинене. Щодо зупинення провадження у справі та поновлення провадження у справі вказується у змісті рішення суду.

4.2. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів

Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави.

Поняття військовослужбовців

Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу» до військовослужбовців відносить громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу.

Кожен громадянин України, вперше вступаючи на військову службу до Збройних сил України, інших військових формувань, особисто складає *Військову*

присягу на вірність Українському народу і скріплює її власноручним підписом. Іноземець або особа без громадянства, який (яка) вперше приймається на військову службу до Збройних Сил України, бере офіційне зобов'язання неухильно додержуватися Конституції та законів України, сумлінно виконувати обов'язки військової служби.

Дія Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних сил України»

Сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг, визначаються Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних сил України» (від 24.03.1999 року № 551-XIV) (далі – Дисциплінарний статут).

Усі військовослужбовці Збройних сил України, незалежно від своїх військових звань, службового становища та заслуг, повинні неухильно керуватися вимогами Дисциплінарного статуту.

Положення Дисциплінарного статуту поширюються на громадян, звільнених з військової служби у відставку або в запас з правом носіння військової форми одягу, під час носіння ними військової форми одягу.

Дія Дисциплінарного статуту поширюється на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Підстави притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності

Згідно з положеннями Дисциплінарного статуту Збройних сил України військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України.

Відповідно до статті 3 Дисциплінарного статуту Збройних сил України військова дисципліна досягається шляхом особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів.

На сьогодні в Україні діють такі військові статути: Статут внутрішньої служби Збройних сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV; Статут гарнізонної та вартової служб Збройних сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 550-XIV; Строювий статут Збройних сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 549-XIV.

За статтею 4 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця дотримуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів. Відповідно до статті 6 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження. Наказ повинен бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк.

Статтею 5 Дисциплінарного статуту Збройних сил України передбачено, що стосовно кожного випадку правопорушення командир зобов'язаний прийняти рішення щодо необхідності притягнення винного до відповідальності, залежно від обставин скоєння правопорушення, ступеня вини, попередньої поведінки порушника та розміру завданих державі та іншим особам збитків.

Згідно зі статтею 45 Дисциплінарного статуту Збройних сил України в разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності – накладити дисциплінарне стягнення.

Розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців

За вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за Дисциплінарним статутом Збройних сил України, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). За вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення. У разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовець притягається до кримінальної відповідальності.

Статтею 15 КУпАП передбачено відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень. Так, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, Служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами.

Зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах за:

- порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил;
- вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією;
- вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі;
- невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису;
- порушення тиші в громадських місцях;
- неправомірне використання державного майна;

- незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації;
- невжиття заходів щодо окремої ухвали суду;
- ухилення від виконання законних вимог прокурора;
- порушення законодавства про державну таємницю;
- порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію.

У разі притягнення таких осіб до відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі направлення особи, яка вчинила таке насильство, на проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, здійснюється на загальних підставах.

Інші, крім зазначених у ч. 1 ст. 15 КУпАП, особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках – адміністративну відповідальність на загальних підставах.

За порушення правил дорожнього руху водіями транспортних засобів Збройних сил України або інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної спеціальної служби транспорту – військовослужбовцями строкової служби, а також вчинення ними військових адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП, штраф як адміністративне стягнення до них не застосовується. У випадках, зазначених у ст. 15 КУпАП, органи (посадові особи), яким надано право накладати адміністративні стягнення, передають матеріали про правопорушення відповідним органам для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

За вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б КУпАП,

за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Главою 13-Б КУпАП передбачено такі військові адміністративні правопорушення:

1. Стаття 172⁻¹⁰. Відмова від виконання законних вимог командира (начальника).
2. Стаття 172⁻¹¹. Самовільне залишення військової частини або місця служби.
3. Стаття 172⁻¹². Необережне знищення або пошкодження військового майна.
4. Стаття 172⁻¹³. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем.
5. Стаття 172⁻¹⁴. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.
6. Стаття 172⁻¹⁵. Недбале ставлення до військової служби.
7. Стаття 172⁻¹⁶. Бездіяльність військової влади.
8. Стаття 172⁻¹⁷. Порушення правил несення бойового чергування.
9. Стаття 172⁻¹⁸. Порушення правил несення прикордонної служби.
10. Стаття 172⁻¹⁹. Порушення правил поводження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.
11. Стаття 172⁻²⁰. Розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів.

Види адміністративних стягнень:

Штраф та загальні санкції передбачені КУпАП.

До військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, а також осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, Служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейських не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт.

До військовослужбовців застосовується такий адміністративний захід, як гауптвахта. До жінок військовослужбовців гауптвахта не застосовується. Тримання на гауптвахті військовослужбовця може тривати від 3 годин до 10 діб максимально. Особливості тримання військовослужбовців на гауптвахті передбачені в Додатку 12 до Статуту гарнізонної та вартової служби «Про гауптвахту».

Дисциплінарні стягнення щодо військовослужбовців

У силу ст. 83 Дисциплінарного статуту Збройних сил України на військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнення, які визначені цим Статутом і відповідають військовому званню військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення.

Статтею 48 Дисциплінарного статуту Збройних сил України передбачено такі дисциплінарні стягнення, що можуть бути накладені на військовослужбовців:

а) зауваження;

б) догана;

в) сувора догана;

г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти);

г) попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби);

д) пониження в посаді;

е) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу);

є) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу);

ж) звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів).

Усі дисциплінарні стягнення, крім пониження у військовому званні, пониження в посаді, звільнення з військової служби за службовою невідповідністю, накладені на військовослужбовців і не зняті до дня звільнення їх у запас чи відставку, вважаються знятими з дня виключення військовослужбовця із списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо).

Права командирів (начальників) накладати дисциплінарні стягнення на підлеглих військовослужбовців

Відповідно до ст. 7 Дисциплінарного статуту застосовувати заохочення та накладати дисциплінарні стягнення можуть тільки прямі командири та командири, визначені в розділі 3 цього Статуту.

Командир відділення, головний сержант (заступник командира) взводу, головний сержант роти, головний сержант (головний старшина) батальйону (корабля 3 рангу), головний сержант (головний старшина) бригади (полку, корабля 1 рангу), командир взводу, головний сержант (головний старшина) з'єднання, окремого роду військ (сил), виду Збройних сил України, головний сержант Збройних сил України, командир роти (корабля 4 рангу), командир батальйону (корабля 3 рангу) мають право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а» – «г» статті 48 Дисциплінарного статуту, а саме: зауваження; догану; сувору догану; позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти).

Командир окремого батальйону (корабля 2 рангу), а також командир окремої військової частини, який користується дисциплінарною владою командира батальйону (корабля 3 рангу), має право застосовувати стягнення, визначені в пунктах «а» – «г» статті 48 Дисциплінарного статуту, а саме: зауваження; догану; сувору догану; позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби та офіцерського складу).

Командир бригади (полку, корабля 1 рангу) має право застосовувати усі дисциплінарні стягнення, (до майстер-сержанта (майстер-старшини) включно). А командир корпусу, командувач військ оперативного командування, командувач виду, окремого роду військ (сил) Збройних сил України має право застосовувати всі дисциплінарні стягнення (до підполковника включно) .

Відповідно до ст. 75 Дисциплінарного статуту начальники гарнізонів, старші морські начальники та начальники органів управління Військової служби правопорядку Збройних сил України (далі – Служби правопорядку) в гарнізонах мають право накладати дисциплінарні стягнення на військовослужбовців у таких випадках:

а) правопорушення пов'язане з порушенням правил гарнізонної або вартової служби;

б) порушення громадського порядку або військової дисципліни вчинено за межами розташування військової частини;

в) правопорушення вчинено під час перебування у відпустці, відрядженні, на лікуванні, на гауптвахті Служби правопорядку.

Стаття 76 Дисциплінарного статуту передбачає право військових комендантів усіх найменувань на транспорті накладати дисциплінарні стягнення на військовослужбовців за вчинені ними правопорушення під час пересування шляхами сполучення.

Начальники, які наклали стягнення згідно із статтями 75 і 76 Дисциплінарного статуту, повідомляють про це командирів військових частин, в яких служать військовослужбовці, що вчинили правопорушення, та роблять відповідні записи в посвідченні про відпустку або в розпорядженні чи посвідченні про відрядження.

Після прибуття на місце постійної служби військовослужбовець зобов'язаний доповісти своєму безпосередньому командирові про накладене на нього дисциплінарне стягнення. Військовослужбовець, який не доповів про накладене на нього стягнення, несе дисциплінарну відповідальність.

Порядок та строки притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності

Стаття 46 Дисциплінарного статуту передбачає, що з метою громадського впливу на порушників військової дисципліни та громадського порядку до накладення стягнення за порушення військовослужбовців за рішенням командира (начальника) можна обговорювати:

- військовослужбовців рядового складу – на зборах особового складу;
- військовослужбовців сержантського (старшинського) складу – на зборах військовослужбовців сержантського (старшинського) складу;
- військовослужбовців офіцерського складу – на зборах військовослужбовців офіцерського складу, які мають військові звання (обіймають посади) не нижче військового звання (посади) офіцера, правопорушення якого обговорюються.

Однак рішення зборів є рекомендаційними для командирів.

Стаття 47 Дисциплінарного статуту передбачає, що невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків, яке призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу настанню таких наслідків, є підставою для усунення такого військовослужбовця від виконання службових обов'язків.

Рішення про усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків приймається прямим командиром (начальником).

Про цей факт видається у триденний строк із дня прийняття посадовою особою такого рішення письмовий наказ про проведення службового розслідування.

Тривалість усунення від виконання службових обов'язків не повинна перевищувати тривалості службового розслідування та часу, необхідного для прийняття командиром (начальником) відповідного рішення за результатами такого розслідування.

Наказ про усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків скасовується, якщо за результатами службового розслідування підстави для прийняття такого рішення не підтвердилися або прийнято рішення про притягнення військовослужбовця, який вчинив правопорушення, до дисциплінарної відповідальності.

У разі відмови або ухилення від обов'язкового медичного огляду, а також появи на службі у стані сп'яніння усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків може здійснити безпосередній або прямий начальник, про що негайно доповідається в порядку підпорядкованості із зазначенням причин і обставин усунення.

Командир (начальник), який усунув підлеглого від виконання службових обов'язків без достатніх підстав, несе за це відповідальність.

Згідно зі ст. 84 Дисциплінарного статуту Збройних сил України прийняття рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини. Службове розслідування призначається письмовим наказом командира (начальника), який прийняв рішення притягти військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності. Службове розслідування повинно бути завершене протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником). У необхідних випадках цей термін може бути продовжено командиром (начальником), який призначив службове розслідування, або старшим командиром (начальником), але не більш як на один місяць.

Порядок проведення службового розслідування у Збройних силах України визначається наказом Міністерства оборони України, в інших військових формуваннях, правоохоронних органах спеціального призначення – наказами державних органів, які мають у своєму підпорядкуванні військові формування, утворені відповідно до законів України (наприклад: Порядок проведення службового розслідування в Державній прикордонній службі України, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.11.2021 року № 815), правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Відповідно до ст. 86 Дисциплінарного статуту Збройних сил України після розгляду письмової доповіді про проведення службового розслідування командир проводить бесіду з військовослужбовцем, який вчинив правопорушення. Якщо вину військовослужбовця повністю доведено, командир приймає рішення про накладення дисциплінарного стягнення.

Під час накладення дисциплінарного стягнення та обрання його виду враховується характер та обставини вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби.

Статтею 87 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, дисциплінарне стягнення повинно бути накладене не пізніше ніж за 10 діб від дня, коли командирові (начальникові) стало відомо про правопорушення, а в разі провадження службового розслідування – протягом місяця від дня його закінчення. Під час накладення дисциплінарного стягнення командир не має права принижувати гідність підлеглого. Дисциплінарне стягнення не може бути накладено після шести місяців з дня виявлення правопорушення. До зазначеного строку не зараховується час проведення службового розслідування, перебування військовослужбовця на лікуванні, у відпустці, під вартою, а також час відсутності на службі без поважних причин.

Відповідно до ст. 97 Дисциплінарного статуту Збройних сил України про накладені дисциплінарні стягнення військовослужбовцям може бути оголошено особисто, в письмовому наказі (розпорядженні), на нараді чи перед строєм військовослужбовців, які мають військові звання (обіймають посади) не нижче за військове звання (посаду) військовослужбовця, який вчинив правопорушення.

Оскарження рішення щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовцем

Статтею 88 Дисциплінарного статуту передбачено право військовослужбовця, який вважає, що не вчинив правопорушення, протягом місяця з часу накладення дисциплінарного стягнення подати скаргу старшому командирові або звернутися до суду у визначений законом строк.

Військовослужбовці, мають право надсилати заяви чи скарги або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів управління Служби правопорядку, органів, які проводять досудове слідство, та інших державних органів. Підставою такої форми захисту може бути прийняття незаконних рішень, дій (бездіяльності) стосовно них командирами (начальниками) або іншими військовослужбовцями, порушення їхніх прав, законних інтересів та свобод (пункт 110). Водночас подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання своїх службових обов'язків і наказів командирів (начальників) (ст. 113 Дисциплінарного статуту).

Визначено випадки, за яких заборонено подання скарги: 1) під час бойового чергування; 2) перебування у строю (крім скарг, поданих під час опитування військовослужбовців); 3) на варті (вахті); 4) у добовому наряді; 5) під час занять (ст. 113 Дисциплінарного статуту) .

4.3. Особливості адміністративної відповідальності в період воєнного стану

Адміністративна відповідальність — це один із різновидів юридичної відповідальності у формі негативного реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або

посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення.

Адміністративним правопорушенням (проступком) відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Важливо пам'ятати, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, у випадку, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

В умовах воєнного стану поширення набувають адміністративні правопорушення у сфері виконання військового обов'язку та проходження військової служби. Стаття 65 Конституції України передбачає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Цей обов'язок реалізується громадянами, в тому числі й через військовий обов'язок.

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовий обов'язок включає підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку.

Змістовні елементи військового обов'язку зумовили встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил військового обліку, порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, зіпсуття військово-облікових документів чи втрату їх з необережності.

Якісне укомплектування Збройних сил та інших військових формувань особовим складом неможливо забезпечити без проведення військового обліку.

Загальні правила військового обліку визначені Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», безпосередньо в главі VI Закону встановлені терміни і порядок постановки на облік залежно від підстав для обліку. Механізм організації та ведення військового обліку визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних». Адміністративна відповідальність за порушення правил військового обліку передбачена ст. 210 КУпАП. Звертаємо увагу, що зазначена норма в 2021 році була викладена в новій редакції. Суб'єктами цього адміністративного правопорушення законодавець визначив призовників, військовозобов'язаних та резервістів, адже саме за таким поділом утворюється система військового обліку.

Порушенням правил військового обліку є не лише ухилення від нього, а й недотримання встановлених законодавством строків для обліку. Так, відповідно до п.3 ст. 37 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» призовники, військовозобов'язані та резервісти після прибуття до нового місця проживання зобов'язані в семиденний строк стати на військовий облік та не раніше ніж за три дні до вибуття з місця проживання знятися із зазначеного обліку. Також порушенням правил військового обліку у воєнний час є виїзд призовників, військовозобов'язаних та резервістів з місця проживання без дозволу керівника відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України – без дозволу відповідного керівника).

За порушення правил військового обліку на особу накладається штраф у розмірі від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (наразі це 510 – 850 грн відповідно), а за повторного вчинення порушення протягом року, а також у разі вчинення такого порушення в особливий період штраф уже складатиме від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850 – 1700 грн відповідно).

Оскільки відповідно до статті 1 Закону України «Про оборону України» особливий період — це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, то в сучасних умовах застосовуватиметься саме ч. 2 статті 210 КУпАП.

Призовники, військовозобов'язані та резервісти повинні належним чином ставитися до військово-облікових документів. Зіпсуття або недбале зберігання посвідчень про приписку до призовних дільниць, військових квитків, тимчасових посвідчень військовозобов'язаних, яке спричинило їх втрату, є адміністративним правопорушенням, відповідальність за яке передбачена ст. 211 КУпАП у вигляді штрафу від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (510 – 850 грн). Якщо таке правопорушення вчиняється в особливий період, то розмір штрафу збільшується від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (850 – 1700 грн).

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію передбачена ст. 210¹ КУпАП. Відповідно до статті 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»:

мобілізаційна підготовка – комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час, з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту (далі – Збройні сили України, інші військові формування), сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та

задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період;

мобілізація – це комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Суб'єктами даного адміністративного правопорушення є посадові особи та громадяни. Мобілізації підлягають усі громадяни України віком від 18 до 60 років здатні виконувати свій військовий обов'язок, окрім винятків, визначених ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Звертаємо увагу, що особі повинно виповнитись 18 років до дня відправлення у військову частину. У разі отримання повістки особи, які підлягають мобілізації, зобов'язані з'явитися до військкоматів чи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Якщо особа належить до категорії осіб, які не підлягають мобілізації, то потрібно надати територіальному центру комплектування та соціальної підтримки документи, що підтверджують підстави для звільнення від мобілізації.

За порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію передбачено штраф. Тобто особа, яка отримала повістку, але не з'явилася до військкомату чи територіального центру комплектування та соціальної підтримки, може бути оштрафована на суму від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (на сьогодні це 3400 – 5100 грн), а за повторного вчинення порушення протягом року, а також у разі вчинення такого порушення в особливий період штраф уже складатиме від 300 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (5100 – 8500 грн відповідно).

Знову ж таки, в сучасних умовах, застосовуватиметься саме ч. 2 статті 210¹ КУпАП.

Факт ухилення від служби або порушення законодавства про мобілізацію має місце тільки в разі, якщо військовозобов'язаного належним чином повідомили про необхідність явки за призовом. Доказами належного повідомлення є вручення мобілізаційних розпоряджень, повісток керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки під особистий підпис, або вклеювання в військовий квиток мобілізаційного припису медкомісією, за умови подальшого додаткового повідомлення про дату й місце відправки до військової частини.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки), або у строки, визначені командирами військових частин (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом керівників органів, у яких вони перебувають на військовому обліку, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом керівників відповідних підрозділів Служби зовнішньої розвідки України, військовозобов'язані Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – за викликом керівників відповідних органів управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту).

Національній поліції надано право здійснювати адміністративне затримання військовозобов'язаних у разі порушення ними законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію та доставляти їх до територіального центру комплектування (ст. ст. 259, 262 КУпАП, ч. 3 ст. 38 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Якщо особа умисно не підкоряється законному розпорядженню або вимозі поліцейського під час виконання ним

службових обов'язків, то вона буде нести адміністративну відповідальність відповідно до ст.185 КУпАП, оштрафована на суму від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (136 – 255 грн) або можуть бути застосовані громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Оскарження дій, пов'язаних із мобілізацією. Скарги на незаконні дії представників «військкоматів», пов'язані із процесом мобілізації, можуть бути в усній формі викладені на гарячій лінії Міністерства оборони та Збройних сил України за тел.: 0 800 50 04 42.

Скарги на порушення законодавства під час мобілізації подаються керівнику Центру комплектування та соціальної підтримки. Скарга повинна містити детальний опис обставин порушення і клопотання про припинення порушення.

У випадку відсутності належної реакції керівника Центру комплектування та соціальної підтримки, незаконні дії, що стосуються мобілізації можуть бути оскаржені до адміністративного суду. Для отримання правової допомоги з цього питання необхідно звернутися до адвоката.

В умовах воєнного стану більш сувора відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення у вигляді відмови від виконання законних вимог командира (начальника) ст. 172¹⁰ КУпАП.

Якщо, за загальним правилом, таке правопорушення передбачає накладення штрафу від 70 до 145 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1190 – 2465 грн) або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до 7 діб, то ті ж діяння, вчинені в умовах особливого періоду, передбачають накладення штрафу в розмірі від 145 до 285 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (2465 – 4845 грн) або арешт з утриманням на гауптвахті на строк від 7 до 10 діб.

Підлеглий не несе відповідальності за невиконання наказу начальника, якщо цей наказ був незаконним (відданий невідповідною особою, в неналежному

порядку, виходив за межі повноважень командира (начальника), за своїм змістом суперечив чинному законодавству, був пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина). За умисне ж виконання явно злочинного наказу начальника підлеглий підлягає відповідальності як пособник відповідного військового службового злочину.

Інколи може трапитися і так, що громадяни після початку прийняття участі у військових діях (навіть за власною ініціативою) під дією суб'єктивних та об'єктивних факторів усвідомлюють, що не готові до відповідного устрою, способу життя, участі в бойових діях. У результаті непоодинокими є випадки самовільного залишення військової частини військовослужбовцями, що відповідно до чинного законодавства вважається порушенням.

Адміністративна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби передбачена статтею 172-11 КУпАП. Таке правопорушення має місце в тому випадку, коли військовослужбовець строкової служби самовільно залишив військову частину або місце служби, не з'явився вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явився з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю до 3-х діб та передбачає стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті до 5 діб. Якщо ж такі діяння були вчинені особою, яка протягом року вже піддавалась адміністративному стягненню за такі самі порушення, то арешт з утриманням на гауптвахті триватиме вже від 7 до 10 діб.

У випадку якщо самовільне залишення військової частини або місця служби було вчинене військовослужбовцем (крім строкової військової служби), а також військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів, а також у випадку нез'явлення його вчасно без поважних причин на військову службу в разі призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю до 10 діб, то за таке правопорушення передбачено штраф від 70 до 145 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1190 – 2465 грн) або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до 7 діб.

Окремо статтею передбачено відповідальність у випадку вчинення вищезазначених діянь в умовах особливого періоду, яка настає у вигляді накладення штрафу від 145 до 285 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (2465 – 4845 грн) або арешт з утриманням на гауптвахті від 7 до 10 діб. Знову ж таки сьогодні є актуальною саме така санкція зазначеної статті.

Ще одним актуальним сьогодні видом військового адміністративного правопорушення є порушення правил поводження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (стаття 172¹⁹ КУпАП). Так, порушення правил поводження із зброєю, боєприпасами, вибуховими, іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також з радіоактивними матеріалами тягне за собою накладення штрафу від 70 до 145 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1190 – 2465 грн) або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до семи діб. В умовах особливого періоду розмір штрафу сягне від 145 до 285 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1190 – 4845) або арешт з утриманням на гауптвахті на строк від 7 до 10 діб.

Правопорушення може включати як недбале зберігання вогнепальної зброї, внаслідок чого вона потрапила до рук некомпетентної людини, так і в недотриманні регламентних робіт на ракетній установці, що спричинило несанкціонований пуск ракети.

Важливо усвідомлювати, що військовослужбовець, якому відповідна речовина чи предмет були довірені, повинен розумітися в їхніх властивостях та усвідомлювати їх підвищену небезпеку для оточення. Тож, якщо мова йде про звичайні види зброї, які є на озброєнні військових формувань України (пістолет, автомат), їхні властивості усвідомлюють усі військовослужбовці, у силу того, що вони проходили відповідну підготовку (починаючи з допризовної). Коли ж такою зброєю є кулемет чи гранатомет, то тут необхідним є певний обсяг спеціальної підготовки, а коли мова йде про міни чи ракети, виникає потреба цілого курсу підготовки. Тому не може нести відповідальність за цією статтею особа, внаслідок дій якої настали суспільно небезпечні наслідки, якщо вона не

мала відповідного досвіду, знань, не пройшла інструктажу тощо, але, незважаючи на це, відповідні предмети (речовини) були надані (ввірені) їй у службове користування.

Вчинення правопорушень в період воєнного стану є неприпустимим. Воєнний стан не впливає на кваліфікацію розглянутих адміністративних правопорушень, але значною мірою підвищує розмір стягнень за їх вчинення.

4.4. Особливості кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану

4.4.1. Криміналізація діянь під час воєнного стану в Україні

З 24 лютого 2022 року, тобто з початку збройної агресії РФ проти України, до Кримінального кодексу України (далі – КК) була внесена низка змін та доповнень. Станом на 31 жовтня 2023 року Верховна Рада України ухвалила 23 закони про внесення змін до КК, якими ухвалено 8 нових статей та до понад 20 статей внесені зміни.

До Загальної частини КК були внесені як окремі зміни (ст.ст. 49, 55, 68, 69, 75, 80, 86, 96³, 96⁹), так і доповнено кодекс новими нормами. Статтею 43¹ КК України «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» визначенні обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння в умовах дії режиму воєнного стану та закріплено поняття «бойового імунітету». Відповідно до ч.1 цієї статті не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії РФ або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Також особа не

підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна (ч. 3 ст. 43¹ КК).

Статтею 84¹ «Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого» визначено умови для забезпечення оперативного вирішення питань щодо процедури обміну обвинувачених, засуджених осіб як військовополонених. У разі якщо обмін засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора направляє такого засудженого для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

До Особливої частини КК були внесені зміни, які стосуються криміналізації певних діянь шляхом доповнення кодексу новими статтями (ст.ст. 111¹, 111², 114², 201², 435¹, 436²), внесення змін до чинних складів кримінальних правопорушень (ст.ст. 111, 113, 127, 146¹, 161, 185 – 187, 189 – 191, 361, 361¹, 401) посилення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення (ст.ст. 403, 407, 432) та встановлення підстав звільнення від кримінальної відповідальності за певні діяння (ст. 263).

Розділи Особливої частини КК доповнені такими кримінальними правопорушеннями:

1. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки були доповнені ст. 111¹ «Колабораційна діяльність», ст. 111² «Пособництво державі-агресору» та ст. 114² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Криміналізація колабораційної діяльності зумовлена поширеністю таких дій та необхідність встановлення справедливого покарання для осіб, які співпрацюють з державою-агресором, а також обмеження доступу таких осіб до

посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, адже низка громадян України та юридичних осіб сприяли чи продовжують сприяти РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та інші дії, які кваліфікуються як колабораціонізм. Більше того, особи, причетні до здійснення колабораціонізму, продовжують претендувати на посади в державних органах, впливати на формування державної політики чи інформаційного простору України, що є неприпустимим в умовах продовження збройної агресії та ведення бойових дій.

Криміналізація пособництва державі-агресору зумовлена тим, що низка громадян України надає допомогу (пособництво) РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи різні форми підтримки збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та інші дії, які повинні бути кваліфіковані як пособництво державі-агресору. Пособництво державі-агресору як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України. Відповідно є потреба у встановленні справедливого покарання для осіб, які здійснюють пособництво з державою-агресором, а також обмеження доступу таких осіб до посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування.

Криміналізація діянь, передбачених у ст. 114² КК, зумовлена тим, що траплялись випадки, коли громадяни України необдумано та небезпечно здійснювали допомогу ворогу шляхом розповсюдження інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування збройних сил України чи інших військових формувань України. Більше того, попри численні заклики збройних сил України певні особи, причетні до здійснення такої діяльності, проводять її й надалі, що є неприпустимим в умовах продовження збройної агресії та ведення бойових дій.

Також внесені зміни до ст. 113 КК «Диверсія», шляхом доповнення її складу такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення відповідних діянь в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Це зумовлено випадками вчинення громадянами України підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, на руйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення ними інших дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Здебільшого такі дії вчинялись на замовлення (заклики) російських кураторів та задля створення умов панічного настрою серед населення України.

2. У кримінальних правопорушеннях проти власності криміналізовано відповідальність за мародерство, шляхом доповнення складів кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 185, 186, 187, 189, 191 КК, кваліфікуючою ознакою – вчинення відповідного діяння в умовах воєнного або надзвичайного стану. Криміналізація таких дій зумовлена їх поширенням та спрямована на підвищення ефективності засобів кримінально-правового реагування на вияви мародерства з боку військовослужбовців або цивільних осіб та загальній превенції мародерства.

3. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності доповнені ст. 201² КК «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Криміналізація таких дій зумовлена тим, що в Україні виявляли і продовжують і надалі виявляти випадки використання товарів гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку.

4. У кримінальних правопорушеннях у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у статтях 361, 361¹ КК було скориговано термінологію відповідно до Закону України від 16 грудня 2020 року «Про електронні комунікації» та вимог іншого законодавства України у сфері кібербезпеки. Також ст. 361 КК викладено в новій редакції, якою розмежовується ступінь

відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж залежно від спричинених наслідків, посилено санкції за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Також додано кваліфікуючу ознаку – вчинення відповідних дій під час воєнного стану.

Криміналізація цих дій зумовлена тим, що в останні роки в Україні кіберзлочинність мала тенденцію до зростання, завдаючи значної матеріальної шкоди державним інформаційним ресурсам та об'єктам критичної інфраструктури, порушуючи права, свободи і законні інтереси людини та громадянина в кіберпросторі, а також підриваючи довіру суспільства до безпечності кіберпростору та використання інформаційних технологій і цифрових послуг у сучасних умовах розвитку України як правової держави. Тому наявна ситуація щодо зростання кількості випадків кібератак в Україні вимагала вжиття невідкладних заходів, спрямованих на протидію цьому негативному явищу.

5. Військові кримінальні правопорушення доповнені ст. 435¹ КК «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю». Криміналізація таких дій зумовлена необхідністю протидіяти засобами кримінально-правового впливу ворожим інформаційним впливам в умовах гібридної війни рф з Україною, що триває.

6. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку доповнені ст. 436² КК «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників». Криміналізація таких дій зумовлена поширенням забороненої інформаційної продукції агітаційного характеру, спрямованої передусім на пряме чи опосередковане виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році, в тому числі шляхом представлення збройної агресії рф проти України як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни», заперечення тимчасової

окупації частини території України. Так само елементом цієї пропаганди є глорифікація (прославлення) осіб, які здійснювали збройну агресію РФ проти України, розпочатої у 2014 році, представників як збройних формувань російської федерації, так і іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ, а також представників окупаційної адміністрації РФ, у тому числі шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди».

Також у ст. 263 КК «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» були внесені зміни. Відповідно до них не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. У попередній редакції цієї статті вказувалось на звільнення особи від кримінальної відповідальності. Прийняття таких змін зумовлено тим, щоб у вказаних випадках до осіб не застосовувати судову процедуру та не визнавати особу підозрюваною в наведеному випадку. Також це сприятиме збільшенню кількості осіб, які добровільно здають органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої.

Оскільки збройна агресія ще досі триває, Україну очікують нові виклики та завдання щодо необхідності підвищення ступеня захищеності прав, свобод й інтересів громадян та рівня відповідальності за злочини, вчинені країною-агресором.

4.4.2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України

У статтях 109 – 114² розділу I Особливої частини КК передбачено відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. Національна безпека включає низку чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Національна безпека України має відповідну структуру, складається

з окремих елементів: військова (зовнішня) безпека; політична безпека (політична стабільність); економічна безпека та внутрішня безпека. Злочини проти основ національної безпеки України характеризуються тим, що вчиняються лише з прямим умислом, а також переважно з метою ослабити державу, яка передбачає намір знизити економічний, науково-технічний, військовий та інший потенціал України.

Також, аналізуючи відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, можна зробити висновок, що майже кожна санкція відповідної частини статті КК України передбачає застосування додаткового покарання у вигляді конфіскації майна винної особи та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК)

Насильницьке повалення конституційного ладу чи його зміна можуть полягати в діях, спрямованих як проти законно функційних владних органів, їхніх працівників, так і проти осіб, котрі підтримують і захищають наявний конституційний лад. Зазначений злочин може виявитися в таких формах: 1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій; 3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; 4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Спосіб вчинення дій, спрямованих на зміну чи повалення конституційного ладу, завжди є насильницьким, а для дій, вчинених з метою захоплення державної влади, такий спосіб не є обов'язковим. Насильницьким слід вважати такий спосіб дій, для якого характерним є застосування сили, в тому числі озброєної, інших засобів незаконного примусу.

Заклики слід відрізнити від поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпАП. Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним відповідного заклику, спрямованого

на його сприйняття більш-менш широкою аудиторією. Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола).

Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої. Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої; а в разі вчинення їх особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, – обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої.

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110)

Ст. 110 КК містить норму з бланкетною диспозицією. Для встановлення змісту суспільно небезпечного діяння необхідно звернутися, насамперед, до норм Конституції України, котрі регламентують порядок зміни території або державного кордону України, інших нормативних актів, у яких закріплено принцип територіальної цілісності нашої держави.

Зазначений злочин може виявлятися в таких формах: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Зміст цих форм діяння аналогічний формам діяння, передбаченим у ст. 109 КК. Відмінність виявляється лише в тому, що у ст. 110 КК закон не передбачає як обов'язкову ознаку насильницьку зміну меж території або державного кордону України.

Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також

публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої; в разі, якщо вони вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, – позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої; а якщо вони призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, – позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК)

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 110² КК, полягає у фінансуванні дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1) або з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2). Фінансування слід розуміти як фінансове або матеріальне забезпечення особи чи осіб, які готують та/або вчиняють зазначені дії. Воно може виражатися в наданні, а також збиранні активів будь-якого роду (грошей, будь-яких матеріальних цінностей тощо) з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для підготовки і вчинення згаданих дій.

У ч. 5 ст. 110² КК передбачено, що особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, про відповідну незаконну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

За фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, санкцією ст. 110² КК передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна. У разі вчинення зазначених дій повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі (якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди, винному загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк від шести до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна; а у випадку вчинення їх організованою групою чи в особливо великому розмірі (якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків, – покарання у виді позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Державна зрада (ст. 111 КК)

Поняття державної зради подає сам законодавець в описовій диспозиції ст. 111 КК. У законі поняття цього злочину визначено шляхом вказівки на такі ознаки: а) об'єкт посягання – суверенітет, територіальна недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека України; б) способи вчинення суспільне небезпечного діяння, яких названо три – перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;

шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України; в) час та обстановка вчинення злочину: воєнний час та період збройного конфлікту, які властиві для зрадницьких дій, вчинених способом переходу на бік ворога; г) суб'єкт злочину – громадянин України, однак співучасниками можуть виступати й інші особи; д) форма вини – умисел.

Ч. 3 ст. 111 КК передбачає звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної організації чи її представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив про свій зв'язок з ними та про отримання завдання.

Як покарання за державну зраду законодавець передбачив позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, а якщо такі діяння вчинені в умовах воєнного стану, то вони караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

Колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК)

У загальному під колабораційною діяльністю розуміється будь-яка співпраця з ворогом. До кримінальних проступків за ст. 111¹ КК закон відносить публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки рішень і дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з ними, невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території, добровільне обіймання громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. За вчинення таких дій встановлено відповідальність у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років з можливою конфіскацією майна.

Покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років може бути призначене за вчинення нетяжких злочинів, передбачених ст. 111-1 КК, а саме за

пропаганду в закладах освіти з метою сприяння збройній агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії, за вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти (максимальне основне покарання – позбавлення волі на строк до 3 років), а також за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території (максимальне основне покарання – позбавлення волі на строк від 3 до 5 років).

Максимальне покарання за ст. 111¹ КК можна отримати за добровільні дії, пов'язані зі співпрацею з окупаційною адміністрацією з питань формування та діяльності державних органів, організацію їхньої діяльності на тимчасово окупованих територіях, а саме: обіймання посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, обрання до таких органів, участь в організації та проведенні незаконних виборів або публічні заклики до їх проведення (максимальне основне покарання – позбавлення волі на строк від 5 до 10 років), за організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з агресором, його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, активну участь у таких заходах (максимальне покарання – позбавлення волі на строк від 10 до 12 років), за добровільне обіймання посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних сил України та інших українських військових формувань (максимальне покарання – позбавлення волі на строк від 12 до 15 років).

Більш сувору кримінальну відповідальність тягне вчинення особами, які погодилися на обіймання посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах або особами, добровільно обраними до таких незаконних органів, дій або прийняття рішень, які призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (завдали шкоди, що в одну тисячу й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), – карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Пособництво державі-агресору (ст. 111² КК)

Пособництвом законодавець визначає умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, збройним формуванням, окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні. Пособництво державі-агресору може здійснюватися у двох формах: 1) шляхом реалізації чи підтримки рішень, дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) шляхом добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням, окупаційній адміністрації держави-агресора.

За такі дії КК України встановлена відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 12 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК)

Посягання на життя державного чи громадського діяча полягає у навмисному діянні, спрямованому на вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їхньою державною чи громадською діяльністю. Посягання на життя державного чи громадського діяча

може бути вчинене різними способами – за допомогою вогнепальної чи холодної зброї, вибухових пристроїв, хімічних, біологічних, електромагнітних, радіоактивних засобів, а також психологічного чи медичного втручання.

Потерпілими від такого злочину можуть бути Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи судді Конституційного Суду України, або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії.

Мотивами вчинення цього злочину можуть бути тільки такі: бажання не допустити чи припинити державну чи громадську діяльність певної особи, змінити її характер або помста за таку діяльність.

Злочин належить до особливо тяжких і карається позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої. Згідно з ч. 4 ст. 86 КК, особи, засуджені за злочин, передбачений ст. 112 КК не можуть бути звільнені законом про амністію від відбування покарання взагалі.

Диверсія (ст. 113 КК)

Диверсія полягає у вчиненні з метою ослаблення держави навмисних дій (вибухів, підпалів тощо), спрямованих на: а) масове знищення людей; б) заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю; в) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; г) радіоактивне забруднення; г) масове отруєння; д) поширення епідемій, епізоотій (масові захворювання тварин) чи епіфітотій (масові захворювання рослин).

Предметом цього злочину можуть бути об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення (нафтопроводи, мости, електростанції тощо); стада домашніх тварин, риба; посіви сільськогосподарських культур, лісові масиви.

Диверсія вважається закінченим злочином з моменту вчинення вибуху, підпалу чи іншої дії, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків від таких дій.

За злочини, передбачені ст. 113 КК, несуть відповідальність усі осудні особи, які досягли 14-річного віку, незалежно від громадянства і від того, вчинили вони цей злочин на території України чи за її межами. За вчинення диверсії передбачено відповідальність у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, а в разі вчинення таких дій в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, – позбавлення волі на строк 15 років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна. Згідно з ч. 4 ст. 86 КК особи, засуджені за злочин, передбачений ст. 113 КК, не можуть бути звільнені законом про амністію від відбування покарання повністю.

Шпигунство (ст. 114)

Шпигунство – це передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю. Державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, формує та публікує в офіційних виданнях Служба безпеки України на підставі рішень державних експертів з питань таємниць.

Передача відомостей, що становлять державну таємницю, – це дії особи, що володіє секретною інформацією, що полягають у переданні (повідомленні) відповідних даних іноземній державі, іноземній організації або їх представникам (агентам). Передача може здійснюватися численними способами – від

особистого повідомлення певних даних та передавання об'єктів до використання найсучасніших засобів зв'язку та комунікацій.

Збирання з метою передачі відомостей, що становлять державну таємницю, – це дії, змістом яких є набуття секретної інформації, і вона може здійснюватися найрізноманітнішими способами: спостереження, викрадення носіїв, виготовлення копій (фотографування, ксерокопіювання тощо), прослуховування телефонних розмов і перехоплення інших повідомлень та ін.

За шпигунство передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна або без такої. Закон (ч. 2 ст. 114 КК) передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство, зокрема встановлено такі умови: особа припинила шпигунську діяльність; добровільно повідомила органи державної влади про вчинене; якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань (ст. 114⁻¹ КК)

Ст. 114⁻¹ КК передбачає відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних сил України або інших військових формувань в особливий період. Збройні сили України, згідно зі ст. 1 Закону України «Про Збройні сили України», – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. До інших військових формувань можна віднести Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Державну прикордонну службу України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Під перешкоджанням законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань України слід розуміти: умисне створення перешкод або встановлення будь-яких обмежень у законній діяльності військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань України при виконанні ними своїх службових обов'язків в особливий період. Перешкоджання може

полягати у вчиненні дій або бездіяльності, що спрямовані на створення перепон, завад законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань, наприклад: блокування військових частин, блокпостів, блокування руху військових колон, незаконне захоплення військових об'єктів та їх утримання, знищення або пошкодження ліній зв'язку тощо.

Часом вчинення такого злочину є особливий період. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону України» особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової), або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Зазначений злочин вважається закінченим з моменту вчинення самого перешкоджання, незалежно від того, досягла винна особа своєї мети чи ні.

Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань в особливий період карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років, а в разі, якщо таке діяння призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків (тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості – двом особам і більше, великої матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі) – позбавленням волі на строк від 8 до 15 років.

Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114⁻² КК).

Ч. 1 ст. 114⁻² КК передбачає відповідальність за поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в

офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років.

Поширення інформації – це будь-які діяння з доведення її до відома хоча б одній особі в будь-який спосіб. Способи поширення: передача інформації стороннім особам; публікації у пресі; розповсюдження шляхом повідомлення по телебаченню чи радіо; розміщення в мережі «Інтернет»; недотримання правил збереження інформації, що дало змогу стороннім особам отримати доступ до неї тощо.

Ч. 2 ст. 114² КК встановлено відповідальність за поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, у виді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років.

Якщо ж такі дії були вчинені за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів, або з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за відсутності ознак державної зради або шпигунства, то відповідно до ч. 3 ст. 114² КК до винних осіб передбачено застосування покарання у виді позбавлення волі на строк від 8 до 12 років.

4.4.3. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки

У будь-який період розвитку суспільства пріоритетним напрямком демократичної держави завжди було забезпечення основоположних цінностей людської спільноти, зокрема життя та здоров'я людей, власності, а також забезпечення можливості нормального функціонування підприємств, установ,

державних та громадських організацій. Значення громадської безпеки важко переоцінити в теперішніх умовах.

Кримінальні правопорушення у сфері громадської безпеки посягають на суспільні відносини, які забезпечують стан захищеності суспільства від джерел підвищеної небезпеки. Серед кримінальних правопорушень, передбачених розділом IX Особливої частини КК, можна виділити такі групи:

1) створення протизаконних організацій, керівництво та участь у їх діяльності (ст.ст. 255–257 КК);

2) група кримінальних правопорушень терористичного спрямування (ст.ст. 258–258-5 КК України);

3) незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (ст.ст. 262–266 КК);

4) злочинні порушення нормативних правил щодо забезпечення громадської безпеки (ст.ст. 267–270-1 КК).

В умовах воєнного стану значною мірою збільшились випадки вчинення кримінальних правопорушень терористичного спрямування, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами. Вказані групи кримінальних правопорушень нижче буде охарактеризовано детальніше.

Терористичний акт вважається одним з найтяжчих кримінальних правопорушень проти громадської безпеки. Пов'язано це з тим, що вияви терору не лише ставлять під загрозу життя й здоров'я людей (часто – випадкових, із людьми похилого віку й дітьми включно) та спричиняють ризик пошкодження чи знищення будівель, транспортних засобів тощо, але й покликані спричинити страх перед можливими терактами в невизнаній кількості осіб, які належать до тієї чи іншої спільноти, викликають психологічну напругу в суспільстві, перешкоджають нормальному перебігу суспільно значущих політичних процесів у соціумі.

Ст. 258 КК визначає, які саме дії кваліфікуються як терористичний акт. Норма передбачає кримінальну відповідальність за застосування зброї, вчинення

вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, за умови, що такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). До злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258 КК, також належить й погроза вчинення терористичного акту.

Вчинення зазначених дій передбачає відповідальність у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без конфіскації.

Посилена відповідальність передбачена у випадку, коли винні особи (група) діяли за попередньою змовою, якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. Під «іншими тяжкими наслідками» законодавець передбачає не визначене формально коло негативних наслідків для суспільства, держави чи окремих спільнот: погіршення міждержавних відносин, політична криза в країні, тривалі розлади системи транспортного сполучення, техногенні катастрофи чи масові отруєння населення, а також заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам. У випадку ж, коли вчиненим терактом спричинено загибель хоч однієї людини, такі діяння караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

З метою заохочення осіб, які братимуть участь у підготовці терористичного акту до відмови від доведення злочину до кінця, законодавець передбачив можливість звільнення особи від відповідальності за погрозу терактом, якщо така особа добровільно повідомить про злочин, що готується, своїми діями допоможе розслідуванню й усуненню потенційної шкоди від

терористичного акту. Відповідальність в такому випадку відповідно до ч. 6 ст. 258 КК така особа може нести лише у випадку, якщо в її діях будуть виявлені ознаки іншого кримінального правопорушення.

Враховуючи підвищену суспільну небезпечність тероризму, законодавець передбачив відповідальність не лише за сам теракт, але й за діяння, що безпосередньо не спрямовані на досягнення злочинного результату у виді наслідків терористичного акту, але пов'язані із ним.

Так, ст. 258-1 КК передбачає відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту. У цьому випадку під втягненням розуміють спонукання особи до прийняття участі у вчиненні теракту шляхом умовляння, підкупу, розпалювання в особи схильності до марнославства, релігійного фанатизму тощо. Застосування психічного насильства до такої особи виокремлюється законодавцем в окрему категорію – примушування». Під примушуванням слід розуміти використання обману, шантажу, уразливого стану особи або застосування до такої особи насильства чи погрози такого застосування. Відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту передбачена у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без конфіскації. Посилена відповідальність (позбавлення волі на строк від чотирьох до семи років з конфіскацією майна або без неї) передбачена ч. 2 ст. 258-1 КК у випадках, коли таке втягнення вчинене за обтяжуючих обставин – щодо кількох осіб, повторно тощо.

Кримінально-карними є також публічні заклики до вчинення терористичного акту, що визначено у ст. 258-2 КК. Відповідно до вказаної норми караються виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна чи без конфіскації публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами. Варто пам'ятати, що використання засобів масової інформації передбачає застосування підвищеної відповідальності: обмеження волі на строк

до чотирьох років або позбавлення волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без конфіскації.

Законодавець як окремих склад кримінального правопорушення визначив дії, спрямовані на створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК). У цій статті відповідальність передбачена не лише за створення терористичної групи чи терористичної організації, але й за керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а також за організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

Під терористичною групою розуміється група осіб-суб'єктів кримінального правопорушення, що об'єднують свої зусилля для вчинення одного або декількох терористичних актів. Кількість таких терактів може бути не визначеною завчасно, але терористичну групу від терористичної організації відрізняє, головним чином, менша стійкість. На відміну від групи, що створюється для досягнення певної тактичної мети (наприклад, створення атмосфери паніки в конкретному населеному пункті чи регіоні, знищення визначеного інфраструктурного об'єкта, пошкодження шляхів сполучення на певній території), терористична організація створюється для здійснення терористичної діяльності протягом невизначеного часу, необхідного для досягнення стратегічної мети (надання посильної допомоги військовим силам, що є ворожими для місцевих жителів, сприяння перемозі у війні країні-агресорці тощо).

Залежно від ступеня вини особи, яка вчиняє дії, передбачені ст. 258-3 КК України, їй загрожує позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років; як додаткове покарання також може бути застосована конфіскація майна. Законодавець передбачив можливість винній особі уникнути відповідальності за вказаний злочин у випадку добровільного повідомлення правоохоронному органу про відповідну терористичну діяльність і сприяння її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи

чи організації. Ці положення, передбачені ч. 2 ст. 258-3 КК, не поширюються на організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, а також на випадки, коли діяння винної особи містять склад іншого злочину.

Сприяння терористичній діяльності можливе також у формі вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з тією ж метою. Вказані положення визначено у ст. 258-4 КК, в якій під вербуванням розуміють цілеспрямований вплив на свідомість конкретної особи з метою створення в неї свідомого рішення про участь у теракті. Під озброєнням слід розуміти надання особі холодної чи вогнепальної зброї, вибухових речовин і пристроїв, боєприпасів для вчинення теракту, а під навчанням – отримання особою інструкцій, включаючи набуття знань чи практичних навичок, від іншої особи щодо виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин, або щодо інших специфічних методів чи засобів з метою здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною. Використання особи відрізняється від вербування тим, що залучена особа може не усвідомлювати або хибно оцінювати характер і мету доручених їй дій.

Караються такі діяння позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без конфіскації, а у випадку, коли такі дії вчинюються щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища (ч.2 ст. 258-4 КК України), – позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з конфіскацією майна або без неї.

Передбачена також кримінальна відповідальність за сприяння терористичній діяльності у випадках, коли особа, на перший погляд, не надає безпосередньої допомоги терористу чи терористичній організації. Це визначає ст. 258-5 КК, яка передбачає відповідальність за фінансування тероризму. Під таким фінансуванням законодавець розуміє надання, збір чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано повністю або частково

для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією), або для організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), сприяння вчиненню терористичного акту, навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій

Вказана діяльність передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

Серед інших обставин, що обтяжують покарання за вказаний злочин, визначено також фінансування тероризму, вчинене у великому розмірі (коли розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) та в особливо великому розмірі (якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Відповідальність за такі діяння може сягати позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Винна особа (яка не є організатором або керівником терористичної групи чи організації) може бути звільненою від відповідальності за умови добровільного звернення до правоохоронних органів з повідомленням про відповідну терористичну діяльність або коли вона іншим чином сприяла її викриттю або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла.

Законодавець у ст. 260 КК передбачив кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Способи вчинення цього складу кримінального правопорушення передбачено як створення не передбачених законами України воєнізованих формувань чи збройних формувань або участь у їхній діяльності; керівництво цими

формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки та активна участь у складі цих формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а також володіють притаманними ознаками, серед яких – єдиноначальність, підпорядкованість – та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. Під збройними формуваннями варто розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Варто зазначити, що під «незаконними» слід розуміти воєнізовані формування, створення яких заборонено Конституцією України, а також воєнізовані і збройні формування, не передбачені іншими законами України. Незаконними є й ті воєнізовані або збройні формування, які всупереч Конституції України та законам України створюються за рішеннями органів влади або органів місцевого самоврядування. В умовах військової агресії РФ проти України та з метою забезпечення обороноздатності нашої держави порядок формування та комплектування законних воєнізованих або збройних формувань (батальйони територіальної оборони, добровольчі формування територіальних громад, формування руху опору) передбачено в Законі України «Про основи національного спротиву» та Положенні про добровольчі формування територіальних громад.

Санкція цієї статті, залежно від конкретної форми діяння, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої, а у випадку участі у складі відповідних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян, що призвело до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Законодавець передбачив можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань (ч.ч. 1, 2 ст. 260 КК), якщо вона добровільно вийшла з такого

формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.

У зв'язку з веденням бойових дій на території держави, доволі гостро стоїть питання неконтрольованого обігу вогнепальної зброї серед цивільного населення. Так, ст. 262 КК передбачає відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем.

Предмет зазначеного кримінального правопорушення – вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали. Відповідно до наказу МВС № 622 від 21 серпня 1998 року під вогнепальною зброєю варто розуміти зброю, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металюного заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані. Сюди можна віднести всі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої. Бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню. Під вибуховими пристроями слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – шляхом вивільнення, розсіювання

або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин.

Таке кримінальне правопорушення вчиняється шляхом викрадення, привласнення та вимагання вищезазначених предметів кримінального правопорушення. За вчинення зазначеного кримінального правопорушення винному загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років. У разі, якщо такі дії вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем, особі може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Вчинення вищезазначених дій організованою групою, а також розбій, з метою викрадення відповідних предметів, їх вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, тягне за собою відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Ст. 263 КК України регламентує відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Законодавець передбачив що караним є лише носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу. Під носінням варто розуміти будь-які дії особи щодо переміщення, транспортування безпосередньо при собі чи за допомогою транспорту. Під зберіганням розуміються умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із протермінуванням його дії будь-яким із зазначених предметів, що знаходиться не при особі, а в обраному нею місці. Незаконними вищезазначені дії будуть у випадку, коли вони вчинялися з порушенням норм Положення про дозвільну систему та Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії,

та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів. Також у межах цієї статті передбачена відповідальність за носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років (ч. 1 ст. 263 КК) та штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років (ч. 2 ст. 263 КК).

Законом передбачено можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. Аспект добровільності полягає в реальній можливості особи і надалі зберігати будь-який із зазначених предметів, але вона, незалежно від мотивів, за власним бажанням передає його відповідному державному органу.

На жаль, на території нашої держави, де не ведуться активні бойові дії, стали частішими випадки розповсюдження зброї, походження якої неможливо ідентифікувати. Це вкотре доводить необхідність наявності дієвого механізму притягнення до відповідальності за будь-які дії, спрямовані на видалення чи зміну маркування зброї з метою приховання її походження.

Так, ст. 263¹ КК передбачає кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікацію, незаконне видалення чи зміну її маркування або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв. Під незаконним виготовленням варто розуміти будь-які дії, спрямовані на створення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв чи надання речам їх властивостей без відповідного на це дозволу уповноваженого органу. Переробка вогнепальної зброї – це перероблення тих чи інших предметів шляхом надання їм властивостей вогнепальної зброї. До

поняття ремонту зброї варто віднести всі дії, пов'язані з відновленням характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, внаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням. За вчинення вищезазначених дій, особа може підлягати покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років. Посилена відповідальність передбачена у випадках, коли такі дії вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб (позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років) або організованою групою (позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років).

У межах КК закріплено відповідальність і за недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів. У ст. 264 КК України законодавець передбачив покарання у вигляді обмеження волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк за недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, внаслідок якого спричинено загибель людей або інші тяжкі наслідки. Недбалість при зберіганні вогнепальної зброї або бойових припасів може полягати в ігноруванні та недотриманні встановлених нормативними актами та загальноприйнятими правилами застережних заходів, які унеможливають вільний доступ сторонніх осіб до цих предметів, а також незаконній передачі зазначених предметів іншій особі. Між недбалим зберіганням вогнепальної зброї і бойових припасів та загибеллю людей або іншими тяжкими наслідками повинен бути причинний зв'язок.

4.4.4. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського

народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації посягають на суспільні відносини, які забезпечують обороноздатність держави, незалежність, територіальну цілісність та недоторканість України. Серед кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIV Особливої частини КК України, можна виділити чотири групи:

1) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації (ст.ст. 328 – 330 КК України);

2) кримінальні правопорушення, які посягають на недоторканність державного кордону України, а також безпеку міжнародних польотів (ст.ст. 332, 334 КК України);

3) кримінальні правопорушення, які посягають на порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України);

4) кримінальні правопорушення, які посягають на порядок комплектування Збройних сил України, що підриває її обороноздатність (ст.ст. 335 – 337 КК України).

В умовах воєнного стану вчинення кримінальних правопорушень, внаслідок яких розповсюджуються відомості, що становлять державну таємницю, або конфіденційна службова інформація, має підвищену суспільну небезпечність, оскільки створює передумови для зниження обороноздатності держави. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та

охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у встановленому порядку державною таємницею і підлягають охороні державою. Наприклад, до державної таємниці належить інформація про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних сил України та інших військових формувань, дислокацію, характеристики пунктів управління тощо.

Ст. 328 КК України встановлює кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю. Розголошення зазначених відомостей полягає в доведенні їх змісту до принаймні однієї сторонньої особи (особи, яка не має доступу до такої інформації) і може виявлятися як в активних діях (шляхом усного чи письмового повідомлення, опублікування або оголошення в засобах масової інформації, надання можливості ознайомитися з документами тощо), так і в бездіяльності (наприклад, у випадку недотримання правил зберігання, перевезення документів чи інших носіїв інформації, внаслідок чого сторонні особи отримали можливість ознайомлення з відповідними відомостями).

Кримінальна відповідальність за вказані діяння може наставати за умови: 1) вчинення їх особою, якій відповідні відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків; 2) за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Санкція зазначеної норми передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. Крім того, винному може бути призначене й додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Більш суворе покарання (позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років) передбачене за вчинення відповідних дій, якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Поняття тяжких

наслідків є оціночним. До таких можна віднести, наприклад, випадки, коли внаслідок передання іноземній розвідці відомостей про дислокацію складів з боєприпасами, військової техніки, мобілізаційного розгортання військ відбулося їх вогневе ураження або розголошені відомості за своїм змістом є особливо важливими (наприклад, відомості про розробки новітньої військової техніки) тощо.

Ст. 329 КК України передбачає кримінальну відповідальність за інше діяння, внаслідок якого відбувається поширення секретної інформації – втрату документів або інших матеріальних носіїв, що містять державну таємницю, або предметів, відомості про які становлять державну таємницю. Така втрата утворює склад злочину за умови, якщо вона стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами, тобто обов'язково повинен бути встановлений чіткий причинно-наслідковий зв'язок між порушенням встановленого законом порядку і втратою відповідного об'єкта. Зазначений злочин вважається закінченим з моменту вибуття документа, іншого матеріального носія чи предмета з володіння винного, за якого виникла реальна можливість ознайомлення сторонніх осіб з їх змістом. До кримінальної відповідальності за вказане діяння може бути притягнута особа, якій відповідні відомості були довірені.

За вчинення зазначеного злочину винному загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, а також може бути призначене додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. У разі, якщо втрата документів, що містять державну таємницю, спричинила тяжкі наслідки, особі може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Не менш важливим є збереження таємниці іншої службової інформації у сфері оборони країни, зібраної у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ

до публічної інформації» до службової може бути віднесена інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, зокрема доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень, і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішення. Така інформація характеризується обов'язковою сукупністю трьох ознак: 1) не містить відомостей, які становлять державну таємницю; 2) знаходиться у володінні держави; 3) має обмежений доступ для користування.

Зважаючи на це, ст. 330 КК України передбачає кримінальну відповідальність за такі діяння: 1) передачу відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни іноземним підприємствам, установам, організаціям або їхнім представникам; 2) збирання таких відомостей з метою їх передачі. Збирання зазначених відомостей може здійснюватися різними способами: шляхом фотографування, підслуховування, аудіозапису, відеозйомки, викрадення – і на кваліфікацію діяння не впливає.

Кримінальна відповідальність за вказані діяння може наставати за умови: 1) вчинення їх особою, якій відповідні відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків; 2) за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Санкція зазначеної норми передбачає альтернативні види покарання – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. Крім того, винному може бути призначене й додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Більш суворе покарання (позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років з обов'язковим позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років) передбачене за вчинення відповідних дій з корисливих мотивів або якщо вони спричинили

тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

В умовах режиму воєнного стану надзвичайно важливе значення має забезпечення недоторканності державного кордону і суворе дотримання правил його перетину. Після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України було обмежено виїзд з України громадян чоловічої статі віком від 18 до 60 років, за винятками деяких категорій громадян, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Значну суспільну небезпечність становлять діяння, пов'язані з незаконним переправленням осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України). Вказана норма передбачає кримінальну відповідальність за такі дії: 1) незаконне переправлення осіб через державний кордон України (полягає у забезпеченні безпосереднього перетинання іншими особами державного кордону України, тобто їх переведення або перевезення через кордон); 2) організацію такого незаконного переправлення (вчинення дій, спрямованих на розробку планів, пошуку співучасників, створенні організованого злочинного угруповання, його фінансування, озброєння тощо); 3) керівництво зазначеними діями (зокрема координацію спільних дій, розподіл обов'язків між учасниками, надання їм вказівок тощо); 4) сприяння вчиненню таких дій порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Зазначені дії караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Проте якщо такі дії вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, кримінальний закон передбачає більш суворе покарання – позбавлення волі на строк від п'яти до семи років, а також додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

В умовах воєнного стану в Україні поширеними є випадки вчинення злочину, передбаченого ст. 332 КК України, організованою групою, а також з корисливих мотивів. Протягом дії режиму воєнного стану правоохоронні органи неодноразово затримували осіб, які здійснювали переправлення осіб чоловічої статі віком від 18 до 60 років через державний кордон України за відповідну грошову винагороду (інколи до 20 тисяч доларів за одну особу). За вчинення таких дій санкція ч. 3 ст. 332 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до дев'яти років, а також додаткові покарання – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та конфіскацію майна.

У зв'язку з військовою агресією РФ проти України та з метою забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності ЗСУ та інших військових формувань, указом Президента України № 69/2022 від 24 лютого 2022 року було оголошено загальну мобілізацію. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» мобілізація – це комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗСУ, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

Загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, ЗСУ, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій. Під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках), або у строки, визначені командирами військових частин.

Суспільна небезпечність ухилення від призову на військову службу за мобілізацією обумовлена тим, що мобілізація пов'язується з умовами особливого періоду в державі – безпекою суверенітету, державній незалежності України та необхідністю відбиття нападу ворога. Ухилення від призову на військову службу за мобілізацією створює серйозну загрозу для безпеки держави у сфері оборони. Тому чинне законодавство передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК України).

Способи ухилення від призову на військову службу за мобілізацією можуть бути різними, зокрема: нез'явлення до військової частини, військової установи, пункту територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, які зазначені в мобілізаційних документах, підробка документів про хворобу, незаконне отримання «бронювання», від'їзд з місця постійного проживання, умисне спричинення собі тілесного ушкодження тощо.

До кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, можуть бути притягнуті військовозобов'язані, які підлягають призову на військову службу під час мобілізації або на особливий період. Ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає категорії військовозобов'язаних, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації, а відповідно – не є суб'єктами зазначеного злочину.

Санкція зазначеної норми передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

4.4.5. Кримінальна відповідальність за військові кримінальні правопорушення

Військовими кримінальними правопорушеннями згідно з ч. 1 ст. 401 КК визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини КК кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або

проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 цього розділу. Суб'єктом військових злочинів особа може бути тільки у відповідних часових межах, які визначені у ст. 24 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» – після початку і до закінчення проходження військової служби. Співучасниками деяких військових кримінальних правопорушень можуть бути і цивільні особи.

Значна частина військових кримінальних правопорушень є суміжними (тобто мають спільні ознаки) з кримінальними правопорушеннями інших розділів, зокрема: проти життя і здоров'я особи, волі, честі гідності, власності, у сфері службової діяльності, проти миру та безпеки людства тощо.

Кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості і військової честі, пов'язані із застосуванням фізичного чи психічного насильства: опір начальникові чи іншій особі, яка виконує обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення службових обов'язків, у тому числі пов'язані із умисним вбивством начальника або іншої особи (ст. 404); погроза або насильство щодо начальника (ст. 405); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406). Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 406 – це так звана «дідівщина» між військовослужбовцями, які або є рівними за посадами та

званнями, або не є рівними, але при цьому жертва протиправної агресії не знаходиться у прямому підпорядкуванню агресора.

Кримінальні правопорушення проти власності, предметом яких є військове майно: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410); умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411); необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), втрата військового майна (ст. 413).

Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414); порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415); порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416); порушення правил кораблеводіння (ст. 417); недбале ставлення до військової служби (ст. 425); бездіяльність військової влади (ст. 426), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1) також не є суто військовими кримінальними правопорушеннями. Вони відрізняються від подібних кримінальних правопорушень інших розділів лише тим, що їх суб'єктом є військовослужбовці.

Кваліфікуючими ознаками більшості наведених вище кримінальних правопорушень, які значно посилюють кримінальну відповідальність, є вчинення відповідних дій в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Такі кримінальні правопорушення, як: мародерство (викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених) (ст. 432), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поведження з військовополоненими (ст. 434) – в умовах збройної агресії РФ проти України повинні кваліфікуватися за ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни».

До суто військових належать кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості (ст.ст. 402, 403), проти порядку проходження військової служби (ст.ст. 407–409). Це дезертирство та інші способи ухилення від служби, а також

пряма відмова нести її. Проти порядку несення спеціальних служб (патрулювання, вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служби, бойового чергування (ст. 418 – 421). Кримінальні правопорушення передбачені статтями 427 – 431 КК, можуть бути вчинені лише в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК).

Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця, караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

Самовільним залишення військової частини є у випадках, коли військовослужбовець залишає частину або місце служби без дозволу начальника (командира). Нез'явлення військовослужбовця на службу вчасно – це його відсутність на місці служби в строки, вказані у відповідних документах. Момент з'явлення військовослужбовця на території військової частини або місце служби має бути зафіксовано в документах.

Законодавець визначає строк в один місяць як граничний у випадку кваліфікації діяння за ч. 1 та ч. 2 ст. 407 КК. У випадку, коли військовослужбовець самовільно залишає військову частину або місце служби, а також не з'являється вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, він несе посилену відповідальність згідно з ч. 3 ст. 407 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину вважаються також вчинення діяння в умовах особливого періоду, в бойовій обстановці та в умовах воєнного стану. Максимальною санкцією, передбаченою ст. 407 КК, є десять років позбавлення волі.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК, є військовослужбовець строкової служби, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 407 КК, – будь-який військовослужбовець, який не несе строкову службу.

Метою протиправних дій військовослужбовця не може бути намір взагалі уникнути військової служби, інакше його діяння слід кваліфікувати за ст. 408 КК «Дезертирство» або ст. 409 КК «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом».

Дезертирство (ст. 408 КК)

Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу в разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

На відміну від діяння, передбаченого ст. 407 КК («Самовільне залишення військової частини або місця служби»), дезертирство передбачає вчинення дій або бездіяльності, спрямованих на ухилення від військової служби взагалі. У випадку, якщо факт наміру ухилитися від військової служби буде встановлено, строк відсутності військовослужбовця на території військової частини або за місцем служби для кваліфікації діяння за ст. 408 КК значення не має.

До кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 408 КК, належать вчинення дезертирства зі зброєю, за попередньою змовою групою осіб, вчинення його в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Максимальною санкцією, передбаченою ст. 408 КК, є дванадцять років позбавлення волі.

Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК)

Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману – карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

Самокаліченням вважається умисне спричинення собі самотійно або за допомогою інших осіб тілесних ушкоджень, спрямованих на погіршення стану здоров'я, втрати функціональності якогось органу тощо. Метою таких дій є

приведення організму в стан непридатності або обмеженої придатності для продовження військової служби.

Симуляція хвороби – це умисна демонстрація окремих симптомів чи синдромів тяжкого, хронічного захворювання, іншого серйозного функціонального розладу організму, з метою введення в оману відповідної лікарської комісії задля подальшого помилкового визнання симулянта таким, що є непридатним або обмежено придатним для військової служби.

Підроблення документів – це виготовлення фальшивих або внесення неправдивих відомостей до справжніх документів, з метою звільнення від подальшого несення обов'язків військової служби.

Ч. 2 ст. 409 КК передбачає відповідальність за відмову від несення обов'язків військової служби. Така відмова є іншою формою ухилення від військової служби і полягає у відкритій, без застосування обману, відмові військовослужбовця виконувати обов'язки, що правомірно покладаються на нього у зв'язку із виконанням ним обов'язків військової служби. Відмова розцінюється законодавством як більш зухвалий, а тому більш суспільно-небезпечний спосіб ухилення від військової служби, тому передбачає посилену відповідальність порівняно із самокаліченням або обманом.

Кваліфікуючими ознаками ухилення від військової служби є також вчинення діяння в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Максимальною санкцією, передбаченою ст. 409 КК, є десять років позбавлення волі.

Здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК)

Здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Військові сили – це особовий склад, діями якого доручено керувати певному начальникові та який може бути озброєний засобами ведення війни або

в конкретній обстановці не мати таких засобів. Під засобами ведення війни треба розуміти зброю, боєприпаси, засоби пересування (транспортні засоби), в тому числі бойову техніку, предмети технічного постачання, а під укріпленнями – ділянки місцевості, обладнані системами фортифікаційних споруд у поєднанні з різними інженерними загородженнями та підготовлені для тривалої оборони. Зазначені дії є такими, що викликані бойовою обстановкою, коли начальник отримує наказ про відступ, з метою збереження військ, отримання виграшу в часі, створення сприятливих умов для ведення подальших бойових дій за рахунок втрати території, для зайняття вигідніших рубежів, скорочення лінії фронту та вивільнення сил для інших напрямів тощо. Однак у будь-яких випадках начальник зобов'язаний вжити всіх можливих заходів для виведення з-під ударів ворога ввірених йому військових сил. Здача їх ворогові не може бути викликана жодними змінами в бойовій обстановці.

Кримінальну відповідальність за ст. 427 КК може нести військовий начальник. До військових начальників слід відносити військовослужбовців, які для виконання певних завдань мають у своєму розпорядженні підлеглих, наділені правом віддавати останнім накази, розпорядження та інші обов'язкові для виконання вимоги й застосовувати щодо них дисциплінарну владу.

Зазначені діяння повинні бути вчинені не з метою сприяння ворогові. В іншому ж випадку їх треба кваліфікувати за ст. 111 КК як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК)

Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Поле бою – це земельна, в тому числі у межах населеного пункту, ділянка, морський чи повітряний простір, у якому ведеться бій, а час бою – це проміжок, упродовж якого цей бій триває. Початок і закінчення часу бою зазвичай визначаються наказами відповідного командира (начальника). Існування бою в його часовій і просторовій характеристиках свідчить про наявність бойової обстановки.

Самовільне залишення поля бою означає залишення місця не тільки в окопі, а й у будь-якому бойовому порядку під час наступу чи оборони, в тому числі ухилення відведення повітряного, протиповітряного чи морського бою. Відхід із займаних позицій, ухилення відбою можуть здійснюватися лише з дозволу відповідного командира (начальника), і в іншому випадку вони є самовільними. Відмова діяти зброєю – це відкрита заява про небажання виконувати наказ про застосування зброї під час бою.

Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, військової техніки з метою унеможливити їхнє застосування під час бою кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 411 і 429. Якщо військова службова особа, скажімо, сама, без дозволу вищого командира, залишає поле бою і наказує зробити таке саме своїм підлеглим, вона повинна нести відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених статтями 426-1 і 429, а в разі не зумовленого бойовою обстановкою залишення ворогові засобів ведення війни – і ст. 427.

Добровільна здача в полон (ст. 430 КК).

Добровільна здача в полон через боягузтво або легкодухість карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Здача в полон може виявитися в діях, коли військовослужбовець, наприклад, під час бою викидає білий прапор чи залишає розташування свого підрозділу (частини) і втікає до розташування ворожих військ, де здається у полон, або в бездіяльності, коли він, скажімо, залишається на полі бою під час відступу своїх військ і захоплюється в полон після зайняття відповідних бойових позицій військами ворога. Добровільна здача в полон може бути вчинена лише під час ведення військових дій. Добровільність означає, що особа не примушується до здачі в полон своїм військовим начальником чи іншою особою та має можливість і надалі виконувати свій військовий обов'язок.

Боягузтво – це несміливість, що властива особі, яка легко піддається почуттю страху, паніці. Легкодухість – це відсутність чи брак твердості, рішучості, мужності. Ці два поняття синонімічні.

Якщо військовий начальник через боягузтво або легкодухість здається в полон сам, а також здає ворогові ввірені йому військові сили, відповідальність повинна наставати за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 427 і 430 КК.

03 березня 2022 року цей розділ було доповнено ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю». У цій статті встановлено відповідальність за низку альтернативних дій, зокрема образу честі і гідності, погрозу насильством, вбивством, знищенням чи пошкодженням майна, а також виготовлення та поширення матеріалів, які містять відповідні образи чи погрози. Потерпілим може бути лише військовослужбовець, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф, його близькі родичі чи члени сім'ї. Криміналізація таких дій має на меті посилити захист військовослужбовців та їх близьких, які здійснюють відсіч збройної агресії рф в умовах воєнного стану.

4.4.6. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку розміщено в розділі XX Особливої частини КК та переважно спрямовані на переслідування діянь, встановлених міжнародними нормативно-правовими актами щодо захисту миру, безпеки людства, міжнародних відносин та діяльності міжнародних організацій.

В умовах збройної агресії рф проти України норми цього розділу набули безпрецедентної актуальності. До кримінальної відповідальності за вчинення цих кримінальних правопорушень можуть бути притягнуті як громадяни рф, так і України, як військовослужбовці, так і цивільні особи, як службові особи, так і пересічні громадяни. Громадяни України за діяльність, спрямовану на підтримку збройної агресії рф, окупації України рф, відновлення Радянського Союзу можуть бути притягнуті до відповідальності за статтями 436, 436-1, 436-2 КК. Представники влади та військового командування рф, а також її військовослужбовці понесуть кримінальну відповідальність за планування,

підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), а також розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування (ст. 440) та застосування (ст. 439) зброї масового знищення, екоцид (масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу) (ст. 441), геноцид (ст. 442), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445), якщо такі будуть мати місце. Як громадян рф, так і громадян України може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ст. 443), напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ст. 444), зокрема з метою ускладнення наявного збройного конфлікту. За участь у збройній агресії рф проти України громадяни іноземних держав можуть бути притягнуті за найманство (ст. 447).

Частину цих кримінальних правопорушень нижче буде охарактеризовано детальніше.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК)

Закони та звичаї війни встановлено низкою Гаазьких та Женевських конвенцій та інших міжнародно-правових актів, якими також встановлено відповідальність за їх порушення. Більшість цих міжнародно-правових актів ратифіковано Верховною Радою України. Ст. 438 КК встановлює відповідальність за діяння, вчинені в умовах міжнародного збройного конфлікту, тобто війни однієї держави проти іншої, навіть якщо її не було оголошено. Кримінальна відповідальність за ст. 438 КК настає за вчинення таких дій, як:

жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Щодо інших порушень законів та звичаїв війни, то тут мова йде лише про ті діяння, які заборонені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Проте багато воєнних злочинів передбачено звичаєвим міжнародним правом, зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду, який не ратифіковано Верховною Радою України. Такі дії перебувають поза межами кваліфікації за цією статтею.

Потерпілими від цього злочину можуть бути військовополонені або цивільне населення. Поняття військовополоненого визначається в ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. та у ст. 44 Додаткового протоколу I 1977 р. До цивільного населення належать усі цивільні особи, не зазначені у вищевказаних нормах.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, порушенні над людською гідністю тощо. Якщо відповідні діяння поєднані з умисним вбивством, відповідальність настає за ч. 2 ст. 438 КК.

Примусовими визнаються роботи, проведення яких вимагається від населення під загрозою будь-якого покарання, причому в цій статті КК маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом. Наприклад, роботи, що примушують населення брати участь у військових операціях, або роботи в організаціях військового або напіввійськового характеру.

Під засобами ведення війни слід розуміти предмети, речовини та газу, що використовуються збройними силами для знищення противника або

придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю. Заборона міжнародним правом означає, що засоби ведення війни спеціально заборонені нормами, наведеними в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, або ж вони є предметом всеосяжної заборони іншими нормами чи принципами міжнародного права.

До інших порушень законів та звичаїв війни можна віднести примушування підданих ворога брати участь у військових діях, спрямованих проти їхніх країн; порушення недоторканності парламентарів; порушення договору про перемир'я; взяття в полон представників санітарного складу, священнослужителів та деяких інших категорій осіб, які користуються спеціальним захистом; незаконне користування парламентськими чи національними прапорами, військовими відзнаками і форменим одягом ворога, знищення культурних цінностей та споруд, головним призначенням яких є збереження цих цінностей (музеї, бібліотеки, архіви) тощо.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, а в частині віддання наказу на вчинення відповідних дій може бути лише особа, яка, за своїми повноваженнями, може віддавати накази, що стосуються права війни; такі накази про ті чи ті порушення законів та звичаїв війни можуть віддаватися не тільки військовим, а й політичним керівництвом держави або керівниками незаконних збройних формувань.

Покарання за порушення законів і звичаїв війни встановлено у виді позбавлення волі від 8 до 12 років, а якщо вони поєднані з умисним вбивством – від 8 до 15 років або довічне позбавлення волі.

Геноцид (ст. 442 КК)

Найбільш небезпечним серед злочинів проти безпеки людства в Україні визнається злочин геноциду. Конвенція про запобігання злочинів геноцид та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. ратифікована Українською РСР ще 22 липня 1954 р.

Геноцид – це діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом

позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Геноцид може бути спрямовано проти національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Обов'язковою ознакою геноциду є мета – повне або часткове знищення відповідної групи. Діяння, передбачені в ч. 1 ст. 442 КК, вчинені, з іншою метою, повинні кваліфікуватися за іншими статтями КК.

У ч. 2 ст. 442 КК встановлено відповідальність за публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду, з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Покарання за геноцид – позбавлення волі від 10 до 15 років або довічне позбавлення волі, а за публічні заклики до геноциду – арешт до 6 місяців або позбавлення волі до 5 років.

Пропаганда війни (ст. 436 КК)

Відповідно до ст. 436 КК України публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій, з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів, караються виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років.

Предметом цього злочину є матеріали із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (друкована і рукописна продукція, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски та інші матеріальні носії інформації). Виготовлення матеріалів повинно здійснюватися з обов'язковою метою – їх розповсюдження.

Визначення агресії дається в резолюції ХХІХ сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. Під агресією слід розуміти застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи

політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом ООН.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами агресії. Агресивна війна характеризується масштабністю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби (зокрема, економічними, дипломатичними, ідеологічними, інформаційними), постановкою та реалізацією певних політичних завдань: захоплення чужої території, поневолення, звернення в рабство чи пограбування іншого народу тощо. Воєнний конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад, щодо кордону між ними.

Пропаганда війни карається виправними роботами на строк до 2 років або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років.

Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (стаття 436¹ КК).

Ця норма передбачає відповідальність за вчинення таких альтернативних діянь: а) виготовлення символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; б) поширення символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; в) публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; г) публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів.

Поняття символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів містить ст. 1 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Виготовлення символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів становить первинне створення будь-яким способом такої символіки, її видозмінення, а також розмноження та копіювання. Поширення символіки комуністичного, націонал-соціалістичного

(нацистського) тоталітарних режимів – це розповсюдження будь-яким способом (роздавання, вкидання в поштові скриньки, використання мережі «Інтернет» тощо) матеріальних носіїв, що містять символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів передбачає серед іншого таке: 1) її використання під час проведення акцій і заходів (зборів, свят, виставок, мітингів та інших масових заходів); 2) нанесення відповідної символіки на будь-який товар, упаковку, яку містить товар, вивіску, етикетку, нашивку, бирку чи інший прикріплений до товару предмет; 3) застосування символіки під час пропонування та надання будь-якої послуги; 4) її застосування в документації, інформаційній діяльності, в рекламі та в мережі «Інтернет» тощо. Публічність використання символіки передбачає вчинення цього діяння у відкритий спосіб, із орієнтацією на невизначене, але значне коло осіб.

Покарання за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів – обмеження волі на строк до 5 років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої, а в разі їх вчинення особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації – позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з конфіскацією майна або без такої.

Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436⁻² КК)

Відповідно до ч. 1 ст. 436⁻² КК виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії рф проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію рф проти України, розпочату в 2014 році, представників збройних формувань рф, іррегулярних незаконних

збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих рф, а також представників окупаційної адміністрації рф, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років.

Виготовлення, поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої в 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії рф проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію рф проти України, розпочату в 2014 році, представників збройних формувань рф, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих рф, а також представників окупаційної адміністрації рф, яку складають її державні органи і структури, функційно відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України (ч.2 ст. 436² КК), – караються обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої.

Вищевказані дії, вчинені службовою особою, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, – караються позбавленням волі на строк від 5 до 8 років з конфіскацією майна або без такої.

4.3.7. Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності в період воєнного стану

Необхідність відходу від загального порядку кримінального провадження може виникнути у зв'язку із введенням на території держави певних надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану. Так, із незаконною анексією Криму та окупацією частини території Донецької та Луганської областей у 2014 році КПК України був доповнений новим розділом IX¹ «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», який передбачив можливість перекладення повноважень слідчого судді у разі неможливості їх виконання у встановлені законом строки на адміністративній території, на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, на відповідного прокурора.

Після повномасштабного вторгнення російських військ на територію нашої держави і оголошення воєнного стану в Україні до зазначеного розділу було внесено низку змін, у тому числі й змінено назву на «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану, переважно, обумовлені наявністю небезпеки для життя та здоров'я його учасників, неможливістю реального доступу до окремих територій, які знаходяться під тимчасовою окупацією або на яких ведуться бойові дії, внаслідок чого обмежено діяльність правоохоронних та судових органів України на цих територіях.

Загальною умовою застосування правил, передбачених розділом IX¹ КПК України, є введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Враховуючи те, що указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 воєнний стан було введено в Україні на 30 діб (а надалі – неодноразово продовжено строк його дії), особливий режим досудового розслідування поширюється наразі на усю територію України, а не лише на адміністративні території, на яких ведуться безпосередні бойові дії.

Основні особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану полягають у такому:

1. У випадку відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань та, відповідно, внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, дізнавач, слідчий, прокурор можуть прийняти рішення про початок досудового розслідування шляхом винесення відповідної постанови. Така постанова повинна містити відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР (ч. 5 ст. 214 КПК України). При цьому зазначені відомості підлягають внесенню до ЄРДР за першої можливості. За аналогією із положенням ч. 3 ст. 214 КПК України передбачено можливість проведення у невідкладних випадках огляду місця події до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування. У такому разі постанова має бути винесена невідкладно після завершення огляду.

2. Процесуальні дії, які вчиняються під час досудового розслідування, повинні фіксуватися у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, за винятком тих випадків, коли з технічних причин фіксування за допомогою технічних засобів є неможливим. Однак, у разі об'єктивної неможливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій допускається їх фіксація за допомогою доступних технічних засобів, перелік яких не обмежується. При цьому закон вимагає обов'язкового подальшого складання відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення відповідних дій.

3. Допускається відступ від вимоги, передбаченої абз. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України щодо обов'язкового залучення не менше двох понятих під час проведення обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, а також обшуку особи, зважаючи на об'єктивну неможливість їх залучення або наявність потенційної небезпеки для життя чи здоров'я понятих. Разом з тим, законодавець передбачає для таких випадків іншу гарантію – обов'язкове фіксування ходу і

результатів зазначених слідчих (розшукових) дій шляхом безперервного відеозапису, що здійснюється за допомогою доступних технічних засобів.

4. У разі об'єктивної неможливості виконання слідчим суддею окремих повноважень, пов'язаних зі здійсненням судового контролю, виконання таких повноважень покладається на керівника відповідного органу прокуратури. Зокрема, мова йде про повноваження щодо: застосування приводу, надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів, арешту майна, затримання з метою приводу, здійснення загальних обов'язків судді щодо захисту прав людини, продовження строків досудового розслідування, проведення допиту в режимі відеоконференції в судовому засіданні, надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення у ньому обшуку, огляду, слідчого експерименту, надання дозволу на відібрання біологічних зразків для проведення експертизи, надання дозволу на проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, або у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів у виняткових випадках та за умови, якщо затримка в обранні такого запобіжного заходу може призвести до втрати слідів злочину або втечі підозрюваного. Реалізація таких повноважень прокурором здійснюється шляхом винесення постанови, що має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді.

5. Передбачено додаткову підставу для зупинення досудового розслідування – наявність об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України). Тому у разі об'єктивної неможливості подальшого проведення досудового розслідування бо ж його закінчення шляхом звернення до суду з одним із процесуальних документів, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України, на підставі вмотивованої постанови прокурора досудове розслідування зупиняється. Подальше відновлення досудового розслідування можливе, коли підстави для зупинення перестали існувати. Закон вимагає, щоб до зупинення

досудового розслідування прокурор вирішив питання про продовження строку тримання під вартою підозрюваного, якщо такий запобіжний захід був застосований.

6. Законодавець передбачив можливість продовження строків для виконання окремих процесуальних дій, зокрема розгляду клопотань учасників кримінального провадження під час досудового розслідування, ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача чи прокурора, оскарження недотримання розумних строків, розгляду таких скарг. За умови відсутності об'єктивної можливості виконання зазначених процесуальних дій у визначені законом строки, вони повинні бути проведені за наявності можливості невідкладно, але у будь-якому випадку не пізніше, ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану.

7. Передбачено додаткову підставу для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді або постанови керівника органу прокуратури (у випадку реалізації ним повноважень слідчого судді) – виникнення обґрунтованих обставин, які дають підстави вважати, що можлива втеча підозрюваного з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Таким чином закон обумовив можливість затримання підозрюваного у вчиненні будь-якого злочину без ухвали слідчого судді (постанови керівника органу прокуратури) не лише під час його вчинення, замаху на його вчинення або безпосередньо після його вчинення, а й на більш пізніх етапах досудового розслідування.

8. Кримінальним процесуальним законом розширено повноваження керівника органу прокуратури і щодо продовження строків застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Незалежно від того, чи тримання під вартою початково застосовувалося за ухвалою слідчого судді, чи за постановою керівника органу прокуратури, останній може продовжити строк дії такої ухвали (постанови) за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором до одного місяця. У ч. 2 ст. 615 КПК України чітко не зазначено умови реалізації зазначених повноважень

керівником органу прокуратури, однак, на наш погляд, такою умовою є об'єктивна неможливість виконання цих повноважень слідчим суддею. У разі необхідності строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування.

9. Законодавець істотно збільшив граничний строк вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі, передбачений ч. 2 ст. 278 КПК України, - з 24 годин до 48 годин. Умовами продовження цього строку є: наявність об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у визначені строки; здійснення таких процесуальних дій в умовах воєнного стану.

10. У випадку, якщо на дату введення воєнного стану у кримінальному провадженні жодній особі не було повідомлено про підозру, строк досудового розслідування від зазначеної дати до дати припинення чи скасування воєнного стану не зараховується до загальних строків, передбачених ч. 2 ст. 219 КПК України. Зважаючи на відсутність у кримінальному провадженні підозрюваного, такі положення не можуть розцінюватись як такі, що порушують засаду розумних строків (ст. 28 КПК України) і є виправданими з огляду на складність здійснення процесуальних дій в умовах воєнного стану.

11. Передбачено автоматичне продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обраного під час досудового розслідування, у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання. Такий запобіжний захід продовжується до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Аналогічний підхід законодавець застосував і щодо тримання під вартою, застосованого за ухвалою суду.

12. Під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – судом, у межах

територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.

13. Визначено деякі винятки, пов'язані з неможливістю участі окремих суб'єктів у кримінальному провадженні. Так, дізнавач, слідчий, прокурор повинні забезпечити участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, а у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника. За наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор мають право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо вони володіють однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий. У кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану допускається відступ від вимог ч. 2 ст. 484 та ч. 14 ст. 31 КПК, за умови наявності обставин, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Також є деякі зміни і щодо складу суду. Так, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів (без участі присяжних).

14. В умовах режиму воєнного стану законодавець передбачив деякі специфічні підстави для скасування або зміни запобіжного заходу. Зокрема, допускається скасування тримання під вартою або іншого запобіжного заходу для проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Також слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання підозрюваного обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Андрушко Алла Володимирівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового, земельного, екологічного, аграрного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Бориславська Марина Вячеславівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Буханевич Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України

Виговський Дмитро Леонідович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Гаврік Роман Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Галус Олена Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Гарієвська Мирослава Богданівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, завідувач юридичної клініки Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Гринько Світлана Дмитрівна, докторка юридичних наук, професорка, заслужена юристка України, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Грицишина Лариса Валеріївна – заступник декана – керівник навчального відділу, асистент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Данілова Анна Вікторівна – фахівець I категорії відділу з координації наукових заходів, міжнародного співробітництва та грантової діяльності науково-дослідної частини, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Захарчук Віктор Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Івановська Алла Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, проректор зі стратегічного розвитку, наукової роботи та зовнішніх зв'язків, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Кірик Алла Юріївна – доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри міжнародного та європейського права, юрисконсульт I категорії юридичної клініки Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Гринько Світлана Дмитрівна, докторка юридичних наук, професорка, заслужена юристка України, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Кузь Карина Володимирівна – юрисконсульт II категорії юридичної клініки Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Костяшкін Іван Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Крушинський Сергій Антонович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Левицький Максим Олегович – доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної Національної Академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Литвиненко Ірина Леонідівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету, доцентка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Михайлова Ірина Юріївна – кандидатка юридичних наук, доцентка, в.о. провідного наукового співробітника відділу проблем дослідження взаємодії держави і громадянського суспільства Київського регіонального центру Національної академії правових наук України, професор кафедри трудового, земельного, екологічного, аграрного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Налуцишин Віктор Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Налуцишин Володимир Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Нікіфорова Тетяна Іванівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Омельчук Олег Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, президент МГО «ЄАПШ»

Плисюк Наталія Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Рижук Ірина Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Сердечна Ірина Леонідівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Строжок Ірина Петрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Токар Алла Миколаївна – кандидатка юридичних наук, старша викладачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Трач Оксана Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Туровець Юрій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Черняк Олена Юріївна – кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Чорна Жанна Леонтіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Якимчук Світлана Олексіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, адвокат

ДОВІДКОВЕ ВИДАННЯ

**РЕАЛІЗАЦІЯ І ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ГРОМАДЯН
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У
ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Довідник

Упорядник – Алла ІВАНОВСЬКА

Підписано до друку 30.11.2023.
Формат 60×84/16. Папір офс. Гарн. Times New Roman.
Друк цифровий. Обл.-вид. арк. – 20,72.
Тираж 300. Зам. № 89/23

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29013
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6982 від 19.11.2019 р.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
Тел.: (096) 709-11-10